

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

Eesti keele kateeder

H. ÕIM

ISIKU MÕISTEGA SEOTUD
SÕNARÜHMADE
SEMANTILINE STRUKTUUR
EESTI KEELES

Väitekirj filoloogiakandidaadi
kraadi taotlemiseks

TARTU 1970

KESKÖNA

Isiku kategooria alla mõistame käesolevas tööis semantilist, mitte grammatilist isikut. Semantilises mõttes väljendavad isiku kategooriat vaid need väljendid, mis tähistavad inimesi. (Selles mõttes väljendavad eesti keeles näiteks isikulistest asesõnadest otseselt isikut vaid esimese ja teise pöördse isikulised asesõnad, kuna kolmanda pöördse isikulist asesõna kasutatakse ka mitte-isikute tähistamiseks.)

Käesolevas tööis analüüsime kolme rühma sõnu, mis seotavad semantilise isiku kategooriaga. Need on esiteks sõnad, mis tähistavad mitmesuguseid esotsiaalse (rõõm, mure, hirm, tusk, meeleheide), teiseks sõnad, mis on seotud eesmärgipärase mõistega (eemärk, taotlemine, saavutamise, tulemus, edu), kolmandaks rühma sõnu, mis väljendavad inimese psüühika kindlaid aspekte, "parameetreid" (meel, iseloom, meelelaad, tuju, meeleolu).

Analüüsi lähtume generatiivse grammatika semantikateooria põhimõtetest. Põhine analüüsida iga sõna tähenduse elementaarseteks komponentideks ning näidata nende elementaarsete komponentide vahelisi seoseid vastava sõna semantilises struktuuris. Eriti huvitab meid, misaugust see sõngib isiku kategooria analüüsivate sõnade semantilises struktuuris, mida lähemalt võime nende sõnade analüüsi põhjal saada isiku kategooria semantilise elemene kohta.

Töö jaguneb viieks peatükiks. Esimeses peatükis kirjeldame generatiivse grammatika semantikateooria üldisi põhimõtteid ning esitame need konkreetsed printsiibid, mis on järg-

neve praktilise analüüsi aluseks. Et eestikeelses kirjanduses pole kõnealust semantikateooriat varem tutvustatud, siis tuleb see peatükk arvestatult võrdlemisi ulatuslik. Teises peatükis analüüsime emotsiooni tähistavaid sõnu, üksikajaliselt analüüsime sõnu rõõm, nure, hirm, tusk, meelehoide ja nende analüüsi põhjal püüame seejärel üldistavalt vaadelda ka teisi emotsioonisõnade tüüpe. Kolmandas peatükis analüüsime eesmärgipärasuse mõistega seotud sõnu eesmärk, taotlus, soovitus, tahtmine ja oht ning näitame seejärel nende sõnade analüüsis leitud semantiliste struktuuride olulist rolli rohkete eesmärgipärasest tegevusest väljendavate sõnade semantika kirjeldamisel eesti keeles. Neljandas peatükis on vaatluse all "parameetersõnad" meel, iseloem, meelelaad, meeleolu, taju. Kõik püüame kirjeldada, milles seisneb semantiline seos nimetatud sõnade ja isiku kategooria vahel. Viimases peatükis käsitleme kõigepealt semantikateooria mõningaid teoreetilisi küsimusi, mille lähema selgitamise vajadus ilmneb praktilise analüüsi käigus. Seejärel vaatleme üldistavalt esinevas kolmes peatükis teostatud analüüsi tulemusi.

I PEATÜKK

§ 1. Käesolevas töös huvitab meid analüüsitavaate sõnade semantiline struktuur. Seepärast on siinsee töö teoreetilisi aluseid esitavas peatükis meie peamine tähelepanu suunatud generatiivse grammatika semantikateooriale. Kuid seda teooriat ei saa mõista lohus generatiivse grammatika süntaksiteooriast. Seepärast on kaasaegne semantikakontseptsioon seotud üpris spetsiifiliste arusaamadega lause süntaktilise struktuuri kirjeldamisest. Seepärast on enne semantikateooria põhimõtete käsitlemisele asumist vaja anda ülevaade vastavast süntaksikontseptsioonist. Seda saame siin teha aga ainult skemaatilises vormis.

Pole ilmselt põhjust siin tutvustada üldisi metodoloogilisi põhimõtteid, mis on algusest peale olnud aluseks generatiivse grammatika süntaksikontseptsioonile (ja ühes sellega ka kogu generatiivsele grammatikale, kuivõrd generatiivne grammatika algselt oligi eelkõige süntaktiliste struktuuride teooria). Seda on eestikeelse kirjanduses küllalt üksikisajaliselt tehtud.¹

¹ H. Rajandi, Nihetest lingvistika probleemiasetuses. - "Keel ja Kirjandus" 1965. nr. 11, lk. 659-668 ja nr. 12, lk. 741-750. Samuti on olemas H. Rajandi võitekiri "Reakti impersonaali ja passiivi süntaks" (Tallinn, ENSV TA Keelo ja Kirjanduse Instituut, 1969), kus noid põhimõtteid mitte ainult tutvustatakse, vaid ka rakendatakse konkreetsete süntaksiprobleemide lahendamisel.

Me püüame siin näidata vaid süntaktiliste struktuuride esitamise põhimõtete peamisi arengujooni. Ja lõpuks kirjeldame üksikasjalisemalt üht konkreetset süntaktilist septsiooni - see on Ch. J. Fillmore'i nn. käändegrammaatika (case grammar). See ongi aluseks hilisemale semantikaasitlusele.

66 alkontseptsiooni järgi, nii nagu see oli esitatud näiteks Chomsky "Süntaktilistes struktuurides"¹, on süntaktiliskomponendi struktuur üldjoontes järgmine. Süntaktiliskomponent koosneb kahest selgelt eraldatud reeglihulgast:

1) asendusreeglid (e. fraasistruktuurireeglid) ja 2) transformatsioonireeglid. Asendusreeglitega genereeritakse lausete fraasistruktuuri tähised (lühidalt P-tähised). Transformatsioonireeglid, mis rakenduvad sellistele P-tähistele, jagunevad obligatoorseks ja fakultatiivseks. Esimaste rakendamine lausete genereerimisel on kohustuslik: kui mõni reegel jääb rakendumatu, pole tulemus üldse vastava keele lause. Fakultatiivseid transformatsioone võib aga rakendada ja võib ka mitte rakendada mingis tuletuskäigus - tulemuseks on igal juhul lause. Lauseid, mille tuletuskäigus on lisaks asendusreeglitele rakendatud ainult obligatoorseid transformatsioone, nimetame tumelauseteks. Lauseid, mille tuletuskäigus on rakendatud ka fakultatiivseid transformatsioone, nimetatakse tuletatud lauseteks. Fakultatiivsed transformatsioonid liigitame omakorda liht-

¹ N. Chomsky, Syntactic Structures. The Hague, 1957.

Transformatsioonid peavad sellisele struktuurile andma
 nõutud grammatilise vormi. Et sellest struktuurist saa-
 da korrektne lause, tuleb nimisõnad poiss ja uudis panna
 mingisse käändesse - vastavalt nende positsioonile struk-
 tuuris - ning verbile teada anda nõutud pöördeline vorm.
 Kõik need transformatsioonid on obligatoorsed, s.t. lause
Poiss teab uudist on sellise seisuse korral tavaline.
 Kuid toodud P-tähisest võime saada ka näiteks lause Uudis
on poisile teada. Selleks tuleb esmalt vahetada subjekt-
 ja objekt-NP (nimisõnad poiss ja uudis) kohad ning ühes
 sellega muuta vastavalt verbi teada vorm. Kõik seejärel -
 obligatoorselt - panna nimisõnad poiss ja uudis kindlates-
 se käändesse, millega vastavalt nende uuele positsiooni-
 le. Kirjeldatud NP-de ümbervahetamise transformatsioon
 pole aga ise obligatoorne - ka ilma selleta võiksime saa-
 da korrektse lause - seega pole lause Uudis on poisile
teada enam tavaline.

(Üldiselt tuleb alati silmas pidada, et lausete ja-
 gunemine tavalauseteks ja tuletatud lauseteks ei ole lau-
 sete endiga antud, seda jaotust ei ole võimalik teha liht-
 salt lausele peale vaadates mingil puhtsuhhanilisel vii-
 sil. See jaotus tuleneb konkreetse grammatika ülesehitu-
 sest ja teatud üldisest lihtsuse printsiibist. Keelaj kir-
 jeldajal tuleb endal otsustada, missuguseid lauseid mis-
 suguste teiste lausete kaudu seistades tema grammatika ota-
 tub kõige lihtsamaks.)

Transformatsioonid näitama võib tuua NP-de ümbervaheta-
 mise transformatsiooni, mida eespool kirjeldasime. Trans-
 formatsioonid on operatsioonid, mis ühtenid P-tähiheid muu-
 davad teistsuguse struktuuriga P-tähiheks. Seega i.a

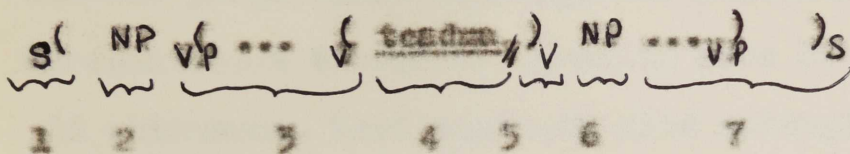
transformatsioon on määratud eesalt struktuuriga, millele ta on rakendatav - seda nimetatakse antud transformatsiooni struktuuriindeksiks (6) - ja teiseks muudatus(t)ega, mis ta selles struktuuris teeb. Seejuures on transformatsioonide struktuuriindekseid mugav esitada mitte hargnikena, vaid sulgude abil. Iga hargniku kujul esitatud P-tähise võime esitada sulgude abil selliselt, et hargniku lõppjärjendi iga komponent, mis on domineeritud mingi kategooria poolt, tähistatakse sulgudega ning sulgude juurde kirjutatakse vastav kategooriasümbol. Näiteks struktuur (1) näeks sulgude abil esitatult välja sellisena:

$$\left(\left(\left(\text{poiss} \right)_N \right)_{NP} VP \text{aux} \left(\left(\left(\text{olevik} \right)_{auxVP_1} \left(\left(\text{teada} \right)_V \right)_{VP_2} \right)_{NP} \right)_{VP_1} \right)_S$$

Transformatsioonide kirjapanemiseks on selline esitusviis mugav eelkõige seepärast, et konkreetse transformatsiooni rakendamise seisukohalt ei pruugi oluline olla vastav struktuur - P-tähis - tervikuna, kõigis oma detailides, vaid ainult selle kindel 'tase' või ka lihtsalt kindlate elementide sisaldumine selles.

Kui pöördume nüüd tagasi nimetatud NP-de tähistamise transformatsiooni juurde, siis näeme, et see transformatsioon seisneb selles, et vahetult sümbolile S alluva NP ja VP-s sisalduva NP - subjekti ja objekti - positsioonid tuleb ära vahetada (mõrgime, et vahetatakse just NP-d tervikuna, mitte lihtsalt vastavad nimisõnad; kui nimisõnadel on näiteks täiendid, tuleb ka need koos nimisõnadega vahetada). Selle tähistamisega kaasneb automaatselt muudetud verbivormis; lihtsuse mõttes võime siin öelda, et verb teada asendub vormiga teada olem. Seege võime transformatsiooni esitada järgiselt.

Struktuuriindeks:

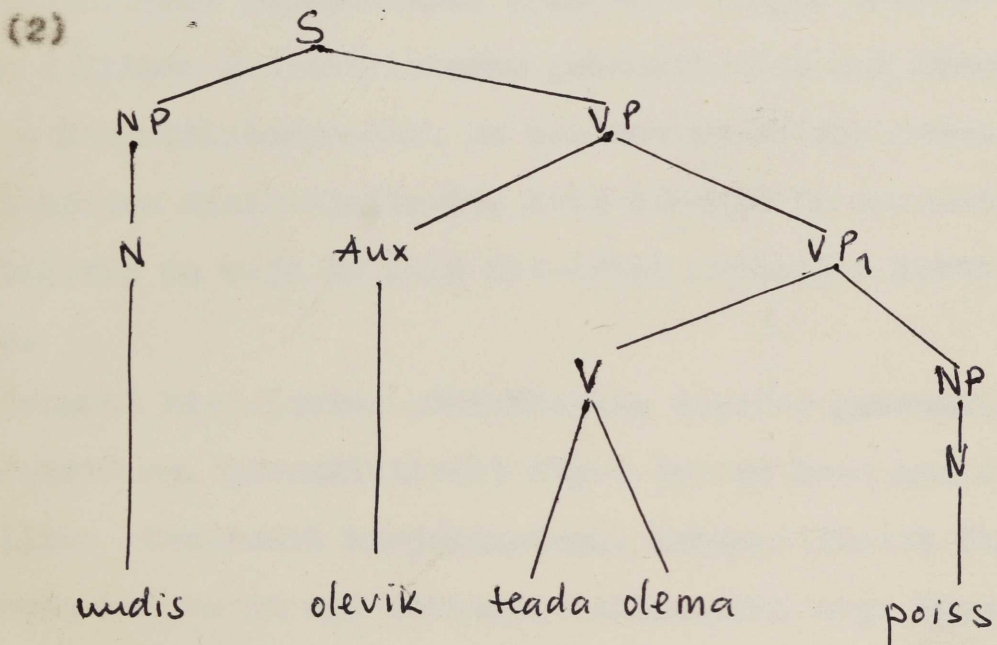
(punktid osutavad, et struktuuri vastavad osad on irrelevantsed; nummerdatud on komponendid selliselt, et numbrite kaudu oleks mugav esitada transformatsioonide poolt teostatavaid muudatusi).

Struktuuri muutus:

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 → 1, 6, 3, teada olema, 5, 2, 7

Selliselt kirjeldatud muutuste järel saame struktuurist

(1) järgmise struktuuri:

Kirjeldatud kujul püüds süntaksidekomponent põhiolemus-
 liselt muutumatuna 60-ndate aastate keskpaigani. Sisse-
 viidud 1964.a. J.J.Katzi ja P.M. Postal'i raamat "Lingvis-
 tiliste kirjelduste ühendatud teooria"¹ ja 1965.a. v.

¹ J.J.Katz, P.M.Postal, An Integrated Theory of Linguistic Descriptions. Cambridge, Massachusetts, 1964.

N. Chomsky raamat "Süntaksiteooria aspektid".¹ Need tšõda muutused põhjalikult ettekujutust generatiivse grammatika ülesehitusest tervikuna ja selle sees ka süntaksikomponendi ehitusest. Need muutused olid muidugi ette valmistanud kogu vahepealse perioodi jooksul, ühelt poolt katkestega m. r. rakendada generatiivset grammatikat konkreetsete keelte kirjeldamiseks, teiselt poolt rea teoreetiliste artiklitega.² Nimetatud tšõda piki aga vahepeal muutunud seisukohtad võrreldada mingiks uueks terviklikuks süsteemiks.

Kõige olulise moment, mida siin on vaja märkida, on seejuures sejasolu, et kõnealused muudatused teoreetilistes põhinõtetes lähtusid mitte niivõrd süntaksikomponendi enda sisemistest vajadustest, vaid neid tingis eeskätt vajadus lähtida generatiivsesse grammatikasse uus komponent - sémantikasKomponent. Me peame sémantika probleemidel hiljem ühaikasjaliselt, kuid kõnealuste muutuste mõistmiseks on vaja ka siin üht-teist sémantika kohta öelda.

Kespool kirjeldatud põhinõteteks tuginev grammatika genereerib m. r. grammatiliselt õiged laused koos nende süntaktilise struktuuri kirjeldustega. Grammatiliselt õigete lausete hulgas on aga raskesti selliseidki nagu Värvuse-
tud roheline ideed magavad raevakalt. või Kõlm tunke ta-
gasi ma nägin teda. Kait valdav inimene tunnistaks need

¹ N. Chomsky, Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, Massachusetts, 1965.

² Siin võib märkida näiteks selliseid tšõda: E. Klima, Negation in English.- J. A. Podor, J. J. Katz (eds.) The Structure of Language. Englewood Cliffs, 1964, lk. 246-323; P. M. Postal, Underlying and Superficial Linguistic Structures.- Harvard Educational Review, 1964, vol. 34, lk. 246-266. N. Chomsky, Current Issues in Linguistic Theory.- J. A. Podor, J. J. Katz (eds.), The Structure of Language, lk. 50-118.

laused mitte püria normaalsusteks. Kuid kaalutlused, millest ta seejuures lähtub, on mitte süntaktilised (vormilised), vaid sisulised (semantilised). Et sellised laused on võimalikult korrektsed - eesti keele grammatikarveglid pole nende puhul rikunud - siis on kuidagi mõeldav lubada grammatikal genereerida neid kõrvuti teiste lausetega (nagu Väikesed lapsed magavad sügavalt). Kuid sel juhul jääb grammatikas kajastamata üks oluline aspekt keeletarvitajate keelepäädevuse. Keelepäädevus ei seisne ju ainult selles, et osatakse sõnu grammatiliselt õigesti kombineerida, vaid ka selles, et teatakse, mida sõnad tähendavad. Ja seega, kui näiteks sõnadel värvusetu ja roheline teatakse eesti keeles olevat üldse mingid kindlad tähendused, siis teatakse ka, et need tähendused on sellised, et mõlemad sõnad ei saa korraga kehtida (miski ei saa olla korraga värvusetu ja roheline); ning edasi veel, et sõnu idee tähendus on selline, et sellega on ühendamatud nii sõnade värvusetu ja roheline kui ka sõna magama tähendused, nii nagu seda on tehtud ülaltoodud lauses, jne.

Et keelepäädevuse seda aspekti grammatikas esitada, on vaja, et grammatika kirjeldaks mitte ainult iga genereeritava lause süntaktilist, vaid ka semantilist struktuuri. Chomsky "Süntaktilistes struktuurides" semantikakomponenti polenud. Semantika probleemid on siin veel vaid sõnavärd, kuivärd see oli vajalik süntaksi iseseisva käsitlemise siigustamiseks. Spetsiaalselt generatiivse grammatika tarbeks mõeldud semantikateooria andsid J.J.Katz ja J.A.Fodor. Artiklid "Semantikateooria struktuur" formuleerivad nad semantikateooria peamised ülesanded ning esitavad ka lau-

uete semantilise kirjeldamise küllalt üksikasjalise skeemi.¹

Selle artikli põhjal, võib öelda, luulitavigi generatiivse grammatika üldiseesse ruumi semantikakomponent.

Kuid kui semantikakomponent kord oli grammatikas toodud, seatusid selle nõuded grammatika teistele osadele, eriti aga süntaksikomponendile, hoopis suuremateks, kui see algul oli paistnud. Süntaksi ja semantika täpne vahetork on seniajani jäänud üheks põhiliseks probleemiks generatiivses grammatikas. Selkõige just püüd täielikult rahuldada semantika nõudeid on olnud see, mis on avarmanud generatiivse grammatika teoreetilise kontseptsiooni arengut. See püüd viis esmalt formulatsioonini, mis on esitatud Chomsky "Süntaksiteooria aspektides", seejärel selle rehketele modifikatsioonidele ning lõpuks generatiivse grammatika põhisõtete üpris radikaalsele ümberformuleerimisele, nagu see on toimunud nn. generatiivse semantika kontseptsioonis. Seejuures tuleb kohe öelda, et semantikakomponent ise on arenenud koos generatiivse grammatika üldise arenguga, ning generatiivse semantika mudel on juba kaugel Katsi ja Fodori poolt esitatud skeemist.

Käesolevas kontekstis võib esile tõsta kolme põhilist momenti, mille poolt "Süntaksiteooria aspektides" kirjeldatud süntaksikomponent erineb "Süntaktiliste struktuuride" omast.

¹ J.J.Kats, J.A.Fodor. The Structure of a Semantic Theory. - Language vol. 39, 1963, N.2, lk. 170-210.

Näiteks aktsepteeritakse üldine nõudena transformatsioonide suhtes, et need ei tohi muuta transformatsiooni aluseks oleva struktuuri tähendust. Varasemas skeemis olid kasutusel nii transformatsioonid, mis jätsid lauseste tähenduse (täpsemini lauseste 'objektiivse tähenduse' - 'cognitive content') muutmata, nagu näiteks passiivitransformatsioon, sõnade järjekorra muutmise transformatsioon, tähendkõrvallausest atribuudi moodustamise transformatsioon jms., kui ka transformatsioonid, mis muutsid aluseks oleva lause tähendust mingil kindlal viisil, näiteks tuletati eitavad laused vastavatest jaatavatest lausetest, küsilausest vastavatest jutustavatest lausetest. Viimast tüüpi transformatsioonide olemasolu raskendas aga semantika komponendi tõsta kindlalt. Probleemi käsitlesid põhjalikult J.J.Katz ja P.M.Postal¹ ja näitasid rea selliste transformatsioonide kohta, et ka puhtsintaktilistel kuulustel on vaja need transformatsioonid formuleerida nii, et vastav tähenduslik element (eitav või küsilause vms. tähistav sümbol) tunnaks sisse mitte transformatsiooniga, vaid genereeritakse juba asendusreeglitega ning funktsioneerib n.-õ. "päästikuna" vastava transformatsiooni suhtes, mis teostab vajalikud - juba puhtalt vormilised, tähendust mittemuutvad - läbeksordaldused. Niielne entakse valiku võimalus - näiteks kas genereerida jaatav või eitav lause - üle asendusreeglitele, ning kui asendusreeglitega on genereeritud eitav struktuur, on vastav trans-

¹ J.J.Katz, P.M.Postal, op. cit.

transformatsioon juba obligatoorne. "Süntaksiteooria aspektiden", nagu Üaldud, aktsentseerib Chomsky kirjeldatud põhimõtte üldise nõudena kõigi transformatsioonide suhtes.

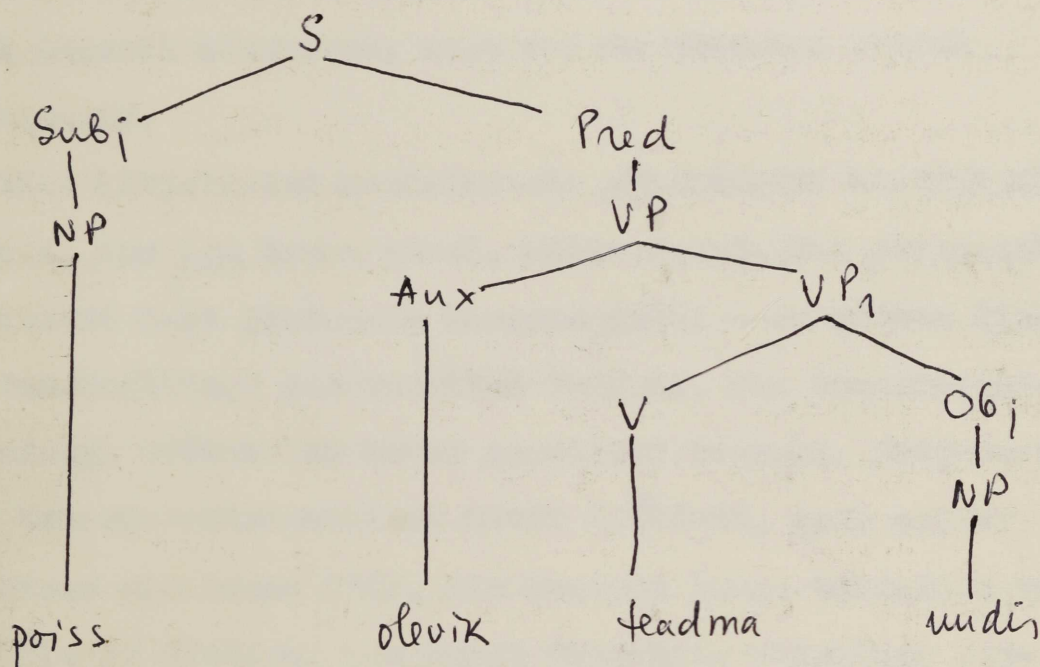
Teiseks oluliseks muudatuseks on see, et asendusreeglitele antakse üle ka grammatika rakuregilsuus, e. t. lubatakse asendusreegleid, mis teatud derivatsioonipunktiis toovad muesti misse lähtesõnaboli S (näiteks $NP \rightarrow N + S$ või $VP \rightarrow V + S$).¹ Varas kasutati mitmest lausest koosnevate struktuuride konstrueerimiseks transformatsioonid - nn. liittransformatsioonid. Nüüd aga genereeritakse asendusreeglitega ka kõik võimalikud mitme lause kombinatsioonid (täpselt: kõigi võimalike mitme lause kombinatsioonide aluseks olevad tähenduslikult erinevad struktuurid) ja transformatsioonidele (mis kõik on nüüd liittransformatsioonid ega munda tähendust) jääb ka siin vaid vajalike vormiliste ümberkorralduste teostamine.²

Kolmandaks oluliseks teeks, mida Chomsky "Süntaksiteooria aspektides" käsitleb, on selliste relatsioonaalsete mõistete - grammatiliste vahetõrgete - nagu subjekt, predikaat, objekt jms. staatus grammatikas. Lauseste formaalse süntaktilise struktuuri kirjeldamisel polevad nende

¹ Mõite seda tüüpi asendusreeglite rakendamise kohta esitab Rajandi, Nihetest lingvistika probleemiasetuses, lk. 746.

² Kui Üaldud pole päris täpne. Transformatsioonidel on Chomsky süsteemis ka veel nn. filtrifunktsioon - kuna transformatsioonide struktuurilindeksid on formuleeritud korrektsete ('well formed') struktuuride terminis, siis filtreerivad transformatsioonid asendusreeglitega genereeritud struktuuride hulgast välja parajasti need struktuurid, mis on mingite reaalsete lausete aluseks. Kuid siinses kontekstis pole see eriti oluline moment.

mõistete järele erilist vajadust, siin piisab "kategoriaalsetest" sümbolitest nagu NP, VP, S, V, A jne. Kuid semantika seisukohalt on need vahekorrad olulised, sest just nende põhjal kombineeritakse üksikute sõnade tähendustest lause tähendus. Kuid kuidas need mõisted esitada lausete P-tähistes? Mitted autorid olid kasutanud nende esitamiseks vastavaid sümboleid kõrvuti "kategoriasümbolitega", näiteks selliselt:

Chomsky väidab, et selliste topelt sümbolite järele pole mingit vajadust. Mõisted "subjekt", "predikaat", "objekt" jne. tähistavad süntaktilisi vahekorrad ja nad on ka defineeritavad vahekorradena. Näiteks võime subjekti defineerida kui vahekorda vahetult sümbolile S alluva NP ja S vahel; või teisiti, võime öelda, et vastava lause subjekti-NP-ks on NP, mida vahetult domineerib sümbol S (formaalselt võime seda tähistada kategooriate paariga [NP, S]). See definitsioon tugineb asjaolule, et grammatikas pole midagi sümbolile S alluvaid reegleid, mis toekaid sisu sümboleid

NP, kui reegel $S \rightarrow NP + VP$. Niisamuti (ja analoogilisel alusel) võime predikaati defineerida vahukorrana vahetult lause sümboolile S alluva VP ja selle S vahel ($[VP, S]$), ja objekti defineerida vahukorrana vahetult VP-le alluva NP ja selle VP vahel ($[VP, NP]$). Seega võime eeltoodud struktuuris sümboolid Subj., Pred ja Obj elimineerida ja järelejäänud struktuuris, nagu pole raske näha, määravad ülaltoodud definitseioonid subjekti, predikaadi ja objekti täpselt niisamuti, nagu nad on määratud toodud struktuuris.

Tänu kirjeldatud muudatustele põhimõtetes kujuneb nüüd olukord, kus iga lause puhul, mille grammatika genereerib - ka mitmest S-st lähtuvate lausete puhul - on olemas kindel asendusreeglitega genereeritud P-tähis, mis transformatsioonidega tõstetakse ümber reaalseks lauseks. Seejuures, kuna transformatsioonid ei muuda tähendust, peab sellen P-tähise sisaldama kõik, mis vantarva lause tähenduse seisukohalt on oluline. See annab Chomskyile võimaluse reehida asendusreeglitega genereeritud P-tähistest kui lausete süvastruktuuridest , mille transformatsioonid tõstavad ümber pindstruktuurideks . Lause süvastruktuur on abstraktne struktuur, mis kirjeldab lause semantiliselt olulist sisemist ehitust, mis üldreeglina lause vahetus välises vormis - pindstruktuuris - ei avaldu. Mõistete süvastruktuur ja pindstruktuur sisestoomisel on Chomskyl esakujaks olnud - nagu ta seda ka ise selgelt kinnitab - ühelt poolt Humboldtist lähtunud mõisted "innera Form" ja "äußere Form (der Sprache)", teiselt poolt koloniassees lingvistilises filosoofias levinud "loogilise grammatika" idee (vrd. näiteks Wittgensteini mõisteid "Tiefengramma-

tik" ja "Oberflächengrammatik").

Iga lause süvastruktuuris sisaldub selle lause kogu semantiliselt oluline materjal. Süntaktilisest vahetunnist - subjekt, predikaat, objekt jne. - defineeritakse lause süvastruktuuris, mitte pindstruktuuris. Seega on semantika-komponendil vaja interpreteerida ainult lausete süvastruktuure. Kõik see, mis toimub pärast süvastruktuuri genereerimist - mida teevad transformatsioonid - ei puutu enam semantikasse. See oligi, nagu öeldud, kirjeldatud muudatuste ja täienduste üheks põhiliseks eesmärgiks.

Grammatikat tervikuna võib kirjeldada neli järgmiselt. grammatika koosneb kolmest komponendist: süntaktsikomponendist, semantikakomponendist ja fonoloogiakomponendist. Süntaktsikomponent osakorda koosneb nn. baaskomponendist, mille moodustavad asendusreeglid ja leksikon, ja transformatsioonikomponendist. Asendusreeglite ja leksikoni abil genereeritakse lausete süvastruktuure. Süvastruktuure sisenevad semantikakomponenti, kus neile antakse semantiline interpretatsioon. Teiselt poolt muudavad transformatsioonid iga süvastruktuuri vastavaks pindstruktuuriks ja fonoloogiakomponent annab lause pindstruktuuri põhjal tema fonetiliselt representatsiooni. Niisiis genereerib grammatika fonetiliselt signaale ja neile vastavate semantiliselt interpretatsioonide ("teadete") paare, kuhujuures vastavate signaalide ja semantiliselt interpretatsioonide seos on vahendatud generatiivse süntaktsikomponendi poolt.

Chomsky "Süntaksiteooria aspektid" põhised geneetiv-

se grammatika mudelina üpris lühikest aega. Peagi hakkas ilmnema artikleid, mis osutasid vajadusele muuta "Aspektides" toodud skeemi ühes või teises punktis ja juba näiteks 1967.a oli generatiivse grammatika üldpilt - niivõrd kui üldse sai rääkida mingist küllalt laialt aktsepteeritavast üldpildist - hoopis erinev sellest, mis esitati "Aspektides". Kuid nelligipärasest ei saa alahinnata Chomsky teose tähtsust generatiivse grammatika arengus. Keanik muudatusi, mis generatiivse grammatika teoorias järgnevatel aastail ette on võetud, tuginevad nii või teisiti sellele teosele. Chomsky peamine idee - lausete süvastruktuuri ja pindstruktuuri eristamine - on olnud omamoodi nende muudatuste lähtepõhisõtteks ning võib öelda, et generatiivse grammatika edasine areng on olnud otsustavalt süvastruktuuri mõiste areng.

Arengu üldine tendents oli - ja on - küllalt selge: süvastruktuuri pidev "süvendamine", semantikale lähemale toomine. Chomsky formuleeris selle süvastruktuuri, nagu öeldud, kaks põhilist funktsiooni: esiteks määrata lause semantiline interpretatsioon ja teiseks olla sobivaks aluseks transformatsioonidele, mis genereerivad pindstruktuuri. Transformatsioonid on generatiivses grammatikas aga niivõrd võimsaks vahendiks, et vajaliku pindstruktuuri võib saada vägagi erinevatest alusstruktuuridest, seepärast osutuvadki põhilisteks nõueteks konkreetsete lausete süvastruktuuride määratlemisel semantika nõuded. Lausete süvastruktuurid tuleb konstrueerida nii, et neis kõige otsesemalt kajastuksid lausete semantiliselt olulised omadused. Nii näiteks kujuneb siin üheks praktiliselt kasutatavaks põhisõtteks heuristiline printsiip,

sille kaks sisuliselt formuleeritud juba Katz ja Postal
oma espool mainitud teoses.¹ Kui me soovime leida antud

lause süvstruktuuri, siis peame enamalt leida selle lau-
se parafrase (lauseid, mis onvad sama tähendust), mis po-
le aga parafraseid ainult sõnenduste sõnade^{esinevise} tõttu, ja
peame seejärel konstrueerima struktuuri, mis sobiks ühise
süvstruktuuriks kõigile nendele lausetele, s.t. mille su-
tee kõik need laused esineksid alternatiivsete pindstruk-
tuuridena.

On oluline esile tõsta kaht punkti kõnealuses protses-
sis: (1) loobutakse sõnaliikide - süntaktiliste sõnakkla-
side - aritmeetilisest süvstruktuuris, selle kaudu aga kor-
raldub ümber kogu ülejäänud süntaktiliste kategooriate sis-
teen; (2) süntaktilised vahetused - nagu subjekt, objekt
jms. - asendatakse hoopis abstraktsimate (semantilisemate)
vahetustega. Tänu nendele muudatustele omandavad lause
süvstruktuurid põhimõtteliselt predikaatidest-argumentidest
koossevate struktuuride kuju. See on üldiselt oluline se-
mantika seisukohalt. Vastlase nimetatud kaht punkti pisut
lühemalt.

Ekki Chomsky postuleerib põhimõttelise erinevuse & lau-
sete süva- ja pindstruktuuride vahel, jätavad põhilised sün-
taktilised kategooriad, mida ta kasutab lause süvstruk-
tuuride esitamisel, samadeks, mis olid kasutusel juba "sü-
ntaktilistest struktuuridest" peale ja mille abil esitatek-
se ka pindstruktuurid: ikka needused N, V, A, Adv, NP, VP,
Aux jne. Chomsky lihtsalt ei vaatle küsimust, kas süva- ja

¹ J.J.Katz, P.E.Postal, An Integrated Theory of Linguistic
Descriptions, lk. 241.

pindstruktuuri eristamine puudutab kuidagi ka selliste kategooriate eristamise põhinõtteid. Kuid see küsimus osutab peagi olevat tähelepanu keskpunkti. Eelipealt osutab G.Lakoff, et verbidel ja adjektiividel on süvastruktuuri seisukohalt vaadates rohkem ühte omadusi ja et võidakse mitte ainult semantika, vaid ka süntaksi, kui vastleksiime neid ühte klassi kuuluvana.¹ Ühelt poolt on olemas suur hulk lausepaare, mida mõistakse tihedalt ühtmoodi (s.t. mis on parafraseid), ehkki ühes osineb verb, teises adjektiiv. Teiselt poolt on võimalik üles lugeda rohkem kui kümme üldist reeglit, mis rakenduvad ühtmoodi nii verbidele kui adjektiividele. Lakoff soovibabki ühendada (süvastruktuuris) verbid ja adjektiivid ühte klassi ning tähistada neid koos kategooriaga Verb.

Mõneti erinevatelt seisukohtadelt lähtudes, kuid mitte vähem veenvalt kindlatab J.Lyons, et verbid, adjektiivid ja adverbid moodustavad kõik ühe "loogilise" sõnaclassi - predikaatide klassi.²

J.R.Ross tõestab küsimuse abiverbide staatusest süvastruktuuris.³ Ta toob kümme argumenti väite kasuks, et ^{ei} adverbid ja tavalised verbid on süvastruktuuris ühe

¹ G.Lakoff, On the Nature of Syntactic Irregularity.-

Harvard Computation Laboratory, Report No. HSP-16, 1965.

² J.Lyons, On the 'notional' Theory of the 'parts of speech'. - Journal of Linguistics, 1966, No 2, lk. 209-236.

³ J.R.Ross, Auxiliaries as main verbs. M.I.T., käsikiri, 1967.

ja sama kategooria - Verbi kategooria - liikmed; ning li-
maka kaks argumenti väite kasuks, et ~~ab~~^{pe}verbid peavad sü-
vastruktuuris olema mitte lihtsalt verbid, vaid peavad
ka funktsioneerima kui 'peaverbid' ('main verbs'), s.t.
alluma vahetult kategooriale VP; see aga tähendab, et ka
igale abiverbile vastab süvastruktuuris osa abstruktiivne
lause, mille peaverbiks ta on. Seega näiteks inglise kee-
le lause

Boris must have been being examined by the captain
süvastruktuuris peab iga allakriipsutatud sõna olema osa-
ette lause peaverbiks; teisiti öeldes, selle lause süva-
struktuuris sisaldab vähemalt viis sümbolit S - viis lau-
set.

J.R. Ross'i tähendab J.D. McCawley, kes väidab, et mitte
ainult abiverbid, vaid ka ajakategooriad (olevik, mine-
vik jms.) tuleb käsitleda vastavate lausete tulutusprot-
sessi mingis osas omasette predikaatidena.¹

Seejärel leiab R. Bach res küllaltki veenvaid argumente,
et ka nimisõnade - verbide eristus ei oma alust süvastruk-
tuuris.² Ta väidab, et kõik nimisõnad tunnevad süvastruk-
tuuris sisse predikatiivsealt, s.t. predikaadi (=verbi)
positsioonis, ja et nimisõnade laadiks verbidega võrrel-
des on see, et nimisõnade, kuid mitte verbide jaoks on ole-

¹ J.D. McCawley, Tense and Time Reference in English, käsi-
kiri, 1969.

² R. Bach, Nouns and Noun Phrases. - R. Bach and R.T. Harms
(eds), Universals in Linguistic Theory, New York, 1968,
lk. 90-122.

mis transformatsioon, mis asendab täiendkõrvallause selle predikaadiks oleva üksusega (näiteks võib öelda, et nimi- sõna antropoloog saadakse struktuurist, mis on esitatav umbes kui 'see, kes on antropoloog').

Sellega on aga traditsioonilised sõnaliigid - nimisõnad, verbid, omadussõnad, adverbid - lakanud eksisteerimast süvastruktuuris. Kõnde asemel on kujunenud üks üldine kategooria, mis loogiliselt kujutab endast predikaadide kategooriat. Praegu lülitatakse sellesse juba mitte ainult loetletud nelja traditsioonilise sõnaklasa liikmed, vaid kõik mingit semantilist rühma omavad süntaktilised ühused - ka enamik sidesõnu, isegi ^epropositsioonid jne.¹ Ühes sellega aga kaob ka vajadus enamiku teiste vana kasutatud süntaktiliste kategooriate järele. Muuhulgas pole enam vaja selliseid kategooriaid nagu Aux ja VP. Kategooriate lõplik inventar kujunab välja juba otsusest semantika mõjul; peab aga ütleva, et lõplikult pole see küsimus veel praegugi selge. Kõike, mis süvastruktuuris on vaja esitada, püütakse esitada kolme põhilise kategooria abil: lause, predikaadi ja argumenti kategooria abil, kusjuures argumentideks võivad esakorda olla laused; mittelasolise argumenti sümboliseeritakse sümbolilt NP,

¹ Vt. E. Bach, op. cit.; Ch. J. Fillmore, Lexical Entries for Verbs.-Foundations of Language, 1968, No. 4, lk. 373-393; Ch. J. Fillmore, Types of Lexical Information.-Working Papers in Linguistics 2, Columbus, Ohio, 1968, lk. 65-103; E. Becker, Propositions as Predicates, 1968. Ne ise elene süvastruktuuri kategooriate küsimust käsitlevad tööd

О лексических категориях в языковой структуре. —

Keele modelleerimise probleemid III, 2. Töö koostatud, v. 228, 1969, lk. 197-207.

(mida üldse mõistetakse mittelauselise argumendina, seda suame käsitleda alles järgnevas semantika-osas), predikaadi sümbolina V (verb) või PRED (predikaat).

Järgnevalt kirjeldame lühemalt üht terviklikumat süvastrektuurikonseptiooni, mis generatiivses grammatikas praegu on olemas - see on Fillmore'i nn. ^{praktiline} ~~hüpergrammati-~~ ka.¹ See on ühtlasi meie järgneva ^V semantilise analüüsi teoreetiliseks raamiks.

Fillmore'i süsteemis on keskseks probleemiks, kuidas süvastrektuuris esitada relationaalsed informatsioonid - sisulisi vahemordi, mis seovad predikaate ja nende laiendaid - argumente. Chomsky aksepteeris oma "Süntaksiteooria aspektiden" seisukoha, et selline informatsioon on tuletatav vastava F-tähtse kategoriaalsest struktuurist - viisil, nagu me seda kirjeldame. Kuid Chomsky on seda defineerimisviisist kasutanud ainult lihtsamates lausetüüpides esinevate vahemordade (subjekt, predikaat, objekt) puhul. Komplekssemate lausete puhul tekivad aga mõhe raskused. Chomsky määratleb objekti kui NP-d, mis vahetult allub VP-le (s.t. mis tuleb sisse reeglina $VP \rightarrow V + NP$). Kuid on küllalt lauseid, kus verbil on lisaks objektile veel teisigi laiendaid - nimisõnafrase, mis saadeti alla...

¹ Ch. J. Fillmore, The Case for Case.- E. Bach, R. T. Harms (eds.), Universals in Linguistic Theory. New York, 1968, lk. 1-99.;
Ch. J. Fillmore, The Grammar of hitting and breaking.-Working Papers in Linguistics, No. 1, Columbus, Ohio, lk.
Ch. J. Fillmore, Lexical Entries for Verbs.-Foundations of Language 1968, No. 4, lk. 373-393; Ch. J. Fillmore, Types of Lexical Information.-Working Papers in Linguistics, No. 2. Columbus, Ohio, 1968, lk. 65-103.

vad VP-le, näiteks mitmesugused määrused (viisi-, aja-, koha-, vahendi- jne. määrused). Siin ei oleks ka nende NP-de järjekorra mingi asalevaldne kindlaksmääramine, sest igal verbil ei esine ju need lainedid korraga. Näiteks lauses laps mängib põrandal, järelkannas teismü sügisel, üld- rüu maotus kummalisel viisil on vastav nimisõnafrüüs (põrandal, sügisel, kummalisel viisil) igas lauses seotud verbiga erineva vahekorra kaudu, kuid verbifrüüsi vahetu kategoriaalne struktuur on kõigis ühesugune: V + NP. Seega ei ole siin see sisuliste vahekorradade erinevus kuidagi mä- tulstatav otsesest kategoriaalsest struktuurist. Meid ras- kuai on ilmselt tunnetanud ka Chomsky ise, kes on vasta- vate määrusfrüüside tähistamiseks kasutanud kategoriaalseid Marker, Place, Direction, Duration, Frequency jne.¹ Need on aga kontseptuaalselt hoopis teist tüüpi kategoriaalsed kui NP, N, Adv vms. Nad ei osuta nendele alluvate sõnaste ka- tegoriaalsele kuuluvusele, vaid nende sisulist funktsiooni.

Kuid ilma selliste funktsionaalsete sise omavate sümbolitega ei ole võimalik läbi saada, leiab Fillmore, sise tuleb nad grammatikas ka legaliseerida. Tuleb kõik sise- lised vahekorrad tähistada selliste sümbolitega. Tuleb koostada vajalike vahekorradade loend ning tuua sisse sümbolid nende tähistamiseks.

Kuid siin juhtub siiski põhine põhioletteline raskus - sa- ma, millega puutub kokku Chomsky. Süvstruktuuri analüü- se põhimõtetest nähtub tuleneb, et iga selline funktsio- naalne sümbol peab omama kindlat semantilist sise. Kaspool- nistatud määruste tüüpi kategoriaalse puhul on see sise kalla- lalt selge. Kuid missugust semantilist sise kannab sub- jekti (ja ka objekti) määrus? On selge, et subjekti määrus

¹ Vt. näit. N. Chomsky, Aspects of the Theory of Syntax, lk. 207

ei saa semantiliselt kuidagi samastada 'tegija' või 'agendi' mõistega. Mõiteke lause puhul Ants sai Jürit hoobi vastu nina ei saa me semantika seisukohalt kuidagi agendi esitavana vandelda sõna Ants.

Fillmore näitab, et tegelikult võib rääkida kahest lausetes väljendatavast vahekorradest (või "kihist"), mis on teineteisest suhteliselt sõltumatud: ühelt poolt on olemas mingi kindel hulk semantilisi vahekordi, nagu "tegija", "vahend", "koht" jne., teiselt poolt sellised vahekorrad, nagu on "subjekt", ka "objekt". Esimesed omavad, nagu öeldud, kindlat semantilist väärtust ja seega on neid vaja esitada süvastruktuuris. Teised (nagu subjekt) on olulised küll lause grammatilise ülesehituse seisukohalt, kuid nendega pole võimalik siduda mingit konstantset semantilist väärtust (või kui on, siis igatahes on see väärtus hoopis teist tüüpi kui esimesel vahekorradel). Subjekt on pindstruktuuri mõiste. Süvastruktuuris esinevad ainult esimese tüüpi (semantilised) vahekorrad. Ka üksus, mis pindstruktuuri ülaminekul subjektiks "tehakse", on süvastruktuuris seotud vastava predikaadiga oma semantilise vahekorra kaudu; üksuse subjektiks tegemine tähendab selle üksuse 'topikaliseerimist', kindlal viisil väljastatmist teiste seas.

Süvastruktuuri semantilisi vahekordi soovitas Fillmore nimetada kääneteks, sest paljudes keeltes kasutatakse selliste vahekordade väljendamiseks morfoloogilisi käändevarasid. Termin ise pole võib-olla eriti õnnestunud, kuid võrd käänetest rääkides tuleb siiski mõelda pidevalt täpsustada, kas peetakse silmas pindstruktuuri või süvastruktuuri käandeid, mis on eriti tulikes kalte puhul, kus ka pindstruktuuri käanded mängivad olulist rolli (n-

ga näiteks eesti keel). Kuid teoreetiliselt on ühtede ja teiste mõistete segineneks suisaugi välistatud. Süvstruktuuri käänded antakse kindla loendiga. Tuleb silmas pidades, et süvstruktuuri käändesõltsed on mõeldud sementiliselt elementaarsetena. Seega ei ole siin ka mingil kindlal viisil defineerida, vaid saab ainult iseloomustada sisulisest küljest.

"illmore püüab anda ka käändete mingisuguse loendi.

Tegem "The Case for Case" loetleb ta järgmised käänded.

1. Agentiiv (A). Selles käändes olev argument tähistab eluolendit, kes on predikaadiga näidatud tegevuse sooritaja, näiteks poiss lauses Poiss lõhub aknaid.

2. Instrumentaal (I) ehk vahendikäände. Argument tähistab tegevuse sooritamise vahendit (kõlge üldisemas mõttes), näiteks kahvel lauses Mitte keegi ei söö suppi kahvliga või jultumus lauses Kurjategija ülistas uuriat oma jultumusega.

3. Datiiv (D). Argument tähistab tegevusest mõjutatavat või mingis passiivses seisundis olevat eluolendit, näiteks Jüri lauses Mari andis Jürile kõrvakiila või kuulga lauses Loeng huvitas kuulajaid või laps lauses Laps naasis sügavalt.

4. Faktitiiv (F). Argument tähistab objekti või ~~aktiiv~~ seisundit, mis on predikaadiga väljendatud tegevuse tulemuseks, näiteks küünlajalg lauses Poiss konstrueeris treadijupist küünlajala.

5. Lokatiiv (L). Argument tähistab predikaadiga väljendatava tegevuse toimumise kohta või ruumilist orientatsiooni, näiteks väljas lauses Väljas sajab vihma või turule lauses Saised tähtsaid turule.

6. Objektiiv (0). Argument tähistab objekti või seisundit, millele predikaadiga väljendatud tegevus on suunatud, näiteks pall lauses Laps loobib palli.

See on muidugi vaid esialgne loend. Kõhnete kui semantiliste elementaarvahetkordade lõplikku loendit, mille abil võiks kirjeldada mistahes keele kõiki võimalikke lauseid, saab anda alles pärast vastavate keelefaktide põhjalikku empirilist uurimist.

Fillmore'i järgi võib iga lause süvastruktuuri kujutada koosnevana kahest põhiasast: propositsioonist ja modaalsuskomponendist, reegli kujul: $S \rightarrow MOD + PROP$. Propositsioon & see on predikaat ja teatava kindlate kõhnete abil seotud vastav arv argumente. Modaalsuskomponenti asetab Fillmore mitmesugused lause kui tervikuga seostuvad modaalsused - aitus, aeg, kõneviisid, ka modaalsed abiverbid. Seega ei käsitle Fillmore nimetatud kategooriaid esindavaid üksusi süvastruktuuris predikaatidena. Me kaldume aga pigem J.R. Ross'i, J.D. McCawley jt. seisukoha poole, mille järgi nimetatud üksused kujutavad endast predikaate, mis lähtuvad teatud "kõrgematest" lausetest; Ross'i ja McCawley argumentid selle seisukoha kaitses on mõeldavalt veenvad. Kuid otseselt meile tšeb seisukohalt polegi nii väga oluline, kuidas käsitleda selliseid modaalsusi. Me olame vaid huvitatud struktuuridest, mis moodustuvad meile poolt analüüsitavaatest sõnadest kui predikaatidest ja nende predikaatide argumentidest. Kõhneus, kuidas reaalsete lausete mood komponendid on seotud nende struktuuridega, on suhteliselt sõltumatu sellest, mis käsitab nende struktuuride sees: misugused nõuded esitab predikaat oma argumentidele, kuidas on predikaat ise se-

mentiliselt analüüsiv jne. Seega võime igal juhul eeldada struktuuri, kus lausesõnabol S domineerib otseselt predikaatsõnabolit PRED ja kindlat arvu käändesõnaboleid, see struktuur saadakse reeglitega, mille skeem on

$$S \rightarrow \text{PRED} + C_1 + \dots + C_n,$$

kus sõnabolite C asemel on igas reeglis vastavad käändesõnabolid, nagu näiteks

$$S \rightarrow \text{PRED} + A$$

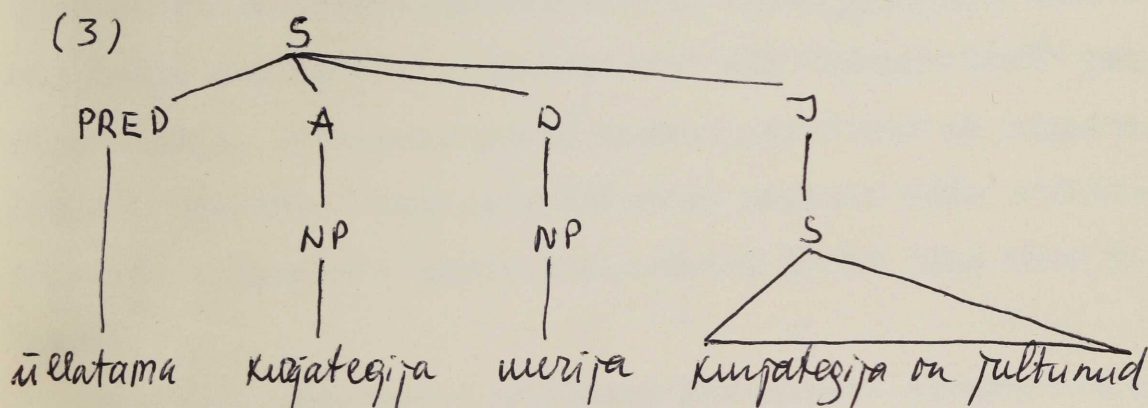
$$S \rightarrow \text{PRED} + A + D$$

$$S \rightarrow \text{PRED} + I + P$$

jne.

Iga käändesõnabol domineerib üht argumenti, mis, nagu selgub, võib olla kategooriasst NP või S. Näiteks lause

Kurjategija üllatas uurijat oma jultumusega sõvestruktuuri (vähemalt ühe täienduse korral) võiksime nimetatud lihtsustusi arvesse võttes esitada järgmiselt:

Teodud struktuur on aga obstruktiivne veel ühes olulisel punktil: ka sõnad kurjategija ja uurija tuleks esitada predikaadema, seega peaksid vastavate NP-de all olema hoopis keerulisemad struktuurid. Kuid selle küsimuse juurde tuleb hiljem, arantika käsitluses.

Transformatsioonide abil tõstatatakse selline struktuur

Haber pindstruktuuriks. Transformatsioonide abil muude-
 takse ühe argumentidest subjektiks ("tõstatakse väärja"
 muut struktuurist) - selleks on siin agentivargument
kurjategija; transformatsioonide abil antakse teistele
 argumentidele ja predikaadile mõttud vorm. Me ei hakka
 siin kirjeldama neid transformatsioone, ka järgnevas
 praktilises analüüsis me ei pööra otseselt tähelepanu
 vastavalt alusstruktuuridest pindstruktuuride tuleta-
 mise üldisjäretele, s.t. transformatsioonidele. Märkime
 siin ainult, et enamasti on sellised transformatsioonid
 suuremal või vähemal määral determineeritud lauses esi-
 nevate konkreetsete leksikaalsete ühuste poolt, selkõ-
 ge predikaadiks oleva ühuse poolt. Toodud struktuuris lik
 näiteks määrab verb üllatama ilmselt nii subjekti valiku
 kui ka deativargumendi uurija vormi (pindstruktuuri kōōn-
 de), samuti kindeldab instrumentaalargumendiks oleva
 struktuuri realiseerumisevõimalusi. Verbi üllatama enda vor-
 mistamine sõltub aga "mõnastest" või "kõrgemast" pre-
 dikaadist, mida meie poolt toodud struktuur ei kajasta.
 Sellise transformatsiooni tõstatamise näiteid võib rohke-
 ti leida Willmore'i eespool nimetatud tööst "The Case for
 Case".

Predikaadist-argumentidest koosnevate struktuuride-
 na esitatud alusstruktuurid kajastavad määral teatud mõt-
 tuse loogilist piiri, millest kaugemale ühtekui enes-
 ehitada ei saa. Siit saab edasi liikuda ainult lõppühuste -
 sõnade - "tõlgendamise" kaudu, nende risoomise struktuuri
 erinevustena kaudu. See aga tähendab juba üleminekut
 ühtekui semantika.

Süntaktiliste süvstruktuuride lõppkokkuvõtteks on konkreet-
sed leksikaalsed üksused, n.e. sõnad, millest vastavad
laused koosnevad. Kui me lubame konkreetsete lausete sü-
vstruktuurides osadeks analüüsida ka sõnu, tekib välti-
matult küsimus: kui kaugelt me selles analüüsis võime min-
na? Ei ole võimalik nihutada mingit põhiolettelist piiri,
enne kui jõuame järgmise taseme lõppkokkuvõttele: need on se-
mantilised elementaarusused.

Just siin tekibki nn. generatiivse semantika idee, mis
toob endaga kaasa generatiivse grammatika põhiolette üp-
ris radikaalse ümberkorraldamise. Kuid sellega me jõuame
juba semantika küsimuste juurde, ja selleks, et genera-
tiivse semantika põhioletted oleksid täielikult mõistetä-
vad, on enne vaja rääkida ka generatiivse grammatika va-
rusest semantikateooriast.

§ 2. Märgi Heide, generatiivse grammatika alghont-
septatsioonid - "Süntaktiliste struktuuride" kontseptsioonid
4 semantikakomponenti põlvud. Semantikakomponentid
võib rääkida hakata alates 1963. aastast, mil J.J.Katz ja
J.A.Fodor esitasid programmeeritud kujul, aga küllaltki
üksikasjaliselt võimaluse, kuidas generatiivse grammatika
selle süntaksiteooriaga siduda sobiv semantikateooria.¹
Katz ja Fodori idee oli lihtne ja mis peanagi, see sobis
hästi generatiivse grammatika olemasolevate põhiolettetega.
Kõigepealt, semantikakomponent oli mõeldud interpreteerida

¹ J.J.Katz, J.A.Fodor, op. cit. J.J.Katz on siin esitanud
probleemi hiljem korduvalt käsitlenud ja oma seisukohti
detailliseerinud, eriti 1966 J.J.Katz, The Philosophy of
Language. New York, 1966. Kuid teooria põhioletted on jäänud
samaks.

komponendina. See ei mõjutanud mingil määral lausete struktuuri, ega genereeriti süntaksikomponendis. Laused (koos struktuurikirjeldustega), mis genereeriti süntaksikomponendis, olid semantikakomponendi sisendiks, ning semantika-komponent andis nende lausete semantilise interpretatsiooni.

Semantilisele interpretatsioonile esitati kolm põhinõuet. (1) Semantiline interpretatsioon peab arvestama semantiliselt normaliseid lauseid hõlmitsest (ebanormalise-test); näiteks sellised laused nagu Värvuseta roheline idee mees räägub raevukalt või Kõik tusk tegevi sa nägin teda seal, ehkki grammatiliselt (süntaktiliselt) korrektsed, märgistatakse semantikakomponendis kui semantiliselt hõlmitud. (2) Semantiliselt mitmetele lausetele antakse vastavalt mitu erinevat interpretatsiooni; nii näiteks lausele Tee oli kuum tuleb anda vähemalt kaks mit erinevat interpretatsiooni vastavalt sõna tee kahela tähendusele; (3) Parafrasidele (s.t. lausetele, mil on sama tähendus) tuleb anda identne semantiline interpretatsioon - nii näiteks lausetele Ta pani mind uskuma, et seal on parem elada kui linnas ja Ta veenis mind, et seal on parem elada kui linnas. Võib märkida, et need nõuded koh-tivad täiel määral ka praeguses semantika teoorias (ehkki praegu ei räägita niivõrd lause semantilisest interpre-tatsioonist, kui võrd lause semantilisest representatsioonist, s.t. lause ositusest semantilisel tasandil). See on ka loomulik, sest semantika teooria, mis põhimõtteliselt ei püüaks rahuldada ükskõik misugust toodud nõuetest, pakub vaevalt huvi loomuliku keele semantika uurimise so-oukohalt. Ning teiseks võib öelda, et toodud kriti kol-

ma sõne (mida Katzi ja Fodori skeem võib rahuldada ainult kõige lihtsamatel juhtudel), on stimuleerinud arengut mitte ainult posantika, vaid ka süntaksiteoorias.

Selleks et konkreetseid lauseid semantiliselt interpreteerida, on ühelt poolt olemas sõnastik, kus iga sõna on varustatud semantilise kirjega (mähenduse kirjeldusega) või vastavalt mitme kirjega, kui sõna on mitmetähenduslik, ja teiselt poolt on ette nähtud reeglid, mis vastavalt lause süntaktilisele struktuurile kombineerivad üksikute sõnade semantilised kirjed lause semantiliseks kirjeks. Sõnade semantilised kirjed esitatakse nn. semantiliste tähiste (~~mis~~ semantiliste tunnuste) abil. Siis näiteks sõna poissmees tähenduse võime esitada sellisena (Katzi ja Fodori poolt analüüsitud sõnal ^{inglise} bachelor on palju tähendusi, millest ainult üks vastab eesti keele sõna poissmees tähendusele; me esitame ainult selle):

poissmees → (M), (Füüsilikeline Kõha), (Elus), (Inimene), (Meessoost), (Täiskasvanud), (Abiellumata); <SR>.

kus M osutab süntaktilist kateooriat, millenae sõna kuulub (nimisõna), ja sulgudes olevad üksused on semantilised tähised. Nagu näeme, esitavad nimisemantilised tähised sõna tähenduse elementaarseid komponente; need on atomid, milleks sõnade tähendused on lagundatavad. Antud semantikateooria raames on need elementaarsed mõistete, s.t. neid endid ei saa enam mingite elementaarsemate mõistete kaudu defineerida. Eriti tuleb silmas pida, et neid ei tohi ära segada vastavate keeles leiduvate sõnade endiga, nagu näiteks elus või inimene. Semantili-

sed nad tähised on teoreetilised tärainid, metakeele üksused.

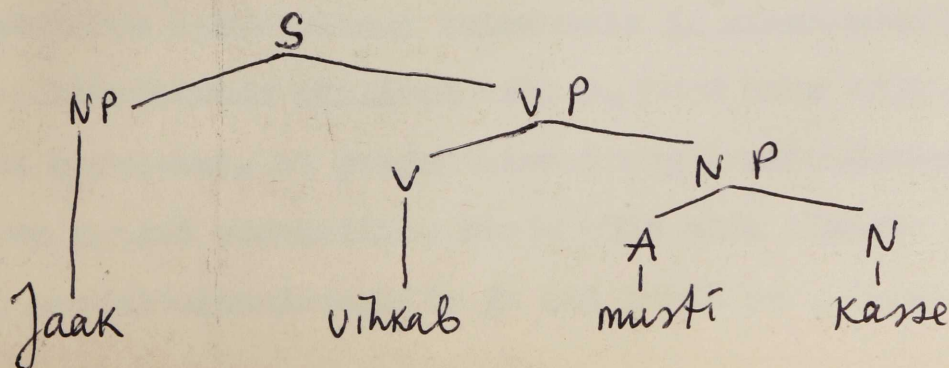
Fonoloogiliste distinktiivtunnuste eeskujul on ka semantilisel tärainel laiult kasutatud plusside või miinustega varustatult: '+' märgib tähise poolt tähistatud asenduse esinemist, '-' selle mittesinemist vastava sõna poolt tähistatud objektil. Näiteks toodud kirjes oleksid kõik teised tähised varustatud märgiga '+', ainult tähise (Abielumata) asemel oleks (-Abielu).

Rõige lõpus olev SK osutab kohta, kus tuleks nn. selektsioonikitsendused. Need näitavad, missuguste teiste leksikaalsete üksustega seotud üksus saab (vastavas kontekstilises konstruktsioonis) koos esineda. Antud sõna puhul näiteks on vaja osutada, missugune saab olla subjekt, kui sõna poissmees on kasutatud predikatiivina. Selektioonikitsendus esitatakse samuti semantiliste tähiste abil: Selektioonikitsendus näitab, missugused tähised peavad leiduma vastava teise sõna (näiteks antud juhul subjekti) kirjes, et konstruktsioon oleks semantiliselt normaalne.

See, missuguseid semantilisi tähiseid on tarvis ühe või teise sõna kirjes, on määratud eelkõige kolme üldtoodud üldise nõudega: semantilised tähised peavad olema valitud parajasti nii, et nende abil oleks võimalik väljendada semantiliselt määratud laused; oleks võimalik näidata sama lause (resp. sõna) erinevate tähenduste vahelist seost; oleks võimalik anda sõnadest väljenditele sama (sagadeist tähistest koosnev) semantiline interpretatsioon. Kriitiline on esimese nõude osa tähiste valimisel. Kui me tahame näidata väljendit ideed ma-

gavad, kuid teiselt poolt tahame, et semantiline interpre-
tatsioon näitaks normaalsest selliseid väljendeid nagu
mees magab, koer magab jne., siis saame seda teha ainult
nii, et leiame osalt semantiline tähise, mis oleks ühi-
ne sõnadale mees, koer, kuid püüaks sõnal idee - olgu see
näiteks (ilus); selle tähise lisitame sõnade mees, koer
kirjese, kuid mitte idee kirjese, ja teiselt poolt pal-
gutame verbi magama kirjese selektsioonikitsenduse, mis
osutab, et magama subjektiks oleva sõna kirjes peab sisal-
duma tähis (ilus). Hiljemuti pole raske leida näiteid, mis
tõendavad, et iga tähis ilaloodud sõna poissmees kirjes
on vajalik, s.t. ilma selleta me ei saaks näidata. Hiljem
selle sõna kasutamist sellistes kontekstides, nagu ta
3e abikaasa on poissmees, ta kolmeaastane poeg on pois-
smees, ta 3de on poissmees jne.

Selleks, et üksikute sõnadest kirjetest moodustada lause
semantiline kirje, on Katsi ja Fedori semantikteoorias
ette nähtud nn. projektsioonireeglid. Need opereerivad
vastavalt lause sünktaktilisele struktuurile ning nende ra-
kendamistingimused on sõnastatud sünktaktiliste konstruk-
tsioonide terminidega. Lausele semantilise interpretatsiooni
andmisel liigutakse seejuures sõnda sünktaktilist kategoori-
ku alt üles ühe lause sünktaktiliste kategooriate juur-
de, kuni jõutakse sümbolini S, mis haarab tervet lauset.
Kui meil on näiteks lause Jaak vihkab musti kasse struktuuriga

sile selleks, et seda semantiliselt interpreteerida, on
 tarvis kõigepealt projektsioonireeglit, mis ühendaks ni-
 misõna ja seda täiendava omadussõna kirjed: muuti + kaasa;
 seejärel projektsioonireeglit, mis ühendaks verbi ja sel-
 le objektiks oleva nimisõnafrüasi kirjed: viikab + muuti
kaasa; ja lõpuks projektsioonireeglit, mis ühendaks nimi-
 sõnafrüasi (subjekti) ja verbi-früasi kirjed: lask + vih-
kab muuti kaasa. (Kuidas generatiivses grammatikas on de-
 fineeritud vahekorrad subjekt, objekt jne., seda rääkisi-
 me eelmises paragrahvis.) On selge, et üldjuhul on vaja
 oma projektsioonireeglit iga süntaktilises hargnukun esi-
 neda võiva kategooria vahetute moodustajate kirjete ühen-
 damiseks selle kategooria semantiliseks kirjeks.

Sõnade semantilised kirjed kujutavad endast semanti-
 liste tähistite hulki. Vastavalt on iga projektsioonireeg-
 li ülesandeks kombineerida kindlal viisil need semanti-
 liste tähistite hulgad uueks semantiliste tähistite hulaks.
 Katsi-Podori käsitusel seisneb see kombineerimine täht-
 siliselt alati selles, et moodustatakse lähteühikute tä-
 hisehulkade hulgateoreetiline summa, s.t. tulemuseks on
 semantiliste tähistite hulk, mis sisaldab kõiki lähteühiku-
 se tähistid, kusjuures juhul, kui mõni tähis esineb algselt
 mõlemas ühikuse kirjes, siis tulemusse võetakse see ühekord-
 selt. Projektsioonireeglid erinevad üksteisest selkõige
 selle poolest, misugune süntaktiline kategooriaühikute
 omistatakse operatsioonide tulemusel ja misugused selek-
 tsioonikriteeriumid määravad selles. Need kaks asja on olu-
 lised seepärast, et projektsioonireegli rakendamise tule-
 musena saadud semantiline kirje võib olla aluseks järgmi-
 sele projektsioonireeglile ja sel juhul on mõeldagi tähtis,

nimisuguse süntaktilise kategooria alla kuulub moodus kirje ning nimsugused selektsioonikitsendused esitab see teiste kirjetele, millega järgmine projektsioonireegel toona kombineerima hakkab. Näiteks projektsioonireegel, mis üldistatud näites ühendab verbi ja selle objektifraasi kirjed, onistab tulemusena kategooriasümboli VP ja selles sümbilis verbi vihkama selektsioonikitsendus subjekti suhtes, kuhu selektsioonikitsenduse objektis suhtes, mis on on toodud verbi vihkama kirjed, kustutatakse.

Näitena sellest, kuidas Kartail ja Podoril on sõnustatud projektsioonireeglid, võibki tuua reegli, mis ühendab verbi ja selle objektiks oleva NP kirjed. See on esitatud järgmiselt (sulgudes toome oma seletused).

Kui on antud kahe üksuse semantilised kirjed kujul

(1) Süntaktiline kategooria V, leksikaalne üksus l_1 (s.o. konkreetne verb), semantiliste tähistehulk w_1 (s.o. selle verbi semantilised tähised), $\langle$ semantiliste tähistehulgad $\alpha, \beta \rangle$ (α ja β esitavad verbi selektsioonikitsendusi: α subjekti suhtes, β objekti suhtes);

(2) Süntaktiline kategooria NP (objekt), leksikaalne üksus (või üksuste rida) l_2 , semantiliste tähistehuste hulk w_2 (s.o. objektiks oleva nimisõna või nimisõnafrasi semantilised tähised), mil ei $\beta \subset w_2$ (s.t. semantilised tähised, mida verb nõuab objektilt, täiesti sisalduvad objekti semantilises kirjes),

siis nende kirjete ühendiks on järgmine kirje:

Süntaktiline kategooria VP, leksikaalne üksus $l_1 +$ leksikaalne üksus l_2 , semantiliste tähistehulk $w_1 \cup w_2$ (sümbol $\cup$ tähistab hulgateoreetilist summat),

semantiliste tähiste hulk .

Kirjelatud tüüpi reeglid on Katzil ja Fodoril aga ette nähtud vaid kindlast tüüpi lauseste interpreteerimiseks: need on tavaliselt (s.e. struktuurid, mis on genereeritud vaid asendusereeglite ja obligatoorsete transformatsioonide abil). Selleks et interpreteerida struktuure, mis on genereeritud fakultatiivseid transformatsioone kasutades, on vaja teist tüüpi reegleid: reegleid, mis lubaksid vastava fakultatiivse transformatsiooni aluseks oleva struktuuri semantiliselt kirjeldada ja transformatsioonist enesest ning nende põhjal produtseeriksid tulestatud struktuuri semantilise interpretatsiooni. Kuid Katz ja Fodor ei kirjelda, kuidas konkreetsest üks selline reegel võiks välja näha. Nad märgivad, et paljud transformatsioonid ei muudagi tegelikult genereeritava struktuuri tähendust ja nende puhul pole seega enam vaja ka tulestatud struktuuri täiendavalt interpreteerida. Teised transformatsioonid muudavad tähendust, kuid võivad seda teha ~~aga~~ väga erinevatel viisidel. Kuni pole selge, missugused transformatsioonid ei muuda tähendust ja missugused muudavad (ning milles need muudatused seisnevad), ei ole võimalik anda ka kõnealuste reeglite üldist definitsiooni.

Kagu eelnevalt juba teada on, lahanes see probleem aga hoopis selliselt, et leiti vajalik olevat kõik transformatsioonid vormistada nii, et nad ei muuda ~~aga~~ vastava struktuuri tähendust, ja seega langes ära ka vajadus uut tüüpi projektsioonireeglite järele semantikas.

Kirjelatud semantika-teooriat on kritiseeritud palju.

Sellest hoolimata hakati semantikakomponenti kiiresti käsitleda generatiivse grammatika enesestälistatava osana.

Seejuures pole ilmseloleks arvestatud, et kirjeldatud teooria
 nõi esitati tegelikult esimese semantika kontseptsioon
 struktuuralingvistikas. Ka veel Chomsky oma "Mintakti-
 listes struktuurides", ehkki kritiseeris paljus muus va-
 rusest taksonoomilist koostandust ja kaitses mentalis-
 mi lingvistikas, oli skeptiline keele tähendusliku külje
 uurimise suhtes.¹ See, kui kiiresti aksepteeriti Katsi
 ja Rodori poolt esitatud teooria, näitab, et see teooria
 pidi oluliselt vastama intuiitvsele ettekujutusele sel-
 last, mida kujutavad endast kõneväljendite tähendused.
 Pole raske ka arvata neid momente, mis muutis kirjeldatud
 teooria intuiitvsest loomulikuks. Kõikide oli
 selleks idee, et sõnade tähendused on analüüsitavad ele-
 mentaarseteks komponentideks, mille kaudu võib kirjelda-
 da sõnade funktsioneerimist lauses ja üksikute sõnade
 tähenduste vahelisi seoseid. Samuti näis lihtne ja loo-
 mulik esitada need komponendid "tunnustena" - fonoloogii-
 liste distinktiivtunnuste eeskujul; alles hiljem hakati
 nägema sellise tunnuste-formaalsi ebasobivust mitmete
 praktiliste asendike seisukohalt. Kõige tugevamini mõ-
 jus aga kindlalt see, et Kats ja Rodor esitasid ka prot-
 seduuri, kuidas üksiksõnade tähendustest konstrueerida

¹ Chomsky pole päris viimase ajani lahti selanud skeptili-
 sest hoiakust kaasajase semantika asavutuste suhtes.
 Mitteka tema ettekanne, mille ta saatis 1966.a. Poolas
 toimunud semantika-alasele konverentsile, algas lausega:
 "Loomulike keelte semantilise analüüsi probleemid, mis
 praegusel ajal on muutunud nii aktuaalseks, ei ole ühed
 ja vähevalt on ka viimased aastakümned liisunud midagi põ-
 hinditeliselt uut nende lahendamisele või edendamisele
 mõistmisele." (vt. Э. В. Пагузева, Международная Кон-
 ференция по семиотике в Польше. - Пагузео-
 техническая информация, 1967, No. 2, lk. 35-44.

lause tähendus; seejuures pole nii väga tähtis see, kui adekvaatsne oli see algselt esitatud protseduur, vaid tähtis on see, et protseduur oli esitatud küllalt selgelt ja formaalselt, nii et võis reaalsete lausete juures järele proovida, kuivõrd ta sobib ning millas on ta puudused.

Kuid, nagu me ütlesime, oli üldine reageering lingvistide seas küllaltki kriitiline. Katsi-Podori kontseptsioonil leiti rohkesti puudusi, mis ei võimaldaks saavutada ka autorite endi poolt püstitatud eesmärgi (rõhkima sellest, kas need eesmärgid on piisavad üldise keeleteooria seisukohalt).

Kriitilistest tšedest on mitmes mõttes tähelepanuväärneim U. Weinreichi töö "Explorations in Semantic Theory".¹ U. Weinreich ei esine üknes põhjaliku kriitikaga, vaid esitab ka oma kontseptsiooni, kusjuures aluseks on võetud Chomsky "Aspektides" esitatud süntaktilise kontseptsioon. Sellesena oli Weinreichi kontseptsioon ka siiski ainuke, sest hilisemad semantika-alused tööd, niivõrd, kui nad käsitatakse süntaksi ja semantika vahelkorda, on reeglina suunatud sellele, et näidata vajadust muuta "Aspektide" kontseptsiooni ühes või teises osas. Peab ka ütlemas, et pärast Weinreichi polegi semantikas ilmunud ühtegi oma ulatusega tööd, kus püütaks algusest lõpuni kirjeldada lausete semantiliste representatsioonide esitamist kõigis selle detailides.

¹ U. Weinreich, Explorations in Semantic Theory. - T. A. Sebeok (ed.), Current Trends in Linguistics III. Theoretical Foundations. The Hague, 1966, lk. 395-477.

Põhiline, mida Weinreich kritiseerib Katzi ja Fedori poolt esitatud semantiliste kirjete juures, on nende struktuuritus. Katsi ja Fedori käsitleuses, kujutatakse nagu me nägise, kujutavad nii sõnade kui lausete semantilised kirjed lihtsalt semantiliste tähiiste hulki. Ehkki lause semantilise interpreteerimine kõik (projektsioonireeglite rakendamise kord) on otseses mõttuvuses süntaktilisest struktuurist, ei kajasta süntaktiline struktuur lõpptulemuses faktiliselt enam kuidagi. Selleks lõpptulemuseks on lauseesse kuuluvate sõnade semantiliste tähiiste summa. See-
ga osutub aga, et sellised laused nagu Jaak vihkab musti kasse ja Mustad kassid vihkavad Jaaku on oma semantiliste kirjete poolest eristamatud. Täpselt sama punktus seisneb üksiku sõnade semantiliste kirjete esitamisel. Näiteks sõna tool tähenduse üheseks määratlemiseks ei piisa, kui lülitame tema kirjeesse tähised (Vahend) ja (Istumine), on vaja näidata ka, misuguse vahekorra kaudu need tähised on seotud. Weinreich juhik tähelepanu sellele, et üksik sõnal võib olla sama tähendus kui mitme komplekse süntaktilise struktuuriga väljendil. See ilmneb alatusa, kui püüame mingi sõna tähendust oletada teiste sõnade abil. (Ees või näiteks: hambarat = inimene, kes parandab hambaid ja kehtel see on elukutses). Veelgi enam, Weinreich viidab otseselt: "Iga vahekord, mis võib kehtida lause osade vahel, võib kehtida ka sõna tähenduse komponentide seas. See on sama, mis üelda, et sõna semantiline kirje on tegelikult lause - täpselt, silvestruktuuri lause."¹

¹ U. Weinreich, op. cit., lk. 446.

Neis märkustes sisaldub algsel kujul juba idee, mida praegu võib lugeda keskseks generatiivse grammatika semantika-teoorias, nimelt et sõnade semantilised kirjed tuleb esitada põhinõtteliselt samade formaalsete vahenditega nagu lausete süntaktilised struktuurid. Erinevust lausete semantiliste ja süntaktiliste struktuuride vahel ei tule otsida nende vormis, vaid vastavate üksteise elementaarsem tase-
nen.

Weinreichi enda positiivses kontseptsioonis on siiski vähe tähelepanuväärset. Ülaloodud ideid ei suuda ta mingil olulisel määral realiseerida. Selle peamiseks põhjuseks on formaalsete vahendite puudulikkus, mida ta püüab kasutada. Weinreich võtab faktiliselt üle Katz'i ja Podori formaalismi, eelkõige opereerib niisamuti plusside-miinustega varustatud semantiliste tähistega. Ta toob ainult juurde mõned kõige lihtsamad vahendid tähiaste järjekorra fikseerimiseks, kus see on vajalik (nii et võib teha näiteks lausete Jaak vihkab musti kasse ja Kassid vihkavad Jaaku semantiliste kirjete erinevuse, kuivõrd sõna Jaak ja fraasi musti kasse tähiaste paigutus üksteise suhtes on fikseeritud).

Weinreichi töö seisab kusagil pöördepunktil generatiivse grammatika vana ja uue semantikakontseptsiooni vahel. Tinglikuks piiriks, kust alates hakati intensiivselt vahtida ja tõstata uue semantika põhinõtteid, võib lugeda aastaid 1966-1967. Sana seda - eriti enne Chomsky "Aspektide" ilmnemist ning süvastruktuurikontseptsiooni omakehvõtalist süntaksis - oli erinevus lausete süntaktiliste ja semantiliste representatsioonide vahel liiga suur, et näha mingit või-

malust kasutada semantikas samasugust formaalset esitusviisi nagu süntaksis. Kuid nimetatud perioodist alates on areng toimunud väga kiiresti ja seejuures kahest küljest hõrraga: nii süntaksis semantika poole kui ka semantikas süntaksi poole.

Selmaises paragrahvis kirjeldamine, milles seisneb süntaksikomponendi areng. Nagu näitasime, jõuti süntaksis lõpuks selleni, et lausete süvastruktuurid esitatakse formaalselt predikaatidest ja nende argumentidest koosnevate struktuuridena. Seejuures määratakse konkreetsete lausete süvastruktuurid suurelt osalt semantika põhjal. Eriti selgelt avalduvad need jooned Fillmore'i käändegrammatikas.

Kui võrd süvastruktuuri määrab semantika, siis sellelt seisukohalt kuidagi oleks võimalik süvastruktuuri "süvendamist" veelgi jätkata. Ja siin tekib loomulik küsimus: kas poleks siis juba mõttekas grammatikat esitada nii, et lausete süvastruktuuride asemel genereeritakse otsekohe semantilised representatsioonid, s.t. lausete aluseks olevad struktuurid, kus lõppüksusteks pole sõnad, vaid semantilised elementaarkäsitused? Kui süvastruktuurid konstrueeritakse naguigi semantiliste faktide baasil, kas poleks siis mõeldav semantilised representatsioonid ise esitada sellises vormis, et transformatsioonide abil võiksime otse neist tuletada lausete pindstruktuurid? Sel juhul toimuke lausete genereerimine grammatikas järgmine sirgjooneline skeem: järgi: uusalt genereeritakse lause semantiline representatsioon, see tõlgendatakse üheks süntaktiliseks struktuuriks ja sellele antakse lõpuks fonetiline representatsioon.

Kuid kuidas esitada lausete semantilised representat-

sioonid, nii et neist oleksid tuletatavad vastavad süntaktilised struktuurid? Et Katsi ja Podori formalismis esitatud semantilised kirjed - tähiste hulgad - ei sobi selleks aluseks, on enam kui selge. Et teha võimalikuks kirjeldatud grammatikamudel, on kõigepealt vaja hoopis uut semantika-teooriat.

Sellise semantikateooria - generatiivse semantika - aldised piirjooned on praeguseks juba üpris selgelt välja kujunenud, ehkki konkreetsetes küsimustes on veel küllalt segast. Selle teooria üksikuid näisukohti oleks raske si-duda mingite kindlate nimedega; tavaliselt seotakse selle teooria väljatöötamine kolme nimega: J.D.McCawley, G.Lakoff ja J.R.Ross.¹ Kuid lisaks nalle on generatiivse semantika võidulepõhisele kaasa aidanud paljud teised autorid.²

¹ J.D.McCawley, The Respective Downfalls of Deep Structure and Autonomous Syntax, 1967 (käsikiri); J.D.McCawley, The Role of Semantics in Grammar.-E.Sach, R.Harris (eds.), Universals in Linguistic Theory. New York, 1968, lk.124-169; J.D.McCawley, Lexical Insertion in Transformational Grammar without Deep Structure.- Papers of the 1968 regional meeting, Chicago Linguistic Society, Chicago, 1968, lk.71-80; J.D.McCawley, Where do Noun Phrases Come from, 1969 (il-mub raamatute seadings in the Theory of Transformational Grammar.).

J.R.Rossi ja G.Lakoffi töödega, mis on otseselt seotud generatiivse semantika teooriaga, ei ole autoril olnud võimalust tutvuda.

² Ülevaate generatiivse semantika alastest viimasest kirjandusest saab näiteks tööst I.Bianick, An Application of an Extended Generative Semantic Model of Language to Man-Machine Interaction. - International Conference on Computational Linguistics, Sääga-Säby, sept. 1968, Preprint No. 13.

kasutati tuleb helda, et põhiliselt tõi Eesti saamlaadse, kuigi hoopis teistsugusest kontekstist võrsunud ning ka tunduvalt erinevaid formaalseid vahendeid kasutava teooria kallal on juba pikemat aega töötanud Nõukogude lingvistid I. A. Melitšuk, A. K. Žolkovski ja J. D. Aprešjan.¹

Järgnevas anname esmalt ülevaate generatiivse semantika põhilistest ideedest ning formalistest vahenditest, nii nagu neid praegu mõistetakse. Seejärel peatume lühikesajaliselt teatud konkreetsetel põhimõtetel, mis me võtame järgneva praktilise analüüsi aluseks. Katkivateks aruteluks

Katzi ja Federi kontseptsioonis oli kesksesse semantilise tähise (e. semantilise tunnuse) mõiste. Neid käsitleti semantiliste "atomitena" ja need pidid esitama vastava sõna relevantseid semantilisi komponente. Kuid mida abstraktsesaks muutusid lausete süntaktilised representatsioonid, mida lähemale sisuliselt need tulid semantikale, seda selgemaks sai, kuivõrd ebasobiv on selline "atomistlik"

¹ A. K. Жолковский, И. А. Мельцук, О возможном методе и инструментах семантического синтеза. — Научно-техническая информация, 1965, No. 6, вк. 23-28;
A. K. Жолковский, И. А. Мельцук, О возможном методе системы семантического синтеза, I. — Научно-техническая информация, 1966, No. 11, вк. 17-27;
A. K. Жолковский, И. А. Мельцук, О системе семантического синтеза, II. — Научно-техническая информация, 1967, No. 2, вк. 48-55;
A. K. Жолковский, И. А. Мельцук, О семантическом синтезе. — Проблемы кибернетики, вып. 19, 1967, вк. 177-238.
J. D. Апресян, Толкование лексических значений как проблема теоретической семантики. — Известия АН СССР, Серия литературоведения и языка, т. XXVIII, 1968, вып. 1, вк. 11-23.

formalism semantikas. Sellise formalismi abil pole võimalik mingil mõistlikul viisil hakata väljendada seda ilmset seost, mis peaks kehtima lausete süvastruktuuride ja semantiliste representatsioonide vahel. Elkõige aga, nagu üeldud, - sellistest tunnuste hulkadest koosnevatest semantilistest representatsioonidest on lootusetu püüda tuletada vastavate lausete süntaktilisi struktuure.

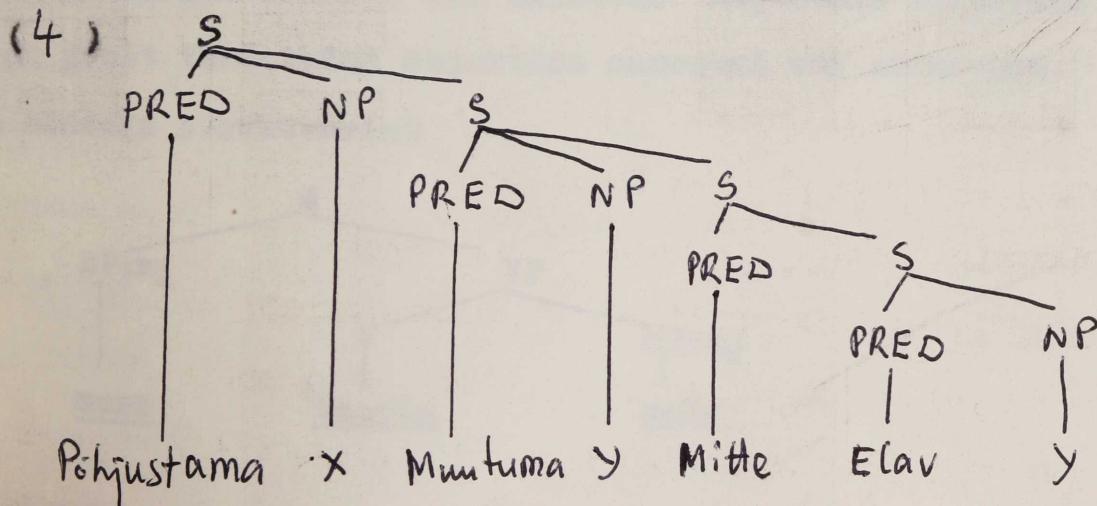
Kuid kui analüüsida natuke lähemalt semantilisi tähiseid, mida praktiliselt on kasutatud semantika-alastes töös, siis pole raske näha, et kontseptuaalselt ei kujuta semantilised tähised midagi muud kui predikaate - täiesti samas mõttes, nagu süntaksi (süvastruktuuri) seisukohalt on seda sõnad. Sõnad, meenutame, on predikaadid selles mõttes, et me võime leida neil igaljuhul kindla arvu laiendeid - argumente -, mis on seotud sõnaga kindla sisulise vahekorra kaudu ja millele sõna esitab kindlad semantilised ja süntaktilised nõuded (selektsioon). Kui me võtame mistahes semantilise tähise, võime seda analüüsida täpselt samuti. Igal semantilisel tähisel on leitavad kindlad argumendid, on määratletav argumentide sisuline seos tähise kui predikaadiga jne. Nii võime leida tähiste hulgas ühe-, kahe-, kolmekohalisi predikaate. Kui vaatleme näiteks semantilist tähist (+Põhjustamine), mis sisaldub selliste sõnade kirjetes, nagu tapma, veenna, õpetama, purustama jne. ja on mõeldud väljendama kaussatsiooni, siis kontseptuaalselt kujutab see endast predikaati, millel on vähemalt kaks argumenti: kes põhjustab midagi ja mida põhjustatakse. Semantilise tähise (+Põhjustamine) - kui "tunnuse" - põhiline iseärasus ongi selles, et need argumendid ei ole ekeplitsiitselt esitatud. Kuid pole raske näha, et just see iseärasus on ka peapõhjuseks, miks sellis-

test tunnustest koosnevat semantilist kirjet ei õnnestu esitada mingi seotud struktuurina: predikaate on võimalik siduda just argumentide kaudu. Võtame näiteks sõna tapma ja oletame, et selle kirjesse kuuluvad lisaks tähisele (+Põhjustamine) ka tähised (+Muutumine) ja (-Elamine) (on vist ka selgitamata küllalt ilmselge, et mingid sellise süsteemi komponendid on antud sõna puhul vajalikud). Niisiis võiksime selle sõna kirje esitada siin kui

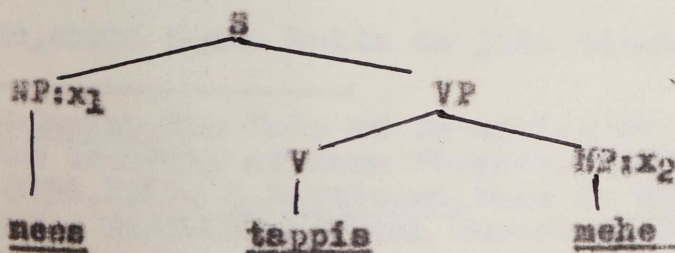
(tapma: V, (+Põhjustamine), (+Muutumine), (-Elamine)).

Selles, nagu näeme, ei ole mingil viisil näidatud, kuidas tähised on omavahel seotud & ehkki me intuitsivselt mõistame küllalt selgesti vastavaid seoseid. Kuid kui me võrreldame need tähised eksplitsiitsete predikaatidega, tuleb esitada ka nende argumentid. Seame predikaadid: Põhjustama $S(X)(Y)$, Muutama $S(X)$, Mitte $S(X)$, Elav $NP(X)$.

Ja sellisel juhul saaksime sõna tapma (õieti juba lause X tapab Y) semantiliseks representatsiooniks umbes järgmise struktuuri (kasutame Fillmore'i grammatikamudeli formalismi, mida tutvustasime eelnevas, kuid jätame siin välja käändesümbolid, sest need ei puuduta käsitletava probleemi põhimõttelist külge):

Nagu näeme, on predikaadid selles struktuuris seotud üksteisega just argumentide kaudu. Kuid oluline moment, mida siin tuleb selgitada, on see, et erinevad predikaadid ei pruugi olla seotud ainult selles mõttes, et üht predikaati sisaldav struktuur tervikuna on teise predikaadi argumentide (nagu antud juhul näiteks struktuur predikaadiga Nuutuma on tervikuna predikaadi Põhjustama ühe argumente), vaid ka selles mõttes, et kahel erineval predikaadil on kindlad argumentid referentsiaalselt identsed, s.t. tähistavad üht ja sama reaalsest objekti; vastavad predikaadid on sel juhul seotud selles mõttes, et mõlemad kehtivad ühe ja sama objekti kohta. Antud juhul on see nõudeks predikaadi Elav argumenti ja predikaadi Nuutuma esimese argumenti suhtes. Seetõttu on need argumentid esitatud ühe ja sama sümboliga (y). Asjaolu, et mingis struktuuris esineva kahe predikaadi mõned argumentid (või ka ühe predikaadi kaks argumenti) on referentsiaalselt identsed, ^{võime} väljendada nii, et varustame need argumentid identsete referentsiindeksitega. Referentsiindeksid võttis kasutusele (süntaksis) N. Chomsky "Süntaksiteooria aspektides". Ta tegi ettepaneku varustada süvastruktuuris iga NP oma indeksiga - nii, et nende indeksite samasus või erinevus kajastaks vastavate NP-de poolt tähistatud objektide samasust või erinevust. Nii näiteks struktuurist

võime saada laused Mees tappis mehe või See mees tappis tolle mehe, kuid mitte enam Mees tappis iseenda, sest pronominalisatsioonitransformatsioon on võimalik vaid siis, kui vastavate NP-de referentsiindekseid on samad.

Chomsky ei vaadelnudki referentsiindekseid millegi muuna kui ainult abivahendina mõnede segaste süntaksiprobleemide lahendamisel, eelkõige pronominalisatsiooniga seotud faktide kirjeldamisel. Kuid referentsiindekseid osutusid äärmiselt oluliseks lausete semantilise struktuuri esitamisel. Nagu me osutasime, käsitletakse semantika seisukohalt kõiki sisulisi üksusi predikaatidena. Seega ei saa ka lausete semantilistes representatsioonides argumentide positsioonis esineda mingid konkreetseid üksused (ka mitte sellised nagu laud, tool, kivi). Nii leiti, et argumentidena on otstarbekas vaadelda referentsiindekseid, mis, omamata ise mingit konkreetset sisu, osutavad vastavate argumentide referentsiaalsele erinevusele või samasusele. Lausete semantilistes representatsioonides esinevad lõppüksustena seega ainult sam semantilised elementaarpredikaadid ja referentsiindekseid.

Referentsiindekseid võime semantilises mõttes vaadelda esindavatena vastavaid indiviide (individuaalseid objekte, isikuid jms.), mida üks või teine NP on mõeldud tähistama. Teoreetilised probleemid, mis on seotud referentsiindeksete põhimõttelise staatusega semantikas, on ve^eel vähe läbi tõstatatud, ehkki nende kohta on juba olemas ulatuslik kirjandus.¹

¹ J.D. McCawley, The Role of Semantics in Grammar; L. Karttunen, The Identity of Noun Phrases. - RAND-Corporation Report No. P-3756, 1967; L. Karttunen, What do Reference Indices Refer to? - RAND-Corporation Report No. P-3854, 1968; L. Karttunen, Discourse Referents. - International Conference on Computational Linguistics, Söngö-Söby, sept. 1969, Preprint No. 70.

Nende formaalne roll seisneb aga, nagu öeldud, põhiliselt selles, et eristada või identifitseerida erinevate predikaatide kindlaid argumente - nii ühe lause piires kui ka laiemalt, diskursuse ulatuses. Üks kindel referentsiindeks "seob" niimoodi omavahel kõik predikaadid, mille mingi argumentina ta tekstis esineb - ~~üksik ühes~~, predikaadid, mida vastava indiviidiga seoses on kasutatud ja mis seega moodustavad selle indiviidi kirjelduse antud tekstis.

Reletoodud struktuur (4) on semantiline struktuur. Lõppüksused selles on semantilised üksused. Kuid nagu näeme, on see vormiliselt konstrueeritud analoogiliselt lausete süntaktilistele süvastruktuuridele. Seega kui, kui küsime, kuidas oleks võimalik lause semantilisest representatsioonist saada vastava lause süntaktiline representatsioon, siis vormiliselt on küsimus vaid ühe hargniku muutmise teiseks hargnikuks. Seda aga, nagu teame, teevad generatiivses grammatikas transformatsioonid. Võime niisiis öelda, et kui on antud lause semantiline representatsioon (üldtoodud mõttes), siis põhimõtteliselt peaks olema võimalik üht ja sama tüüpi reglite - transformatsioonide abil jõuda selle juurest otse süntaktilise pindstruktuurini välja.

Kõige olulisemaks momentiks selles tuletusprotsessis on kohtlemata see, kus semantiliselt funktsioneerivate üksuste - semantiliste predikaatide - asemele tulevad süntaktiliselt funktsioneerivad üksused (sõnad (leksikaalsed üksused)). Selles vahetuses seisnebki ju tegelikult semantiliste struktuuride muutumine süntaktilisteks struktuurideks. On selge, et üldjuhul peab üks sõna ¹seendama küllalt kompleksseid struktuuriosasid semantilisest representatsioonist. Reletoodu põhjal sepsendus tuleb

formuleerida kindla transformatsioonina (või transformatsioonide blokinä); sellelt seisukohalt võibki iga leksikaalset üksust vaadelda kehastavana vastavat transformatsiooni transformatsiooni, mis asendab sobiva struktuuriosa selle leksikaalse üksusega. McCawley on käsitlenud küsimust, kas on võimalik lähemalt kindlaks määrata, missuguses tuletusprotsessi lõigus peaks toimuma selline asendus.¹ Grammatika üldise ehituse seisukohalt, leiab McCawley, oleks mõtet kaaluda eelkõige järgmisi võimalusi.

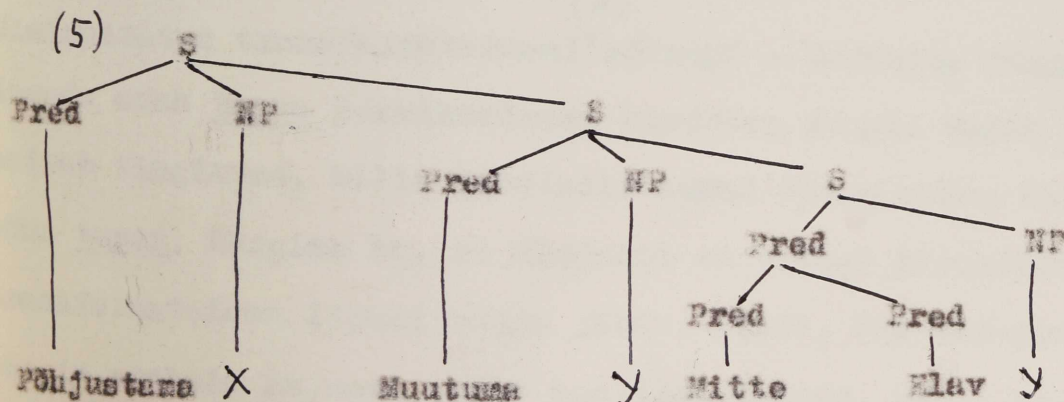
Esimene võimalus oleks, et sõnu ei tooda sisse enne, kui lause arenduse viimases lõpus. Kuid pole raske näidata, et seda võimalust ei saa aktsepteerida, sest mitmete transformatsioonide rakendamine sõltub juba konkreetsete leksikaalsete üksuste (sõnade) olemasolust vastavas struktuuris nagu see on näiteks paljude transformatsioonide puhul, mis kujundavad ühe või teise sõna rektiooniliste laendite täpse morfoloogilise vormi (karjab kedagi/midagi, kuid kartus kellegi/millegi ees). See tähendab, on terve rida transformatsioone, mida tuleb rakendada veel pärast seda, kui sõnad on juba sisse toodud.

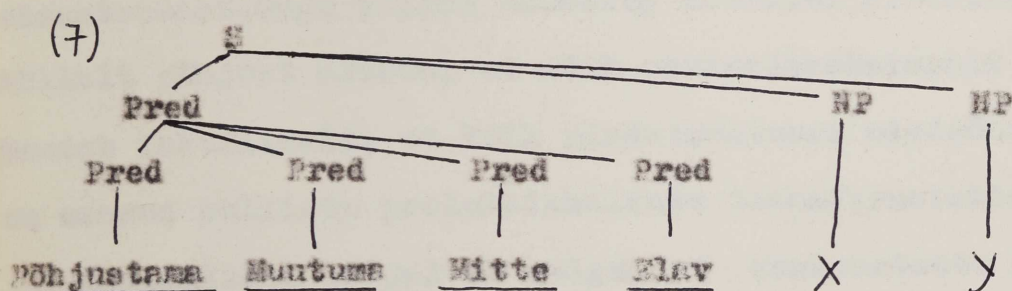
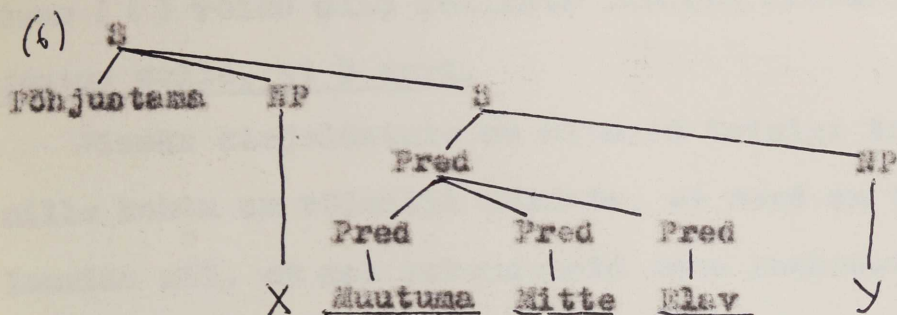
Teiseks võimaluseks oleks, et - vastupidi eelmisele - kõik leksikaalsed üksused tuleks sisse kohe transformatsioonide arenduse alguses. Kuid ka see võimalus tuleb kõrvale jätta analoogilistel kaalutlustel: on võimalik näidata, et semantilistes representatsioonides on vaja rakendada

¹ J.D. McCawley, Lexical Insertion in a Transformational Grammar without Deep Structure.

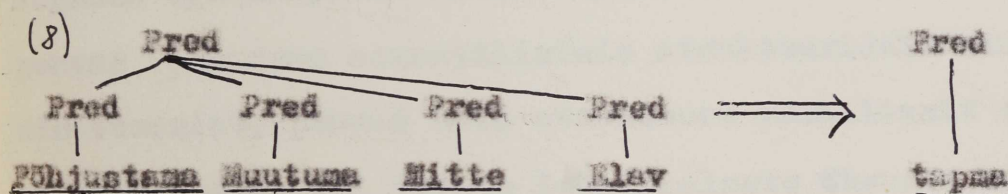
mitut tüüpi transformatsioonide juba enne sõnade sissetoomist, s.t. need transformatsioonid tuleb vormistada nii, et nad rakenduvad struktuuridele, kus lõppüksusteks on semantilisad, mitte süntaktilised üksused. Vaatleme seda küsimust pisut lähemalt. Kõigepealt, selleks et mingit üksust transformatsiooni abil tuua semantilisse representatsiooni, on (vormiliselt seisukohalt) vaja, et semantiline representatsioon oleks osa, mille antud sõna asendab, oleks koondatud hargmiku ühe kindla sõlme (kategooria) alla, mille alla vastav sõna pärast sissetoomist saaks kuuluda. Kuid algne semantiline struktuur ei pruugi sugugi nii organiseeritud olla.

Ülaltoodud struktuuris (4) peab sõna tapma näiteks asendama predikaadid Põhjustama, Muutuma, Mitte, Elav, kuid need pole selles struktuuris ühe sõlme all. Seega on vaja enne vastava sõna sissetoomist semantiline representatsioon kindlate transformatsioonide abil nii ümber korraldada, et nimetatud nõue oleks täidetud. Antud juhul on ilmselt vaja transformatsiooni, mis tõstaks alumise(d) predikaadi(d) järk-järgult ülemiste juurde, kuni kõik predikaadid on koondatud kõige ülemise predikaadi juurde, vastava kategooria alla; see transformatsioon muudab struktuuri (4) järk-järgult struktuuriks (7):

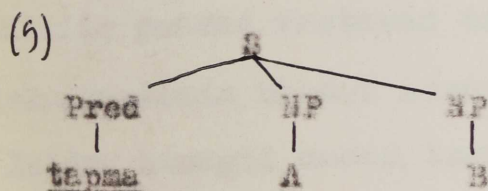

Need pole raske siin vormistada transformatsioonid, mis teostab asenduse

Selle tulemusena saame struktuuri, mida võime juba lugeda lause Atapab B süntaktiliseks süvstruktuuriks:

(8)

Ulaesitatud transformatsiooni võimegi - McCawley järgi - lugeda sõna tapma leksikaalseks kirjeks; reegli vasak pool esitab tingimuse, mille kehtimise korral võime sisse tuua sõna tapma. Märkime ka, et tildjuhul ei pruugi kirjeldatud transformatsioon lõpuni välja jõuda. Alati, kui vahepeal mingis punktis kujuneb sobiv konfiguratsioon, võime sisse tuua vastava sõna. Näiteks struktuuris() olevat predikaatide konfiguratsiooni (Muutuma + Mitte + Elav) võiksime lugeda sõna surema sissetoomise tingimuseks ja struk-

tuur (6) võiks olla selliste lausete aluseks nagu X põh-
justas selle, et X suri.

Lisaks kirjeldatule on mitmeid teisigi transformatsioonid, mille kohta on võimalik näidata, et need on tarvis formuleerida nii, et nad rakenduksid enne konkreetsete sõnade sisestamist. Nagu väidab McCawley mainitud artiklis, on küllalt põhjust arvata, et kõik nominalisatsioonid (see tähendab faktiliselt, et kõik pindstruktuuri nimisõnafraasid) on saanud selliste preleksikaalsete transformatsioonide abil.

Ülaesitatul põhjal on selge, et konkreetsete leksikaalsete üksuste sisestamine semantilisse struktuuri ei saa toimuda ei selle struktuuri transformatoorse töötlemise alguses ega ka päris selle lõpus; need transformatsioonid peavad rakenduma semantilistele struktuuridele enne sõnade sisestamist, peavad neid struktuure vormiliselt ette valmistama ühtede või teiste leksikaalsete üksuste kasutamiseks; need transformatsioonid peavad aga rakenduma struktuuridele, kus on juba olemas konkreetset leksikaalset üksust. Niisiis peavad vastavad transformatsioonid, mis sisestavad leksikaalseid üksusi semantilisse representatsiooni, aset leidma kusagil nende transformatsioonide vahel. On aga üpris raske põhimõtteliselt määrata seda punkti (kui selline punkt üldse on olemas), kus need transformatsioonid peakid toimuma. On mõeldav, et mingit sellist kindlat järjekorda (toodud piiride sees) ei saagi määrata, vaid et sõnade sisestamise transformatsioonid on reeglid, mis võivad rakenduda alati, kui on kujunenud nende rakendamiseks vajalik struktuur (nn. "anywhere rules"). McCawley pakub kaaluliseks välja aga veel ühe võimaluse, kus kõnealuste transformatsioonide paiknemine teiste suhtes oleks täpselt mää-

ratud. See võimalus on seotud küsimusega, kas kõik transformatsioonid grammatikas jagunevad kaheks allsüsteemiks: nn. tsükliireeglid ja tsüklijärgsed reeglid. Esimest tüüpi reeglid toimivad tsükliiliselt selles mõttes, et rakenduvad enamalt lause struktuuris "eügavemal" asetsedale komponentlausele, seejärel järgmisele "ülemisele" komponentlausele jne., nii nagu seda on kirjeldatud Chomsky "Aspektides"; et osa transformatsioonid on sellised, mis peavad rakenduma pärast niisuguse tsükliilise protsessi lõppu, seda on osutanud eelkõige G. Lakoff.¹ Kui selline jaotus kehtib, siis on mõeldav nõuda, et kõik leksikaalsed üksused sisestatakse pärast tsükliireegleid, kuid enne (teisi) tsüklijärgseid reegleid. Selline nõue kitsendaks mõistet "võimalik leksikaalne üksus" tunduvalt rohkem kui eelmine võimalus. (Siinse nõude järgi näiteks ei ole võimalik, et kaks sõna erinevad mingite selliste iseärasuste poolest, mis tunakse sisse tsüklijärgsete transformatsioonidega) ja sel oleks seega hoopis tugevam ennustav jõud. Kuid selleks, et sellist nõuet (või mõnd teist nõuet, mis määrab leksikaalsete üksuste sisestamise transformatsioonide põhimõtteline asukoht teiste transformatsioonide seas) aktsepteerida või tagasi lükata, läheb vaja hoopis rohkem faktilisi teadmisi konkreetsete keelte kohta.

¹ Nõut. G. Lakoff, Precyclical and Postcyclical Transformation Rules. - Linguistic Society of America. 42 Annual Meeting. Meeting Handbook, Chicago, 1967, lk. 42.

Otseselt meie töö seisukohalt polegi aga tähtis nii väga täpselt määrata kõnealuste transformatsioonide paiknemist grammatikas. Me püüdsime eelnevas vaid kirjeldada, kuidas oleks vormiliselt võimalik tuuletada lausete semantilistest representatsioonidest nende süntaktilised struktuurid (ning eriti seda, et selline tuuletamine on formaalselt võimalik). Selle tuuletuskäigu konkreetsed detailid on aga suurelt osalt veel tundmatud. Elukõige just seetõttu ei püüa me ka järgnevas praktilises analüüsis üksikasjaliselt kirjeldada transformatoorse üleminekuprotsessi semantiliste representatsioonide juurest, mis me leiame, vastavate süntaktiliste struktuuride juurde. Selle üleminekuprotsessi detailne kirjeldamine onaks seni vähe sisulist mõtet, kuni seda juhtivad põhimõtted pole küllalt selged. Vastavate semantiliste probleemide käsitlemine, mis on seotud otseselt semantiliste representatsioonidega, on aga ise suhteliselt sõltumatu kõnealusest formaalsest üleminekuprotsessist.

Beltoodut kokku võttes võime generatiivse semantika-mudeli ja eriti semantiliste representatsioonide kohta öelda seega järgmist.

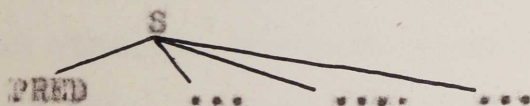
- (1) Süntaktilised ja semantilised representatsioonid on ühesuguse vormilise üleshitusega, nimelt hargnakud.
- (2) Semantilistes representatsioonides on lõppüksusteks semantilised elementaarpredikaadid ja referentsiindeksid.
- (3) Semantilised representatsioonid ja süntaktilised pindstruktuurid on seotud üht kindlat tüüpi reeglite kaudu, mis ühe struktuuriga hargmikke töötavad ümber teist-

suguse struktuuriga hargnikeks ja mida ~~nnk~~ seega võime nimetada transformatsioonideks.

(4) Keskseks momendiks lause süntaktilise struktuuri tuletamisel semantilisest representatsioonist on konkreetsete leksikaalsete üksuste - sõnade - sissetoomine. Sissetavad transformatsioonid ei saa toimuda otse transformatoorse tuletusprotsessi alguses ega ka selle viimases lõpus, kuid nende täpsemat asukohta pole praegu võimalik määrata.

Pöördume nüüd üksikute konkreetsete küsimuste juurde. Järgnevas praktilises osas huvitab meid eelkõige eeskätt konkreetsete sõnade semantiline analüüs, s.t. me läheneame semantilistele representatsioonidele konkreetsete sõnade poolelt. Vastavalt huvitavad meid eelkõige küsimused nagu: mida kujutab endast üksiku sõna semantiline struktuur, kuidas see lülitub vastavate lausete semantilisse alusstruktuuri, ja lõpuks eriti, kuidas analüüsida üksikuid sõnu, mille põhjal koostada nende semantilised representatsioonid.

Belnevast teame, et kõiki sõnu vaadeldakse kõnealusese mudolise predikaatidena. See tähendab, iga üksik sõna peab vastavasse lausesse tulema sümboli PRED all, seega tegelikult struktuuri kaudu

Teisiti öeldes, igale üksikule sõnale peab lause tuletusprotsessi mingis ~~lühikes~~ punktis vastama oma abstraktne "lause", mille predikaadiks see sõna on. Ka näiteks kolhoosnik ja lambas lauses Kolhoosnik tappis lamba.

peavad seega lähtumastruktuuridest

kus x_1 ja x_2 on vastavad referentsiindeksid. Just sellelt seisukohalt - predikaatidena - tulebki analüüsida konkreetseid sõnu.

Teame samuti, et iga ~~predikaat~~ predikaati võib iseloomustada tema argumentide seisukohalt: esiteks argumentide arvu seisukohalt, teiseks iga üksiku argumentikategooria seisukohalt (kas NP või S), lõpuks vastavaid argumente ja predikaati siduvate semantiliste vahetõrgete - käänete seisukohalt. Vastavalt võime öelda, et sõna semantiline analüüs peab tooma esile selle sõna kui predikaadi nimetatud omadused.

Lõpuks - kuid semantika seisukohalt muidugi põhilise faktina - on teada, et predikaadi semantiline representatsioon - semantiline struktuur, mis esitab vastava sõna sisu ja mille see sõna välja vahetab - peab olema esitatud hulgana, mille lõppüksesteks on semantilised elementaarpredikaadid ja referentsiindeksid.

Kui me hakkame ülaltoodud skeemi järgi analüüsima konkreetseid sõnu, tekib aga rohkesti küsimusi, millele see skeem otseselt vastust ei anna. Me puudutame järgnevas põhiliselt kaht aspekti, millele generatiivse semantika alases kirjanduses seni pole eriti palju tähele-

panu pööratud, kuid mis konkreetse materjali analüüsimisel on hämmiselt olulised.

Esimene ja peamine on sõnade - ja vastavalt ka $\bar{a}$ lausete - semantiliste representatsioonide sisu ja seose struktuuri küsimus: missuguseid sisulisi ⁿ ja struktureid nõudeid esitada semantilistele representatsioonidele? Sellest kahtlemata ei piisa, kui näitame ära ainult semantiliste representatsiooni võimaliku vormi. Heltoodu määrab kindlaks vormi, mis peab olema mistahes väljendi (mistahes sõna, mistahes lause) semantilisel representatsioonil. Kuid selle põhjal pole võimalik mingit konkreetsset väljendit analüüsides öelda, missugused elementaarpredikaadid selle semantilises representatsioonis peavad sisalduma, kuidas need peavad olema üksteise suhtes korrastatud jne. Selliste faktide otsustamiseks on vaja hoopis teiselaadilisi printsiipe.

Teine küsimus puudutab semantiliste ja süntaktiliste faktide vahet; me peame silmas eelkõige seost ühelt poolt vastava sõna süntaktiliste ja semantiliste omaduste ja teiselt poolt selle sõna semantilise representatsiooni vahel. Semantikateooria üks ^{eesmärke} üldseis peaks olema formuleerida see seos selliselt, et antud sõna konkreetsed süntaktilised ja semantilised omadused (sõna semantiline ja süntaktiline "käitumine") tuleneksid tema semantilisest representatsioonist. Selleks aga, et jõuda sellise selgetava seoseni, on jällegi vaja kindlaid printsiipe, mis oleksid igal konkreetsel juhul mainitud loogilise järeldamise aluseks.

Kui me piirdume konkreetsete sõnade "käitumise" vaatlemisel süvastruktuuriga - nagu me seda teeme oma $\bar{u}$ töös -

siis kitseneb küsimus kirjeldatud seosest suures osas küsimuseks vastava sõna kui predikaadi argumentidest. Kui palju on antud sõnal argumente, missugused need on; ning eriti: kas on võimalik seletada, miks just sellised?

On osutatud, et pole mingit üksikvastavust ühelt poolt predikaadi argumentide ja teiselt poolt süntaktiliste laiendite vahel, mis antud sõnaga seostuvad pindstruktuuris.¹ Pealegi varieeruvad süntaktilised laiendid, mis võivad seostuda antud sõnaga, sõltuvalt sellest, missuguses üldisemas konstruktsioonis sõna esineb, ja seega pole võimalik öelda ainuüksi pindstruktuuri faktide põhjal, missugused argumentid on antud sõnal. Fillmore räägib sageli argumentidest kui laiendest, mida antud predikaat kontseptuaalselt nõuab. Ent sõna "kontseptuaalselt" ei seleta just palju, kuni täpselt pole selgitatud, mida sellega siinses kontekstis on mõeldud, ja nii jõuame jällegi küsimuse juurde printsiipidest, mille näjal sellist "kontseptuaalset" analüüsi teha. Vastleme neid küsimusi lähemalt.

Kõigepealt meenutame, et juba Katz ja Fodor formuleerisid kolm nõuet, mida mingi keeleväljendi semantiline kirjeldus peab rahuldama. Need nõuded kehtivad kahtlemata ka praeguse semantikateooria puhul. Siinset konteksti arvestades võiksime need ümber sõnastada järgmiselt.

(a) Iga predikaadi semantiline representatsioon peab olema koostatud selliselt, et see tagaks (semantilisel) normaalsete lausete moodustamise selle predikaadiga. See üt-

¹ Nhit. Ch. Fillmore, Types of Lexical Information, eriti lk. 80 jj.

leb, et sõna semantiline analüüs ei põhiliseks mooduseks on selle sõna kasutamise jälgimine. Kui me näiteks täheldame, et sõnatüüp sõstis aeglaselt on vasturääkiv, võime järeldada, et sõna sõstma tähendusse kuulub komponent "mitte-aeglaselt", ja me peame formuleerima selle sobivate elementaarpredikaatide abil.

(b) Mitmetähenduslike sõnade korral tuleb anda iga tähenduse jaoks eraldi semantiline representatsioon. On osutatud, et semantika seisukohalt on siust vaadelda mitmetähendusliku sõna erinevaid tähendusi faktiliselt erinevate leksikaalsete üksustena, s.t. erinevate predikaatidena.¹ Seetõttu ka meie ei pööra järgnevas analüüsis mitmetähendusliku sõnade erinevatele tähendustele ja tähendusvarjunditele, vaid vaatleme vastavaid sõnu ühes kindlas tähenduses ning anname sellele tähendusele vastava semantilise representatsiooni.

(c) Sünonüümsed väljendid peab olema ühesugune semantiline representatsioon. Praktiliselt seisukohalt on see põhimõtte kasulik eriti sel juhul, kui me leiame analüüsitava sõnaga olevat sünonüümsed mingi süntaktiliselt kompleksse väljendi. Sel juhul võime selle sõna analüüsile täiendada vastavas väljendis sisalduvate sõnade analüüsile, pidades aga silmas ka väljendi süntaktilist struktuuri. Kui näiteks nõustume, et sõna veenma tähendab sedasama mis uskuma panema, siis võime järeldada, et veenma tähendus

¹ J.D.
Vt. eriti McCawley, The Role of Semantics in a Grammar, lk. 125 jj.

on liigendatav komponentideks, mis vastavad sõnade uskuma ja panema tähendustele, mida need sõnad osavad toodud konstruktisoonis, ja edasi analüüsida juba neid.

On loomulik, et need kolm nõuet, eriti aga (a) ja (c) on igasuguse semantilise analüüsi aluseks. Kuid need on ühtekokku siiski ebapiisavad. Melkõige: nende rajal võime kirjeldada keeleüksuste tähendusi, kuid need ei anna semantikale mingit seletavat jõudu. Aga ka praktiliselt seisukohalt määravad nad liiga vähe analüüsi kogu ja tulemusi. Semantiliste representatsioonide seestist organisatsioon ei determineeri nad aga mingil määral.

Kui me mingit sõna asume analüüsima, püüdes jälgida selle kasutamist keeles, tekib kohe küsimus: missuguseid kasutusi arvestada ja mida nendes kasutustes arvestada. Sõna võib pindstruktuuris esineda vägagi erilaadsetes konstruktisoonides ning erinevates konstruktisoonides võivad tema kasutamistingimused olla vastuolulised. Kui meid huvitavad sõna kui predikaadi kindlad omadused, siis peame teadma, missuguseid pindstruktuuri fakte lugeda oluliseks, missuguseid mitte. Näiteks predikaatide argumentide tuvastamisest rääkides me juba märkisime, et sõna pindstruktuurikasutuste põhjal üksi pole võimalik öelda, missugused süntaktilised laiendid esindavad sõna "kontseptuaalseid" argumente. Näiteks kui meid huvitab sõna edu, siis võime leida (teiste hulgas) selle sõna järgmist laadi kasutusi:

(a) Tal oli märkimisväärne edu vanade daamide juures.

(b) See, et vanad daamid teda üldse märkasid, oli juba märkimisväärne edu.

(c) Tema edu vanade daamide juures ei üllatanud kedagi.

Lauses (b) on sõnega edu seotud laiend, mis eksplitsiitselt osutab, milles seisneb kõnealase isiku edu; lausetes (a) ja (c) seda komponenti pole. (a)-tüüpi lause puhul saaksime nimetatud informatsiooni mingil viisil lisada (näiteks koolonit kasutades). Kuid lause (c) on sellist tüüpi, kuhu enam üldse ei sobiks laiend, mis osutab, milles nimetatud edu seisneb:

*Tema edu vanade daamide juures, et teda üldse märgati, ei üllatanud kedagi.

Teiselt poolt esineb lausetes (a) ja (c) sõnal edu laiend vanade daamide juures, mida lauses (b) ei ole ja mille lisamine teiste lausete eeskujul muudaks selle lause veidraks:

? See, et vanad daamid teda üldse märkasid, oli juba märkimisväärne edu vanade daamide juures.

Eespool kirjeldatud üldise kontseptsiooni raames võime nimetatud analüüsipõhimõtteid täpsustada. Generatiivses semantikas käsitletakse iga sõna predikaadina ning vastavalt tuleb iga konkreetset sõna analüüsida ka kui predikaati; s.t. selle eksplitsiitses predikatsiooni kontekstis. Sellest järeldub aga, et kasutusteks, mille põhjel me peame analüüsitavaid sõnu hindama, on parajasti laused, kus analüüsitav sõna on predikaadi positsioonis. Kõik sõna teised kasutused on semantilises mõttes tuletatud tema predikatiivsest kasutusest. Me peame valima laused, kus analüüsitav sõna on predikaadi positsioonis, ja leidma, mis sellises lauses peab selle sõnaga seoses kehtima ning mis ei saa kehtida. Seda nõuet on eriti oluline ja kasulik silmas pidada näiteks nimisõnade analüüsisel.

Peab muidugi märkima, et predikatsiooni mõistega seotud küsimused pole kaugeltki selged. Alati pole sugugi lihtne määratleda, mida tähendab mingi sõna jaoks "olla predikaadi positsioonis" mingis reaalses lauses. On küllalt sõnu, mille puhul pole olemas mingit reaalselt lauset, kus just see sõna oleks preditseeritud üksuseks - näiteks sidesõnad, kaas-sõnad, prepositsioonid jms., ehkki semantika seisukohalt on ka need predikaadid ning me peame neid analüüsima kui predikaate. Meie poolt analüüsitavate sõnade puhul võime aga eeldada, et nendega seotult on predikatsiooni mõiste intuitiivselt küllalt selge. Mõningaid selle mõistega seotud teoreetilisi probleeme püüdnud tõe lõpp-peatükis.

Pöördume nüüd semantiliste representatsioonide sisse juurde. Nagu öeldud, semantikateooria peaks andma üldise aluse formuleerimaks seos² predikaadi ja selle semantilise representatsiooni vahel nii, et semantiline representatsioon mitte ainult kirjeldaks, vaid ka seletaks predikaadi kui konkreetse ~~sõna~~ sõna semantilisi ja süntaktilisi iseloomusi. Selleks aga on vaja vastavaid üldisi printsiipe, mis oleksid sellise seletuse aluseks konkreetsetel juhtudel. Järgnevas vaatleme üht sellist printsiipi, mida meie arvates võib käsitleda ühe põhilisema printsiibina keele funktsioneerimises. Räägime seda siin identifitseerimisprintsiibiks (seda võiks nimetada ka individualiseerimis- või konkretiseerimisprintsiibiks). See printsiip tuleneb otseselt keele kommunikatiivsest funktsioonist.

Iga kommunikatiivse akti üheks peamiseks joonaks on, et kõnleja eesmärgiks on mitte lihtsalt "öelda midagi", vaid teatada kuulajale mingist tuesti kindlast, individuaalsest faktist, sündmusest vms. Kommunikatsioon on edukas, kui

kuulaja mõistab, missugusest individuaalsest faktist kõne-
leja talle teatab. Näiteks sellised tavalised laused nagu

Tädruk nuuskas nina.

Ants magas.

Antsul oli edu vanade daamide juures.

Kui neid kasutatakse ehtsas kommunikatsioonisituatsioonis, on mõeldud teatama kuulajale kellegi täiesti konkreetse täd-
raku kindlast ninanuuskamisest kui üksikfaktist, kellegi
konkreetses Antsu kindlast magamisest jne. Kommunikatsioon
ei saa olla edukas, ilma et kuulaja suudaks mõista vastavat
individuaalset fakti (kes on kõnealune tädruk jne.) Ning kui
kuulaja mõistab vastavat fakti, suudab n.-õ. paigutada selle
fakti kindlasse kohta oma varasemates teadmistes juurde, siis
ütlemise, et kuulaja suudab identifitseerida selle fakti (in-
dividualiseerida, konkreetseks muuta).

Selle printsiibi kaudu on võimalik üpriski palju seletada,
kui seda tähelepanelikult järgida. Eriti võime selle alusel
õelda ilmselt, et kõik, mis mingis konkreetses lauses on ole-
mas lisaks üksus(t)ele, mis teatab või teatavad uut informaat-
siooni - predikaadile - on selles lauses selleks, et võimal-
dada kuulajal identifitseerida uus informatsioon, siduda see
olemasolevate teadmistega. Predikaadid (nagu nuuskama, мага-
ма, еду) ei saa eraldi võetult tähistada mingit individuaal-
set fakti. Predikaadid on "ebatäielikud" ("ergänzungsbedürf-
tig", nagu Frege ütles), nad tähistavad üldmõisteid. Me pea-
me täiendama neid konkreetse materjaliga, et muuta konkreet-
seks see, mis nende abil öeldakse. Järelikult võime öelda, et
just identifitseerimisvajaduses on argumentide olemasolu
nõrte predikaatidel (ja seega just identifitseerimisprintsiipi
najaal peaksime püüdma määrata predikaatide argumentid).
Kui me pöördume nüüd konkreetsete predikaatide juurde,

siis on ilmne, et iga predikaadi puhul peavad leiduma omad kindlad faktid, mille terminis (mille kaudu) ühemõtteliselt identifitseeritakse see, mis antud predikaadi ^{abil} ~~nnn~~ testatakse, ja mis seega, võime öelda, identifitseerivad antud predikaadi. Kui me oleme huvitatud konkreetsete predikaatide semantilisest representatsioonidest, siis võime öelda, et predikaadi semantiline representatsioon peab esitama eksplitsiitses vormis informatsiooni, mis on alati vajalik identifitseerimaks seda predikaati mistahes konkreetsetel juhtudel. Teisiti öeldes, semantiline representatsioon peab esitama vastava predikaadi identifitseerimistingimused.

Need tingimused esitatakse semantiliste elementaarpredikaatide abil. Seega omandavad nad teatud "elementaarpropositsioonide" või "elementarlausete"¹ kuju, mis esitavad elementaarseid fakte, mida kuulaja peab mõistma, selleks et aru saada antud predikaadiga testavatest konkreetsetest faktidest.

Vaatleme ühe konkreetse näite varal, mida need identifitseerimistingimused endast kujutavad. Võtame sellesama sõna edu, mida puudutasime juba eespool. Mis on need elementaarsed faktid, mida kuulaja peab mõistma, selleks et identifitseerida mingi konkreetne "edu omandamise juhtum"?

¹ Loogiliselt pole eriti täpne nimetada neid lauseteks (propositsioonideks). Pigem on nad lausefunktsioonid (propositional function), kuivõrd nad üldiste tingimustena alati sisaldavad vabu muutujaid.

Missuguseid seoseid kuulaja peab teadma? Me ei hakka siin seda kõike muidugi üksikasjaliselt kirjeldama. Sõna edu täpsem analüüs järgneb tõsse. Kuid siin võime öelda, et vähemalt järgnevad faktid on ilmsed.

(1) Ielkõige peab kuulaja suutma identifitseerida konkreetse isiku, kellel öeldakse olevat edu (kes onab edu). Siin, üldistes tingimustes peame vastava isiku muidugi tähistama muutujaga. Olgu selleks x.

(2) Mõistmaks, mida on tahetud teatada, öeldes, et x onab edu, peab kuulaja ilmselt taipama, et x tahtis midagi. Näitoks lause puhul Antsul oli märkimisväärne edu vanade daamide lõbustamisel peab kuulaja mõistma, et x tahtis lõbustada kõnealuseid vanu daame. Konkreetset asjaolud, mida x võib tahta esile kutsuda, varieeruvad muidugi konkreetsetel juhtudel, ja me peame selle komponendi jällegi esitama muutujaga. Olgu selleks y. Kui me toome nüüd sisse vajalikud elementaarpredikaadid, nagu Tahtma ja Põhjustama, võime siinse tingimuse esitada kui

" x Tahab Põhjustada y "

(Formaalses esituses tuleks see kirja panna muidugi vastava hargnikuna või muus eksplitsiitses vormis, nagu:

$s_{NP}(x) \text{ Tahab } s_{NP}(x) \text{ Põhjustab } s(y) :$

siinse illustratiivses näites pole selline ~~ikkagi~~ täpsus aga vajalik.) Rõhutame, et konkreetsetel juhtudel peab kuulaja identifitseerima y konkreetses sisu, s.t. konkreetsed individuaalsed asjaolud, mida x (kui konkreetne isik) tahab esile kutsuda. Elementaarpredikaadid Tahtma ja Põhjustama esitavad vaid üldist - kuid vältimatult vajalikku - seost mingi konkreetse isiku x ja mingite konkreetsete

asjaolude (fakti, sündmuse) y vahel, mis peab kehtima
iga "edu omamise juhtumi" korral.

(3) On samuti ilmselt, et mõistmaks midagi kui edu, peab kuulaja lisaks eeltoodule ka teadma, et x tegi/teeb midagi, selleks et põhjustada y, s.t. x peab olema mingis kindlas suhtes aktiivne; tähistame selle aktiivsuse s-iga. Näiteks eeltoodud lause korral on selge, et Ants pidi mitte sinult tahtma lõbustada vanu daame, vaid pidi ka tegema midagi, selleks et saavutada nimetatud eesmärki. Võime formuleerida vastava tingimuse kui:

$$x \text{ teeb } z \text{ Selleks et Põhjustada } y$$

(4) Lõpuks on kuulajal kahtlemata vaja mõista veel üht "elementaarset fakti", selleks et mõista predikaati edu. See on, et x tegelikult ka kutsuks esile y. Näiteks eeltoodud lausest järeldub igal juhul, et Ants lõbustas vanu daame. Kui see fakt ei kehtiks, ei saaks me kasutada ka sõna edu. Võime nimetatud fakti formuleerida kui

$$x \text{ Põhjustab } y$$

Oleme leidnud seega järgmised kola "elementaarlaused", mis esitavad predikaadi edu identifitseerimistingimusi:

- (1) x Tahab Põhjustada y
- (2) x teeb z Selleks et Põhjustada y
- (3) x Põhjustab y

Teiselt poolt, kui teame, et faktid, mida esitavad toodud elementaarlaused, tõepoolest kehtivad, võime - selle teadmise põhjal - öelda, et x-il oli edu. Seega on tingimused

(1)-(3) piisavad predikaadi edu identifitseerimiseks ja võime öelda, et need elementaarlaused moodustavadki sellelt seisukohalt vaadatult selle predikaadi semantilise repre-

sentatsiooni. Kuid vahetada predikaadi edu ja lausete (1)-(3) vahel võime kirjeldada ka teisest küljest. Paneme tähele, et kui see, mida väidetakse predikaadi edu abil, kehtib, siis paratamatult kehtivad ka laused (1)-(3). Võime öelda, et "elementaarlaused", mis esitavad mingi predikaadi identifitseerimistingimusi, järelduvad loogiliselt sellest predikaadist - näiteks selles mõttes, et kui keegi teab kehtivat seda, mida väidab antud predikaat, teab ta paratamatult ka kõiki "elementaarfakte", mis on selle predikaadi identifitseerimistingimusteks. Teiselt poolt on selge, et peab kehtima ka vastupidine: kui mingi "elementaarlause" järeldub loogiliselt antud predikaadist, on vastava fakti teadmine tarvilik selle predikaadi mõistmiseks, ja seega esitab see lause antud predikaadi kindlat identifitseerimistingimust.

Näiliselt võime öelda, et predikaadi semantilises representatsioonis sisalduvad parajasti need "elementaarlaused", mis loogiliselt järelduvad sellest predikaadist. See fakt on eriti oluline predikaatide praktilise semantilise analüüsi seisukohalt. Loogilise järelduvuse mõiste on intuitiivselt kahtlemata palju selgem kui identifitseerimistingimuste mõiste. Identifitseerimisprintsiip on vajalik teadatud üldise printsiibina, mille abil seletada keele funktsioneerimist. Kirjeldatud järelduvusvahetõrge osutab aga selle printsiibi üheks konkreetseks avalduseks ning selkirjeldatu annab meile vajaliku teoreetilise aluse kasutamaks seda järelduvusvahetõrge sõnade praktilisel analüüsimisel.¹

¹ Põhimõtte, et sõna (predikaadi) tähendus on kirjeldatav ja-
rjasti selliste "elementaarlausetega" hulga, mis antud so-
nast loogiliselt järelduvad, on loogilises semantikas am-
mu tuntud. Vt. näit. C.I. Lewis, The Modes of Meaning.-Phi-
losophy and Phenomenological Research, vol.4, 1943-44lk.
236-250. Selle põhimõtte kasutusest kasutusest lingvis-
tilises semantikas võib nimetada näit. I. Bellert, On the

Oleme kirjeldanud, kuidas leida "elementaarlausaid" (resp. elementaarpredikaate), mis kuuluvad analüüsitava predikaadi semantilisse representatsiooni. Järgmiseks samaks peaks olema leida printsiibid, mis määraksid mingil viisil elementaarlausete hulga seemise organisatsiooni. Kuid juba enne seda võime esile tuua ühe märmiselt olulise fakti predikaatide ja nende semantiliste representatsioonide seoses. Nagu ütlesime juba eespool, funktsioneerivad predikaadi argumendid nende 'punktidenä', millede konkreetne sisu muudab konkreetseks predikaadi abil teatava informatsiooni. Predikaadi edu puhul, nagu võime näha tema identifitseerimistingimustest (1)-(3), on 'punktid', millele igal individuaalsel juhul tuleb anda oma individuaalne sisu, esitatud muutujatega x, y, z . Sõna edu predikatiivsel kasutamisel on vaja nii või teisiti teatada kuulajale x, y ja z konkreetne sisu, ilma selleta poleks tal võimalik identifitseerida predikaadiga teatatud konkreetset fakti. Selle põhjal võiksimegi vaadelda neid kolme muutajat esitavatena parajasti predikaadi edu enda argumente. See tähendab, me võime defineerida üldjuhul predikaadi argumendid tema semantilise representatsiooni kaudu (mis on leitud eespool kirjeldatud põhimõttel), ja nimelt kui parajasti neid elementaarpredikaatide argumente tema semantilises representatsioonis, mis on esitatud (ariveate) muutujatena. Võime seega öelda ka, et selles mõttes semantiline representatsioon seletab, miks vastaval predikaadil on para-

jaati need argumendid, mis tal on; predikaadi argumendid on muudetud loogiliselt vajalikaks tema identifitseerimistingimuste poolt.

Põõrdume nüüd lõpuks küsimuse juurde, mida võib öelda ningi predikaadi semantilise esendatsiooni seesmise struktuuri kohta. Siin on tarvis esile tuua ühe üldine näue. See on eeldatud informatsioon (nn. presupositsioonide) ja väidetava või teatatava, uue informatsiooni (võite) eristamine lausete - ja vastavalt predikaatide - semantilistes representatsioonides. Selle eristuse on toonud lingvistilise semantika Ch. J. Fillmore.¹ Loogikas ja filosoofias on presupositsioonide mõiste võrdlemisi ammu tuntud, kuid on ka seal seni jäänud elavalt diskuteeritavaks teemaks.²

¹Vt eriti Ch. J. Fillmore, Types of Lexical Information, lk. 83-87.

² Vt. näit. P. F. Strawson, On Referring. - Mind, vol. 59, 1950, lk. 320-344; P. F. Strawson, Introduction to Logical Theory - London 1952; W. Sellars, Presupposing. - Philosophical Review, vol. 63, 1954, No. 2, lk. 194-215; A. J. Baker, Presupposing tion and Types of Clause. - Mind, vol. 65, 1956, lk. 368-378; G. Nehrllich, Presupposition and Entailment. - American Philosophical Quarterly, vol. 2, No. 1, lk. 33-42; G. Nehrllich, Presupposition and Classical Logical Relations. - Analysis, vol. 27, 1967, No. 3, lk. 104-106; BETWEEN B. C. van Fraassen, Presupposition, Implication, and Self-Reference. - Journal of Philosophy, vol. 65, 1968, No. 5, lk. 136-152.

Ka lingvistikas on see mõiste kiiresti muutunud populaarseks ning sellele on antud mitmeid erinevaid interpretatsioone.¹

Kirjeldame järgnevas, kuidas me presupositsioonide ja väite mõisteid kasutame käesolevas töös.

Toomulikud keeles võime lauseid kasutada selleks, et esitada küsimusi, anda küsike, väita midagi, väljendada mingeid tundeid jne. Me võime määratleda mingi lausega seotud presupositsioone kui tingimusi, mis peavad olema täidetud, enne kui lauset saab mõttekalt kasutada mistahes nimetatud funktsioonis. Lause kasutamine ühes või teises funktsioonis eldab, et vastavad tingimused oleksid täidetud. Näiteks lause Avage see uks! on käsurea mõtteks kahtlemata vaid siis, kui kehtib - muude tingimuste hulgas -, et uks, mida selles lauses mõeldakse, on suletud. Üheks küllalt ilmekaks kriteeriumiks, mis võimaldab leida, missugused lause sisusse kuuluvad faktid kujutavad selle presupositsioone ja missugused kuuluvad lause tähendusse kitsamas mõttes (mida lause otsestest testab, väidab), on see, et lause eitanise korral presupositsioonid jäävad puudutamata, ~~ei~~ eituse abil ainult tähenduse (väite) kohta. Lause Ära avage seda ust! eldab täpselt samuti nagu eelmine, et kõnealune uks oleks suletud.

Kui vaatlame ainult nn. jutustavat (väitvat, teatavat,

¹ Lisaks eespool viidatud Fillmore'i tööle vt. näit.

J.D. McCawley, Where do Noun Phrases Come from?; G. Lakoff, Presuppositions and Relative Grammaticality.- Linguistic Society of America. 43. Annual Meeting. Meeting Handbook, Chicago, 1968, lk. 13-14.

lausetüüpi, siis võime seletada erinevust lause tähenduse (väite) ja presupositsioonide vahel niimoodi, et esimese kehtimisest või mittekehtimisest sõltub, kas lause on tõene või väär, kuna teiste kehtimisest või mittekehtimisest sõltub, kas lausel saab üldse olla mingi tõeväärtus (kas lause on mõttekas kui väide). Kui ei kehti mõni presupositsioonidest, siis lause ^{on} ~~pole~~ ^{mitte} ~~likkumata~~ väär, vaid lihtsalt mõttetu (inappropriate). Seda võime illustreerida näiteks verbi tõendama abil. Võtame lause

See, et ta pole veel abielus, tõendab, et ta ei hooli sellistest konventsionaalsetest.

Kui me kasutaksime seda lauset kellegi kohta, kes tegelikult on abielus, siis ei saaks öelda, et see lause on väär, vaid pigem, et see on (antud juhul, antud isiku puhul) mõttetu. Verb tõendama eeldab, et esimene et-kõrval-lause oleks tõene; see on näha ka faktist, et kui ülaltoodud lauses tõendab asemel oleks ei tõenda, järele nimetatud nõue jõuaks.

Me võime rääkida presupositsioonidest, nii nagu me seda tegime, kindlate lausetega seoses. Kuid tegelikult võime leida, et semantika seisukohalt on presupositsioonid alati seotud kindla(te) üksus(t)ega selles lauses. Ka ülaltoodud lausete puhul pole raske näha, et mainitud presupositsioonid on tegelikult vastavalt verbide avama ja tõendama presupositsioonid: selliste presupositsioonidega on tegemist alati, kui kasutame verbe avama ja tõendama. Käsitlevas tões huvitabki presupositsioonide ja väite eristus meid just konkreetsete predikaatide seisukohalt.

Vastavalt eelnevale käsitlesele võime siin predikaadi semantilisest representatsioonist kuuluvad "elementaarlaused" jagada väiteks ja presupositsioonideks järgmise põhimõtte alusel. Nagu leidsime, et võib predikaadi semantilisest representatsioonist kujutada koosnevana "elementaarlausetest", mis loogiliselt järelduvad antud predikaadist. Kuid predikaadi eitamise korral ei saa järeldu sugugi kõigi nende elementaarlausete eituse. Kui mingi elementaarlause puhul predikaadi eitusest ei järeldu vältimatult selle eituse, võime lugeda selle elementaarlause kuuluvat antud predikaadi presupositsioonide hulka; elementaarlauset, mis predikaadi eitamise korral saab eitatud, loeme selle predikaadi väiteks. Väiteks ülal esitatud predikaatsõna edu eituse korral

Antsul ei olnud edu vanade daamide lõbustamisel ei järeldu sugugi vältimatult, et Ants ei tahtnud vanu daame lõbustada või et Ants ei teinud midagi, selleks et lõbustada vanu daame; küll aga järeldub, et Ants ei lõbustanud tegelikult vanu daame (ei põhjustanud seda, mida tahtis põhjustada). Seega võime öelda, et "elementaarlausetest" (1)-(3), mis kuuluvad predikaadi edu semantilisse representatsioonist, kujutavad (1) ja (2) presupositsioone ning ainult (3) esitab predikaadi edu väidet.

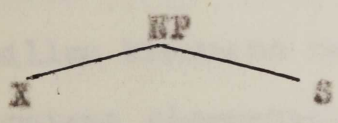
Kuidas formaalselt esitada predikaadi semantilises representatsioonist kõnealust eristust? Sellele probleemile ei ole praegusel generatiivsel semantikal pakkuda mingit kindlat lahendust. Me kirjeldame järgnevas esitamismoodust, mille aktsepteerime ja mida kasutame käesolevas töös.

Siin pole võimalik mingil olulisel viisil aga argumenteerida seda lahendust. Ning ilma konkreetse materjali analüüsita olekaki seda võimalatu teha. Kuid püüame käsitleda presupositsioonide ja väite eristust ning eriti nende kahe mõiste seost semantika teiste kategooriatega veel tõsise lõpppeatükis.

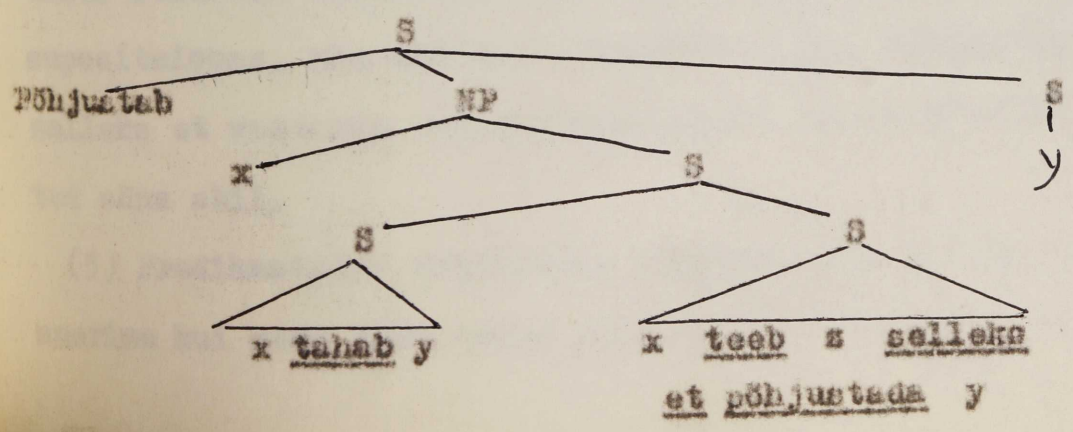
Siinne lahendus tugineb asjaolule, et kaasaegses semantikateoorias püütakse käsitleda analüüsitavaid sõnu eksplitsiitses predikatsiooni kontekstis. See tähendab kontekstis, kus keele abil - vastavate üksuste abil - teatatakse mingit uut informatsiooni midalegi varem teada oleva kohta. Sellest kontekstist tulenebki tegelikult presupositsiooni ja väite kategooriate olulisus. Selle konteksti seisukohalt on loomulik tõlgitseda neid kategooriaid järgmiselt. See "elementaarlause", mis on predikaatsõna väiteks, esitab informatsiooni, mida antud sõna abil teatatakse kuu uut informatsiooni; väites sisalduvad argumendid (muutujad semantilises representatsioonis) esitavad objekte, mille või kelle kohta või millega seoses teatatakse seda informatsiooni. Presupositsioonid osutavad aga, mis peab aga nende objektide kohta varem kehtima resp. teada olema (kuulajal), kui ne kasutame vastava uue informatsiooni teatamiseks antud sõna. Vastavate objektide kohta võib kuulajal teada olla midugi palju informatsiooni. Kuid presupositsioonide iseloomus on selles - ja just selles näeme ka selle mõiste olulisust semantikateooriale - et presupositsioonid osutavad, missuguse eelneva informatsiooni teadaolemine on nõutav, on loogiliselt vajalik (necessary), kui kasutatakse antud predikaati. Seega võimaldab presupositsiooni mõiste siduda

konkreetsete sõnade kasutamise diskursuse loogilise struktuuriga, võimaldab uurida diskursuse loogilist struktuuri. Presupositsioonid esitavad informatsiooni, mille teadaolemine (resp. esinemine varasemas kontekstis) on avastatav antud sõna predikatiivse kasutamise põhjal.

Belneva põhjal võime öelda, et presupositsioonid on seotud kindlate argumentidega – väidet esitava elementaarlause argumentidega. Võib öelda, et nad kuuluvad vastavate argumentide "sisse", moodustades argumenti poolt tähistatava objekti loogilise kirjelduse. Seega peakime presupositsioone esitavad "elementaarlaused" ka vormiliselt siduma vastavate ~~predikatiivsete~~ argumentidega. Me teeme seda nii, et lülitame presupositsioone esitavad "elementaarlaused" vastava argument-NP alla (muutuja juurde) "kõrvallausena", nii et argumenti struktuur omandab üldkuju

kus S all on vastav elementaarlause või elementaarlausetate konjunktsioon; seda struktuuri võime lugeda kui "x, kes/ais S" või "x, kelle/mille kohta kohtib S". Kespool viisandatud sõna edu semantiline representatsioon omandaks nüüd järgmise kuju:

"x, kes tahab y ja kes teeb z selleks et põhjustada y, põhjustab y".

Semantilise analüüsi põhimõtted, mis on aluseks järgnevale analüüsile, võime seega kokku võtta järgnevalt.

(1) Iga sõna analüüsime predikatiivses positsioonis, s.t. situatsioonis, kus parajasti see sõna on "uue", väidetava informatsiooni kandja. Vastavalt rühgimegi analüüsitavatest sõnadest kui predikaatidest või predikaatsõnadest.

(2) Püüame välja selgitada, mis selles situatsioonis peab kehtima, et kuulajal oleks võimalik antud sõnaga identifitseerida teatav fakt. Seda püüame leida selle kaudu, et selgitame välja, missugused "elementaarlaused" (resp. elementaarpredikaadid) järelduvad loogiliselt antud predikaatsõnast analüüsitavas situatsioonis.

(3) Järelduvad "elementaarlaused" vormistame struktuuridena, milles kasutame kategooriaid PRED, S ja NP ning lõppüksustena elementaarpredikaate ja muutujaid. Järelduvad "elementaarlaused" üheskoos moodustavad predikaadi semantilise representatsiooni.

(4) Semantilisse representatsiooni kuuluvate elementaarlausete seas eristame väidet, predikaadi tähendust kitsamas mõttes, mis esitab informatsiooni, mis antud sõna kasutades otseselt teatatakse kui uus informatsioon, ja pre-supositsioone, mis esitavad tingimusi, mis peavad kehtima, selleks et vastavat uut informatsiooni saaks teatada antud sõna abil.

(5) Predikaatsõna argumendid semantilises mõttes defineerime kui need tema semantilisse representatsiooni

kuuluvate elementaarpredikaatide argumendid, mis on esitatud muutujatena.

Lõpuks teeme seoses järgneva analüüsiga mõned tehnilisemat laadi märkused.

Kõigepealt tuleb mõni sõna öelda seoses elementaarpredikaatide kasutamisega. Elementaarpredikaadid esitame siin tavaliste eesti keele sõnadega (nagu tahtma, uskuma, tegeme jne.). Kuid elementaarpredikaate ei tohi samastada vastavate sõnadega. Elementaarpredikaadid on metakeele üksused, mille abil me loomulikku keelt kirjeldame, nad on vaid moodustatud vastavate sõnade baasil. Loomuliku keele sõnu võib sageli mõista ja kasutada mitmel erineval viisil, kuid elementaarpredikaadid peavad olema täiesti ühemõttelised. Rangelt võttes peaksime iga elementaarpredikaadi puhul täpselt fikseerima tema omadused (nagu seda aksiomaatilistes süsteemides tehakse aksioomide abil), nii et need täielikult määraksid tema kasutamisevõimalused. Kõige semantika-alaste teaduste praeguse ulatuse juures on see aga praktiliselt mõeldamatu, seetõttu kasutame tavalisi sõnu ning juhime nende kindlasti omadustest, vajaduse korral ainult täpsustades, missuguses tähenduses me vastavat sõna kasutame. Tavaliste sõnade kasutamisel on siiski ka teine õigustus peale praktilise mugavuse. Nimelt tähistavad elementaarpredikaadid, ehkki nad on metakeele terminid, siiski mõisteid, mis on loomuliku keele omistatud, loomuliku keele semantilise süsteemi kindlad - elementaarsed - osad (ainult seetõttu ongi ju võimalik vastavate järelduvusvahetkordade uurimine). Ja kui me leiame vajaliku mõiste ka loomulikus keeles endas olevat

tähistatud kindla sõnaga, võimegi metakeeles kasutada sama sõna - sellest ei teki mingeid sisulisi segadusi; tuleb ainult tagada võimalus, et alati oleks arusaadav, kas vastavat sõna on kasutatud loomuliku keele enda sõnana või elementaarpredikaadina. Seni kasutasime elementaarpredikaatide korral näiteks suurt algustähte. Järgnevas, selleks et erinevus oleks selgesti nähtav, kirjutame elementaarpredikaadid üleni suurtähtedega (TAHTMA, USKUMA, TEGEMA jne.). Elementaarpredikaatidega kasutatud sõnad esitame alati ühes kindlas vormis (tegu sõnad ma-tegevusnimes, nimisõnad ja omadussõnad nimetavas käändes). Metakeele väljendite ja struktuuride mõistetavaks tegemiseks toome nende interpretatsiooni sobiva eesti keele väljendina. Formaalsete struktuuride esitamiseks kasutame kaht moodust - hargmikukujulist ja sulgude abil esitamist. Hargmikud peaksid eelnevalt hästi tuntud olema. Ka sulgude kasutamise põhimõtteid seletasime eespool, transformaatsioonide vormistamisest kõneldes. Illustratsioonina võiks siin öelda, et näiteks väljend

TEGEMA $A(NP(x))) D(S(y))$

vastab hargmiku osale

	A	D
	NP	S
TEGEMA	x	y

Sulgude kasutamise üheks eeliseks ongi, et struktuuri osi, mis vastaval konkreetsel juhul pole olulised - siin sümboolid $PRED$ ja S - ei ole vaja esitada.

Belõeldu põhjal peaks olema arusaadavam ka teine küsimus, nimelt analüüsitava sõnade tähendusi esitavate

semantiliste representatsioonide (resp. neid tõlgitsevate väljendite) "intuitiivse loomulikkuse" küsimus. Näiteks võib tunduda paljudele, et väljend, millega me eespool tõlgitsesime predikaadi edu semantilist representatsiooni, ei ole selle sama tähendust esitavana intuitiivselt kuigi loomulik. Kuid märgime, et intuitiivne loomulikkus selles mõttes ei olegi siinsem semantilises analüüsis omasette nõudeks. Meil on omad kindlad nõuded, mille põhjal me predikaatide semantilisi representatsioone konstrueerime (vt. (1)-(5)) ning, nagu näeme, nende hulka ei kuulu nõue, et tulemust esitav väljend oleks lähte sõna intuitiivselt loomulik parafrasa. Sellise sõnade "sisse" mineva analüüsi puhul ei olekski see nõue põhimõtteliselt kasutatav, ehkki sageli, nagu me ka oleme osutanud, parafraseerimisvõimalused võivad olla praktiliseks abiks õige analüüsi leidmisel. Võib ka öelda, et esitatavate struktuuride intuitiivse loomulikkuse nõue on generatiivses grammatikas tervikuna, näiteks ka süntaksis, muutnud tublisti oma esialgset sisu. Kuivõrd lause süvastruktuur ei ole vahetule vaatlusele põhimõtteliselt kättesaadav, siis on mõttetu siin ühe või teise struktuuri puhul opereerida intuitiivse loomulikkuse mõistega (nii nagu näiteks varem, jagades lause NP-ks ja VP-ks - alusarühmaks ja üldisarühmaks - , opereeriti sellega, et see jaotus on intuitiivselt loomulik). Intuitsioon kontrollib vastavaid struktuure hoopis teisi kanaleid pidi; meie analüüsi puhul näiteks eelkõige seal, kus me otsustame, mis sugused "elementaarsed faktid" järelduvad situatsioonist, kus kehtib vastav predikaat.

II PEATÜKK

EMOTSIOONISÕNAD

Esimesteks analüüsitavateks oleme valinud rühma sõnu, millest kõik tähistavad kindlaid emotsioone ja mida seetõttu võiks lühidelt nimetada emotsioonisõnadeks. Konkreetselt on nendeks siin sõnad mure, hirm, tusk, rõõm, meeleheide.¹

¹ Kuivõrd sõna kuulumine ühte või teise grammatilisse sõnaliiki ei oma semantikas põhimõttelist tähtsust, nagu me eelmises peatükis selgitasime, siis pole ka põhimõtteliselt oluline, missuguses vormis me esitame sõnad, mis me oleme valinud analüüsiks. Mugavuse huvides kasutame neid tavaliselt nimisõnadena. Sellega me ei taha kuidugi öelda, et verbid, omadussõnad või määrasõnad, mis on võimalikud samadest tüvedest, nagu muretsena, tusatsena, hirmunult jms. ei ole siinsete sõnadega võrreldes mingeid tähenduslikke erinevusi. Kuid kui mõnel neist leiame olevat mingi tähendusliku erinevuse ülaloodud sõnadega võrreldes, siis tähendab see seda, et vastavat sõna on semantikas vaja käsitleda omaette üksusena, omaette predikaadina, mille semantiline representatsioon erineb mingis kindlas suhtes vastava siin analüüsitava sõna semantilise representatsioonist.

Semantiline materjal, mida haaravad emotsioonisõnad, on seotud väga paljude teiste keeleväljendite semantikaga - selles mõttes, et semantilised komponendid (elementaarpredikaadid ja nende kindlad kombinatsioonid), milles on analüüsitavad siinsete sõnade tähendused, kuuluvad paljude teiste väljendite tähendusse. On väga hästi teada, et emotsioonid on inimesel nii või teisiti lahutamatuks koostisosaks reaalsuse tunneta- mises ja interpreteerimises; emotsioonid kujutavad endast inimese kõige primitiivsemaid reaktsioone tajutavatele nähtustele, faktidele, protsessidele. Seetõttu on põhjust arvata, et elementaarpredikaadid, mis me emotsioonisõnade analüüsimisel ~~tuvastame~~ leiame, esitavad ühtesid kõige elementaarsemaid, kuid ühtlasi ka kõige loomulikumaid inimesega - isikuga - seostatavatest predikaatidest.

Tõttud mõttes on kahtlemata raske leida midagi ebamäärasemat, segasemat ja vähem loogilisele analüüsile alluvat kui inimese emotsioonid. On ilmselt mõeldamatu eristada kõiki võimalikke meeleolusid, kirgi, sümpaatia- ja antipaatiatundeid jne., millega inimesed võivad reageerida tajutavatele nähtustele, esemetele või teistele inimestele. Nende reageeringute mitmekesisus on tegelikkuses tõenäoliselt lõpmatu, üleminekud ühelt emotsioonilt teisele võivad olla pidevad. Kuid meie eesmärgike siin pole (ja lingvistika raames loomulikult ei saakski olla) inimese tegelike emotsioonide analüüs. Me ei püüa kirjeldada, mis toimub inimese "hinges", kui ta on rõõmus, mures, hirmul, tusane, meelcheitel. Meie ainus võimaluseks on läheneda sellele teemale vastupidisest küljest: võtta vaatluse alla sõnad, mis keeles on juba olemas emotsioonide tähistamiseks, ja analüüsida neid, nagu analüüsime mistahes ~~XXXX~~ teistsigi sõnu keeles, kõigi saman-

tilise analüüsi reeglite kohaselt. Ja me loodame, et all-
 selline
 järgnev näitab, et kõneakna analüüs on kõnealuste sõnade
 puhul samavõrd efektiivne, nagu ta seda on muudegi sõnade
 puhul.¹ Lähtudes nende sõnade faktilisest kasutusest keeles
 võime niisamuti välja selgitada tingimused - "elementaarlauseid"
 - , mis peavad kehtima situatsioonis (järelduvad loogiliselt
 situatsioonist), kus kehtib üks või teine emotsioonisõna kui
 predikaat; võime leida, mida eeldab see emotsioonisõna ja
 mis on see, mida tegelikult väidetakse, kui öeldakse kellel-
 gi olevat üks või teine emotsioon.

Siin on võimalik põhjalikumalt analüüsida vaid üksikuid
 sõnu emotsioonisõnade suurest ja mitmekesisest hulgast. Võib
 muidugi ka kohe öelda, et kõigi emotsioonisõnade ühevõrra
 põhjalik läbianalüüsimine poleks teoreetiliselt seisukohalt
 sugugi vajalik. Sõnad keeles koonduvad kindlatesse sisulis-
 tesse rühmadesse ja eelkõige sellised rühmad on need, mis
 semantikas huvi pakuvad. Üksikute sõnade omavahelised erine-
 vused neis rühmades võivad olla äärmiselt individuaalsed ja
 inimeseti ka individuaalselt, subjektiivselt mõistetavad.
 Ja muidugi on kõigi nende sõnade täpsel kirjeldamisel ka
 seda vähem teoreetilist ja praktilist~~et~~ + tähtsust, mida
 kõikuva on vastava sõna individuaalne tähendus. Rühmad ter-

¹ Märkime, et väljaspool otseselt lingvistikat e eelkõige
 lingvistilise^{es} filosoofias - on selline, vastavtõel sõnadel
 põhinev (ehkki muidugi teistsugustest põhimõtetest lähtuv)
 inimese emotsioonide analüüs küllaltki populaarne. Vt.näit.
 G.D.Marshall, On Being Affected. - Mind, 1968, vol. 77, No
 306, lk. 243-259.

vikuna osavad aga hoopis kindlamat/~~stabiilset~~ ja objektiivselt piiritletumat "alutühendust". Sõnad, mis me käesolevas töös oleme valinud analüüsiks, esindavad emotsioonisõnade üht põhilisemat rühma. Teistest emotsioonisõnade rühmadest (nagu viha, viim, vaen, õelus, jonn, kius, ülbus, õhin, ind jm.), aga ka antud rühma teistest sõnadest püüame anda mingi ülevaate - teostatud analüüsi piirkiir najal - peatüki lõpus.

Kuid enne, kui me asume otseselt semantilise analüüsi juurde, on vaja lähemalt piiritleda analüüsitavate sõnade süntaktilisi kasutusi, mida me analüüsia arvestame. Meenutame kõigepealt, et me analüüsime iga valitud sõna siin kui predikaati - s.o. parajasti positsioonis, kus seda väidetakse. Selle põhjal võib öelda, missuguseid nimetatud sõnade kasutusi me ei analüüsi. Meil ei ole vaja käsitleda inhoatiivseid ega kausatiivseid kasutusi, ehkki need siinsete sõnade puhul on tavalised:

(1) Ta muutus rõõmsaks/ tuksaks jne.

Toda haaras hirm/ meeleheide jne.

See ajas talle hirmu peale.

Sellised laused ei saa olla meie vahetu analüüsi objektiks, kuivõrd neis on väidetava predikaadi positsioonis mitte vastav emotsioonisõna, vaid vastavalt kas inhoatiivne või kausatiivne "abstraktpredikaat". Kui me hakkaksime sellist tüüpi lausete juures välja selgitama, mis nende puhul peab kehtima ja mis ei saa kehtida, saaksime hoopis nende predikaatide analüüsi. Samuti ei kuulu meie seisukohalt oluliste lausete hulka näiteks sellised laused:

(2) Tema rõõm (hirm jne.) tuli sellest, et...

sest siin on vastav emotsioonisõna juba definiitne, see tähen-

dab, on juba teada, et kõnealune subjekt on rõõmus, hirmul vms., see aga tähendab, et vastav predikaatsõna (emotsioonisõna) on juba varem loogilises mõttes) väidetud.

Nagu öeldud, me valime laused, kus analüüsitava sõna on parajasti väidetav, ja meie analüüs peab välja selgitama tingimused, mis selliste lausete puhul peavad loogiliselt kehtima, et oleks võimalik identifitseerida vastava lausega teatatud individuaalne fakt.

Laused, millele me koondame oma tähelepanu, on eelkõige järgmist tüüpi:

(3) (a) Ta oli rõõmus, et Ants koju jõudis.

(b) Ta oli tusane, et Ants koju jõudis.

(c) Ta oli mures, et Ants ei oska koju tulla

/ kas Ants oskab koju tulla/.

(d) Tal oli hirm, et ta ei näe enam kunagi oma lemmikhobust.

(e) Ta oli meeleheitel, et ei näe enam kunagi oma lemmikhobust.

Kahtlemata on kõik analüüsitavad sõnad süntaktiliselt kasutatavad ka lausetes, kus neil on vaid üks laiend:

(4) Ta oli rõõmus.

Ta oli tusane.

Ta oli mures / Ta oli murelik.

Tal oli hirm / Ta oli hirmul.

Ta oli meeleheitel.

Kuid pole eriti raske otsustada, kumba tüüpi lauseid - (3)

või (4) - pidada primaarseks ja kumb^{gi} seega semantika seisukohalt on vaja kõigepealt analüüsida. Lausetega tüübist

(4) iseenesest võetult ei ole võimalik teatada mingist in-

individuaalsest faktist (individuaalsest 'rõõmu-, tusa- jne. situatsioonist'). Laused (4) on loomulikud situatsioonid, kus on eeldatud, et kuulajal on teada, mis on see, mille üle kõnealune subjekt on rõõmus, tusane jne. Missugusel määral kõnealuste predikaatsõnade kaudu teatatava fakti individualisus sõltub mingi sellise laiendi olemasolust, nagu esineb lauses (3), on eriti ilmselge, kui võrdleme järgmisi lauseid:

(5) Teda vaevab mingi hirm (mure jne.).

(6) Teda vaevab hirm, et kohe algab sõda, mis purustab ta õnne.

(7) Talle meenus see hirm, mida ta oli tundnud mõtte ees, et algab sõda, mis purustab ta õnne.

Lauses (5) esinev sõna mingi osutab, et kõneleja (või emotsiooni subjekt) ei suuda individualiseerida - identifitseerida - antud emotsiooni konkreetset sisu. Selle lause võrdlemisel lausega (6) ja eriti lausega (7) on näha, kuidas see indefiniitsus likvideeritakse just emotsiooni objekti eksplitsiitse esitamisega.

Meie eesmärgiks on siin semantiline analüüs, seetõttu ei saa me kirjeldada analüüsitavate predikaatsõnade süntaktiliste laienditega seotud üksikasju. Kuid ühel asjaolul võiks siiski peatuda. Ülaltoodud näidetes on emotsioonisõna kõnealuseks laiendiks - mida võiksime nimetada emotsioonisõna 'objektiks' - kõrvallause. Kuid reaalses kasutuses võib kõrvallause asemel esineda selle kuitahen lühenenud vorm, näit.:

(8) Ta oli päris mures, kuidas Ants koju jõuab.

(9) Ta oli päris mures Antsu kojujõudmise pärast.

(10) Ta oli päris mures Antsu pärast.

(Ja lõpuks võib selle lühendamise loogilise jätkuna kahtle-

nata vandelda lauset, kus objekti esitav väljend üldse puudub:

(11) Ta oli päris mures.)

Meid huvitavad need laused eelkõige seetõttu, et nad näitavad semantika prioriteeti süntaksei ees vähemalt kahelt seisukohalt. Esialt näitab sellise vormilise lühendamise võimalikkus ilmselt ei midagi muud kui seda, et objekti esitav väljend on kõnelejal vaja valida parajasti nii üksikasjalik - süntaktiliselt -, nagu on tema arvates vaja, et kuulaja suudaks identifitseerida, mida selle objektina täpselt on silmas peetud. Samal ajal aga semantilised nõuded, mis on esitatud predikaadi mure objektile ja mis ütlevad, mis loogiliselt peab kehtima selle objektiga seoses, ükskõik, mis see objekt konkreetselt, faktiliselt on, säilivad kahtlemata ühesugustena kõigi ülaltoodud tüüpi lausete puhul.

Teiseks, kui vaadata iga lause puhul (8)-(11) eraldi, kuidas vastavat süntaktilist struktuuri genereerida, siis kahtlemata on mõttetu formuleerida seda genereerimist nii, et "rekonstrueeritud" struktuurid nagu näiteks (10), oleksid tuletatud mingist konkreetsete sõnade abil esitatud täielikult süntaktilisest struktuurist, kus objekt on esitatud lausega (nagu näiteks (8)), vastavate sõnade kustutamise kaudu. Selline tuletamine oleks semantiliselt sama mõttetu (ja väär) nagu näiteks tuletada küsilause Kes sõõb õuna? mingist konkreetse leksikaalse subjektiga jutustavast lausest (Ants sõõb õuna). Sellise struktuuri põhjal nagu (10) ei ole enam teostatav mingi konkreetne leksikaalne struktuur, mis võiks olla selle aluseks. Jällegi on struktuurid (8)-(11) seostatavad vaid semantiliste nõuete kaudu, mis loogi-

liselt kohtivad nende alusstruktuurides ning mis on esitatud predikandi mure poolt. Selliste näuete väljaseelgitamine ongi meie analüüsi peamine eesmärk.

Asunegi nüüd otseselt selle analüüsi juurde.

On selge, et kuivõrd tegemist on sõnadega, mis tähistavad emotsioone, siis on tarvis osutada (peab olema võimalik identifitseerida) nende emotsioonide subjekti, "kandjat" - kelle emotsioonidest on jutt. Me küll võime kasutada neid sõnu ka nii, et me eksplitsiitselt ei osuta mingit kindlat, individuaalset subjekti, näiteks sellise üldistava tähendusega lausetes nagu

(12) Rõõm ja mure on emotsioonid, mis...

Kuid see ei tähenda loomulikult, et need sõnad siingi oleksid mõistetavad kõnealust faktorit - subjekti - arvesse võtmata. Selliste lausete semantilises kirjelduses on seda enam vaja vastavat argument (ja informatsioon selle kohta) eksplitsiitselt esitada, et seletada, kuidas me mõistame selliseid lauseid.

Meie poolt analüüsitavates kasutustes on kõigil siinsetel sõnadel kõnealune subjekt tähistanud inimest - isikut semantilises mõttes. Pole kahtlust, et vastavad emotsioonid on üldiselt omistatavad ka loomadele: on tavaline rääkida (vähemalt teatud) loomadest, et nad tunnevad hirmu, rõõmu, on mures, meeleheitel, tussased. Kuid selle kasutusega on seotud mitmed probleemid. Esimene: sel juhul ei osutata reeglina emotsiooni objektile, "asju". On tavaline öelda

(13) Loom oli mures / hirmul / rõõmus / meeleheitel.

Kuid

(14)? Loom oli mures, kas / et / kuidas....

rõõmus, et

meelsusel, et...

hirmul, et...

tusane, et...

tundub juba personifitseerituna. On kuidugi huvitav kaaluda, nike me looma puhul ei pea loomulikult esitada selliselt nende emotsioonide sisu. (Meie arvates näiteks ei ole alust tõlgendada seda tõendina selle kohta, et "Common sense" ei omista loomadele vastavaid intellektuaalseid võimeid, mida implitsiitselt sellistes konstruktsioonides on väljendatud. Pigem võib olla asi selles, et inimene oma intuiitives maailmakäsitluses ei riski otsustada, mis toimub teiste bioloogiliste liikide "sisemaailmas". Ta ei tunne neid sisemaailmu, nii nagu ta tunneb inimeste oma.) Kuid nii või teisiti, selline kasutus näitab, et vastavad emotsionaalsed seisundid omistatakse loomadele ainult väline käitumise põhjal ja vastavad emotsioonisõnad väljendavad nende puhul tegelikult ainult seda. Seega on neil sõnadel siin hoopis teine sisu, mistõttu me jätame selle kasutuse kõrvale ning käsitleme ainult juhtumeid, kus kõnealused emotsioonid omistatakse isikule.

Näilis, esimeseks elementaarpredikaadiks, mille me sisse toome, on predikaat, mille abil esitame nimetatud nõude - et vastavate emotsioonide subjekti mõel on meil alati tegemist isikuga. Tähistamegi selle predikaadi sõnaga ISIK. Sel predikaadil on üks argument, mille kauduks valime objektiiv:

$$(15) \text{ ISIK } O(\text{ NP}(x))$$

Selle predikaadi kaudu tuleb sisse ka esimene muutuja (x), mis tähendab esindab analüüsitava sõnade üht argumenti ja

mis konkreetsete lausete puhul peab olema täidetud konkreetsete (konkreetsaid isikuid tähistavate) väljenditega.

Kõigil juhtudel, kus emotsioonina on kindlat objekti (nagu siin), mis identifitseerib fakti, millele emotsioon on suunatud, sisaldab vastav emotsiooniseisund kahtlemata ka kindla intellektuaalse vahetõrja x ja selle objekti vahel. Kuivõrd kehtib, et x on mures / rõõmus / hirmul jne. millegi pärast, seda võrd peab kehtima ka selline vahetõrja: x "tegeleb mõttes" sellega, x "tähelepanu on suunatud" sellele. Ei ole mõeldav, et x oleks rõõmus / mures / hirmul jne. millegi pärast, kuid samal ajal mitte mingis mõttes ei "tegeleks" sellega, mille pärast ta on mures / hirmul / rõõmus. lause

(16)^xAnts on mures, kuidas ta koju pääseb, kuid ta ei mõtle üldse kojupääsemisele.

on vasturääkiv, ja teiselt poolt tunneme, et näiteks lauses

(17) Ants on mures, kuidas ta koju pääseb, ja ta mõtleb sellele, kuidas koju pääseda.

on ja abil lisatud komponentlause üldliigne, sest informatsioon, mida see annab, sisalduv juba esimeses pooles. Intuitiivselt tunneme seejuures, et just selles "mõtlamises" seisnebki vastava emotsiooniseisundi suunatus: kõnealused seisundid on suunatud sedavõrd, kuivõrd võib öelda, et emotsiooni subjekt "mõtleb millelegi", tegeleb mõttes millegagi. See tähendab, just selle vahetõrja kaudu tuleb sisse "objekt" vastavasse emotsioonisituatsiooni. Sõnade süntaktiline kasutus kinnitab seda täielikult. Näiteks võime leida, et siinsete sõnade ja objektiväljendi puhul on võimalik leida vastav konstruktsioon sõnaga mõtlemine:

(18) Ants on mures, et ta ei jõua õigeks ajaks kooli
 kas ta jõuab õigeks ajaks kooli
 kuidas õigeks ajaks kooli jõuda

Ants mõtleb, etv ta ei jõua õigeks ajaks kooli
 kas ta jõuab õigeks ajaks kooli
 kuidas õigeks ajaks kooli jõuda

Ants on tusane, et ta ei jõua õigeks ajaks kooli
 rõõmus, et
 meeleheitel, et
 hirmul, et

Ants mõtleb, et ta ei jõua õigeks ajaks kooli.

Ning kahtlemata pole intuitsioonivastane parafraseerida
 näiteks on mures, et (kas, kuidas) kui mõtleb suurelikult,
et (kas, kuidas) jne. Seejuures pole asi lihtsalt vastavate
 objektifraaside vormis, vaid selles, et semantilised nõuded,
 mis objektile esitatakse väljendite mures, et, rõõmus, et,
hirmul, et jne. poolt, on samad, mis verbi mõtlemas puhul
 (täpsemini küll esimesed kuuluvad viimaste alla): kõigile,
 mille suhtes võib tunda muret, hirmu, rõõmu jne., peab olema
 võimalik mõelda.

Kirjeldataud faktide esitamiseks on meil tarvis elementaar-
 predikaati, mis oleks interpreteeritav sõna mõtlemas abil.
 Kuid sõnal mõtlemas on mitu semantiliselt erinevat kasutust.
 Ja lähemal vaatlemisel leiame, et ka antud juhul katab ta vä-
 hemalt kaht erinevat tähendust, mis mõlemad on relevantseid
 analüüsitavate sõnade seisukohalt; seega sõnaga mõtlemas esi-
 tatud nõue tuleb lahutada vähemalt kaheks, millest kumbki
 on vaja esitada oma elementaarpredikaadi abil.

Näiteks kasutame sõna mõtlemas väljendamahe lihtsalt as-

jaolu, et kollegi tähelepanu on suunatud (vahetult, antud momendil) millelegi - väljendis keegi mõtleb millelegi (x mõtleb y-le). Selline vahetult kehtib kehtlemata kõigi siin analüüsitavaate sõnade puhul, nagu me eespool näitasimegi.

Teiseks võime sõna mõtlemine - konstruktsiooni x mõtleb, et y - tõlgitada kui x arvab, et y, x usub, et y, nagu näiteks lauses:

(19) Ante mõtleb, et tema on ainuke, kes teab, kuhu raha on peidetud.

Ka nüüd x usub, et y kehtib kehtlemata kõigi analüüsitavaate sõnade puhul. Kui x on rõõmus, et y, on tussane, et y, on meeleheitel, et y jne., siis sellest järeldub loogiliselt, et x usub, et y, s.t. esimesed faktid saavad kehtida vaid siis, kui kehtib ka viimane. Seejuures peaks olema üsna selge ka, miks lisaks sellele vahekorrale siin ("x usub, et y") on tarvis esitada veel veelmist ("x tähelepanu on suunatud y-le"): nagu me eespool juba osutasime, on kõigi siin analüüsitavaate emotsioonisõnade puhul nõudeks, et emotsiooni subjekt (x) otseselt "tegeleks mõttes" vastava objektiga. Sõnas uskuma selline nõue aga iseenesest ei sisaldu (kui keegi usub näiteks, et meakera on lapergune, siis see ei tähenda sugugi, et ta peaks, seni kui ta seda usub, vahetpidamata "mõttes tegelena" selle võitega). Niisiis on meil vaja ^{se} nüüd eraldi esitada. Vastavad elementaarpredikaadid esitame sellistena:

(20) TÄHELEPANU $D(HP(x)) O(S(y))$

"x tähelepanu on suunatud y-le"

(21) USKUMA $D(HP(x)) O(S(y))$

"x usub, et y"

Konkreetsete lausete alusstruktuurides peavad nende predikaatide vastavad argumendid x ja y olema referentsiaalselt identsed ja argument x peab muidugi olema lisaks veel referentsiaalselt identne varem sinne toodud predikaadi ISIK argumendiga. Predikaadi USKUMA argumendile y esitatakse siinsete emotsioonisõnade poolt seejuures veel kindlad täiendavad nõuded. Sellelt seisukohalt on üsna selge erinevus ühelt poolt sõnade rõõm, tusk, meeleheide ja teiselt poolt sõnade hirm, mure vahel. See erinevus puudutab positsiooni, milles vastava emotsiooni subjekt x on y poolt väljendatava fakti suhtes. Jämedalt öeldes: esimesed sõnad tähistavad emotsioone, mille subjekt on kindel y poolt esitatavas faktis, kuna hirm (et...), mure (et...), vastupidi, on võimalikud vaid ~~maaxhärt~~ sedavõrd, kui võrd subjekt ei ole kindel selles. See ilmneb, kui võrdleme näiteks lauseid:

(22) Ants on meeleheitel, et teda ei kavatssetagi peole kutsuda.

(23) Ants on mures / hirmul, et teda ei kavatssetagi peole kutsuda.

Kuidas täpselt seda erinevust formuleerida (arvestades seejuures, et neil on juba olemas predikaat uskuma USKUMA ja siinne formulatsioon puudutab üht selle argumenti)? Kõigepealt võib küsida, kas mõlemal juhul on ülalkirjeldatud nõue loogiliselt kehtiv? Meie arvates ei ole kahtlust, et sõnade hirm ja mure puhul kirjeldatud nõue on loogiliselt kehtiv. Näiteks lauses (23) oleks sõnade mure ja hirm kahtamine ebasobiv, kui Ants teaks - oleks kindel -, et teda ei kavatssetagi peole kutsuda. Esimese rühma sõnade puhul

(26) VÕIMALIK $\bigcirc(\text{ }_S(x))$

"on võimalik, et x"

Sõnade hirm, sure (x on hirmul, et y, x on suren, et y)
nõue
pühul osandab analüüsitava^vseega kuju:

(27) UKSUNA $\bigcirc(\text{ }_{X_P}(x)) \bigcirc(\text{ }_S(\text{VÕIMALIK } \bigcirc(\text{ }_S(y))))$

"x usub, et on võimalik, et y"

Vahetõrki x ja y vahel, mida väljendavad siin analüüsitavad sõnad, ei piirdu lihtsalt sellega, mida esitavad nõuded "x tähelepanu on suunatud y-le" ja "x usub, et y". Lisaks väljendavad kõik siinsed sõnad x kindlat suhtumist, hoiakut y suhtes. Võime näiteks juba ette öelda, et sõnade hirm, sure, tusk, meeleheide puhul on see suhtumine negatiivne, sõna õõm puhul positiivne. On selge, et see hoiak iseloomustab just x ja y vahetõrki ja pole lihtsalt x mingi psüühilise seisundi mingi varjund. Kui me teame näiteks, et x on hirmul, et y, või teiselt poolt, et x on rõõmus, et y, siis me teame ühes sellega automaatselt ka - teatud kindlas ulatuses -, kuidas x suhtub y-ss. Millise seisneb see suhtumine?

Meile näib, et sisuliselt on kõnealuse suhtumise iseloom kõige täpsemini edasi antav sõna tahma kaudu. Me võime näiteks järeldada esimesel juhul (x on hirmul, et y), et x ei taha, et y, ja teisel juhul (x on rõõmus, et y) et x tahab, et y. Ja need järeldused kehtivad loogiliselt, sõltumata sellest, kes on x ja/või mis fakti või sündmust esitab y. See on vastavate sõnade (hirm, rõõm, tahma) mõistmist puudutav fakt. Võrdleme näiteks lauseid

(28) Antsul on hirm, et lapsed eksivad metsas ära, ja ta tahab, et nad eksiksid metsas ära.

(29) Antsul on hirm, et lapsed eksivad metsas ära, ja ta ei taha, et nad eksiksid metsas ära.

Mõlme lause puhul - ehkki erineval põhjusel - tunneme, et kas on neis sõnu hirm ja/või tahtma kasutatud mittetavalises tähenduses, või siis on esimene lause vasturääkiv ja teine lihtne.¹

Esitame kirjeldatud predikaadi kui

$$(30) \text{TAHTMA } D(NP(x)) \quad O(S(y))$$

' x tahab, et y '

Vaatleme lähemalt, kuidas toodud predikaat sisaldab analüüsitava sõnade tähendustes. Nagu juba osutasime, võib öelda, et sõna rõõm puhul kehtib otseselt "x tahab, et y" - küsjuures argumentid x ja y on (referentsiaalselt) identsed sõna rõõm vastavate laienditega - sõna hirm puhul aga kehtib "x ei taha, et y", sama kehtib ilmselt ka sõnade mure, meelehaide, tusk puhul. Siin on seega vaja ka vastavat elementaarpredikaati oituse väljendamiseks. Selle võime esitada kui

$$(31) \text{EI } O(S(y))$$

"mitte-y" või "ei kehti, et y", "ei ole õige, et y"

Kat nüüd tekib küsimus, mida on eitatud nimetatud sõnade

¹ V-idakse öelda, et psühholoogiliselt on küllalt tuntud situatsioon, kus keegi tahab midagi ja "samal ajal" kardab seda. Kuid meie arvates on see jällegi lihtsalt väljenduvilis, mida - niisamuti nagu väljendit "tahab ja ei taha ka" - ei saa loogiliselt võtta otseses tähenduses: kas ei kehti mõlemad hoiakud "samal ajal" või pole see, mida tahetakse ja see, mida kardetakse (resp. ei taheta), täpselt - igas suhtes - üks ja seesama.

puhul. Kuidas on predikaadid TÄHTMA ja EI teineteise suhtes paigutatud: kas eitatud on predikaati TÄHTMA (s.t. predikaat TÄHTMA on predikaadi EI argumentiks) või on eitatud hoopis predikaadi TÄHTMA argumenti y (s.t. kehtib " x tahab mitte- y ")? Väljendit " x ei taha, et y " kasutane tavaliselt mõlema struktuuri väljendamiseks. Näiteks laused

(32) Ants ei taha, et ta poeg läheks ülikooli
 me ei erista tavaliselt lausest

(33) Ants tahab, et ta poeg ei läheks ülikooli.

Ent siiski pole need kaks väljendusviisi semantiliselt ekvivalentsed. See saab selgeks, kui täheldame, et lauset (32), kuid mitte (33) võime parafraseerida kui

(34) Ei ole õige (ei kehti), et Ants tahab, et ta poeg läheks ülikooli.

Sellise formulatsiooni puhul on selge, et toodud lausest ei järeledu loogiliselt, et Ants tahab, et ta poeg ei läheks ülikooli. Lause (34) on tõene näiteks ka siis, kui Antsul on ükskõik, kas ta poeg läheb või ei lähe ülikooli.

Kumma juhuga on tegemist analüüsitava sõnade (hirm, tusk, mure, meeleheide) puhul? Seltoodud selgitusest peaks olema ilane, et siin ei piisa väitest " x tahab, et y ", vaid on vaja eksplitsiitselt eitada argumenti y (sest näiteks, kui kehtib " x -il on hirm, et y ", siis kahtlemata ei saa kehtida, et " x -il on ükskõik, kas y või mitte- y "). Nii-
 siis tuleb kõnealuse nõue järgmine:

(35) $\text{TÄHTMA}_D(\text{NP}(x)) \text{ O } (\text{EI } \text{S}(\text{S}(y) \text{ O } \text{S}(y) \text{ O } \text{S}(y) \text{ O } \text{S}(y)))$

(kus x ja y peavad jällegi olema referentsiaalselt identsed vastava sõna juures esinevate argumentide-laienditega:

(36) Antsal on hirm, et lapsed eksiivad metsas Hra

ja

(37) Ants tahab, et lapsed ei eksiiks metsas Hra.)

Sõna mure puhul on olukord komplitseeritum kui teiste sõnade puhul. Selle põhjuseks on asjaolu, et kõrvallause, mis esitab argumenti y, võib alata mitte ainult sidesõnaga et, vaid ka sellistega, nagu kan, kuidas, s.t. küsivate sidesõnadega. Kui kõrvallause algab sidesõnaga et, ei ole erilisi probleeme. Olukord on ilmselt samasugune, kui näiteks sõna hirm puhul:

(38) Ants on mures, et lapsed eksiivad metsas Hra.

Ants usub, et on võimalik, et lapsed eksiivad metsas Hra.

Ants tahab, et lapsed ei eksiiks metsas Hra.

Kuid kuidas käsitleda juhtumeid, kus mure objekt on esitatud küsiva kõrvallausega? Kui et ei näi lisavat ^{midaagi} olulist semantilisele seosele, mis kehtib vastava predikaadi ja selle objektiks oleva kõrvallause vahel, siis kan, kuidas jms. kahtlusrata modifitseerivad seda seost mingil kindlal viisil. Probleem on tegelikult selles, kuidas semantikas üldse käsitleda küsimusi.

Me ei hakka siin seda probleemi siiski nii üldisest aspektist analüüsima, vaid püüame ainult välja selgitada, mis küsivate kõrvallausete puhul meie analüüsi seisukohalt on oluline. Seejuures vaatleme ainult sidesõnaga kan alguvaid kõrvallauseid.

Kui on teada, et kehtib lause x on mures, kas y, siis mida selle põhjal võib öelda - järeldada - selle kohta, mida x usub ja mida ta tahab? Vaatleme näiteks lauset

(39) Ants on mures, kas lapsed oskavad ise koju minna.
 Meie arvates on selge, et sõltumatult sellest, kuidas me
 käsitlevat struktuuri tervikuna tõlgitsene, kehtib siin
 igal juhul

Ants usub, et on võimalik, et lapsed ei oska ise
 koju minna.

Ning selle kaudu võib näidata, et kehtib samuti

Ants tahab, et lapsed oskaksid (täpsemini: ei oleks
 nii, et lapsed ei oska/s) ise koju minna.

Siis on predikaatide $USKUMA$ ja $TAHTMA$ argumenti y osas
 erinevus vastavatest et-kõrvallaanega struktuuridest sel-
 les, et siin lisandub argumenti y eistust väljendav predi-
 kaat EI ; ning et predikaat $TAHTMA$ argumentis enne juba ole-
 saladub EI , siis kahekorane eitus annab reeglina jaatuse.
 Vastavad nõuded võime siin esitada sellistena:

(40) $USKUMA_D(HP(x)) O(S(VOIMALIK O(S(EI O(S(y))))))$

"x usub, et on võimalik, et mitte-y"

(41) $TAHTMA_D(HP(x)) O(S(EI O(S(EI O(S(y))))))$

"x tahab, et ei kehtiks mitte-y"

ehk:

(41') $TAHTMA_D(HP(x)) O(S(y))$

"x tahab, et y"

Näiteks:

(42) Ants on mures, kas lapsed oskavad ise koju minna
 kas Jüri Jaanile liiga ei tee

Ants usub, et on võimalik,

et lapsed ei oska ise koju minna

et Jüri teeb Jaanile liiga

Ants tahab, et lapsed oskaksid ise koju minna

et Jüri ei teeks Jaanile liiga

loodu ei ammenda ilmselt struktuuri mures, kas semantiliselt
omadusi, Ning igal juhul ei lahenda esitatud nõuded küsi-
lausete semantilise olemuse probleemi. Kuid me eslistame
mitte laskuda siin nende negaate probleemide arutamisse
ning piirdume nende osas üldiselduga.

Võib aga tekkida küsimus, kas ülal käsitletud erinevust
"ebakindluse" ja "kindluse" vahel, mis eristab sõnu hirm,
mure ühelt poolt ja meeleheide, rõõm, tusk teiselt poolt,
ei oleks täpsen väljendada kuidagi teisiti. Võib tunduda
väga loomulik esitada seda erinevust nii, et väljendite
x on meeleheitel, et y, x on tume, et y, x on rõõmus, et y
puhul kehtib "x teab, et y", kuna x on mures, et y, x on hir-
gul, et y puhul see ei kehti, vaid kehtib selle asemel näi-
teks lihtsalt "x usub, et y".

Täpsemalt, ehkki pole päris selge, kas verb uskuma väl-
jendab seda "ebakindlust", mida me tein abil soovime väljen-
dada, on kahtlemata selge, et kui võib öelda "x teab, et y",
siis võib ka öelda, et x on kindel (mida huvitavas mõttes)
selles, et tõesti kehtib y. Ent hoolimata sellise seletuse
loomulikkusest, on võimalik näidata, et verb teadma pole
siin niimoodi kasutatav. "Ajajõu, mis seda negab, puudutab
y poolt väljendatava fakti (sündmuse, ka võimaluse) objek-
tiivset staatust. Kui kehtib x teab, et y, siis sellest
järeldeb loogiliselt, et fakt (sündmus vms.), mida esitab
y, tegelikult, objektiivselt kehtib (on reaalselt toimunud

(31 tolaub). See tähendab, igast lausest x teab, et y järeldub loogiliselt lause y. Lausest

(43) Ants teab, et Tallinn on suurem linn kui Tartu

Ants teab, et väljas sajab vihma

me võime järeldada vastavalt, et Tallinn ka tegelikult on suurem kui Tartu, et väljas tegelikult sajab vihma.

Lause puhul

(44) Ants teab, et väljas sajab vihma, kuid tegelikult

väljas ei saja vihma

tunneme, et see on loogiliselt vasturääkiv või on sõna teadma kasutatud mingis mitteehtsas tähenduses; ja kui me hakkame otsima sõnu, mille abil võiksime parafraseerida seda mitteehtsat tähendust, sõnu, mis on mõeldud kasutamiseks selles kontekstis, siis leiame, et nendeks on just arvama, uskuma jms.:

(45) Ants arvab/usub, et väljas sajab vihma, kuid tegelikult väljas ei saja vihma.

Mida võime sellelt seisukohalt aga öelda kõnealuste emotsioonisõnade meeleheide, et, tusk, et, rõõm, et kohta?

Pole raske näha, et nende puhul on vastavale (arguamendi y poolt esitatavale) faktilise esitatavad nõuded sarnased sõnade arvama, uskuma nõuetega ja mitte teadma nõuetega. Pole mingit loogilist vasturääkivust selles, kui me ütleme, et keegi on meeleheitel, tusane või rõõmus millegi üle, mida tegelikult pole olemas või mis pole toimunud ja millest ta ainult usub/ arvab, et see on toimunud. Niisiis, kui kehtib x on rõõmus/meeleheitel/tusane, et y, siis sellest loogiliselt ei järeldu, et kehtib y. Sellest aga piisab, et sõltumatult sõna teadma muudest omadustest (sõltumatult sellest, kuivõrd teadma väljendab "kindlust" või "ebakindlust")

me ei saa siin meid huvitavat mõuet esitada kui "x teab, et y".¹

Oleme leidnud rea nõudeid (ja vastavaid elementaarpredikaate), mille seisukohalt võib iseloomustada - positiivselt või negatiivselt - kõiki analüüsitavaid sõnu või nende kindlaid rühmi. Mida võiksime sõnari nende sõnade kohta öelda? Kas võime leida veel individuaalseid nõudeid, s.t. nõudeid, mille poolt individuaalsed analüüsitavad emotsioonisõnad erinevad üksteisest? Me oleme leidnud erinevuse ühelt poolt sõnade mure, hirm ning teiselt poolt tusk, meeleheide, rõõm vahel, mis on esitatav predikaatide USKUMA ja VÕIMALIK abil; ja on kindel erinevus ühelt poolt sõnade tusk, meeleheide ja teiselt poolt sõna rõõm vahel, mis on esitatav predikaatide TÄHTSA ja EI abil.

Mis puutub edasise analüüsi, siis me ei püüa väita, et üldtooduga on ammendatud nõuded, mis siinsete emotsioonisõnade ehtsa kasutuse korral peavad kehtima. Kuid me osutame veel paarile faktile, mis esimesel pilgul näivad esitavat täiendavaid nõudeid ühe või teise sõna seisukohalt, aga tegelikult pole seda, sest nende seas vastava emotsioonisõna

¹ Sõnade (resp. mõistete) teada ja uskuma semantilised omadused, eriti nende omavaheline vahetõrje on rohkesti huvitanud loogikuid ning nende mõistete ümber on kujunenud isegi omaette loogikaharu ("epistemic logic"). Vt. näit. J. Hintikka, Knowledge and Belief: An Inquiry into Epistemic Logic. Stanford, 1963.

~~arvatakse~~ sõnaga on mitte loogiline (paratamatu) vaid faktiline (juhuslik). Kõigepealt, sõnadega mure ja hirm seoses võib tunduda kehtivat nõue, et nende argumendi y poolt esitatav fakt - millest mõeldakse hirmu või murega, s.t. hirmu, mure objekt - ei saa kehtida selle emotsiooni endaga samasuguselt. Et kui tuntakse hirmu, et y, või muret, et y, siis siit järeldub, et y veel ei kehti, vaid seda oodatakse (hirmuga, murega). Lühidalt, et hirm ja mure on emotsioonid, mida tuntakse millegi tuleva suhtes. Kuid pole raske näidata, et see pole paratamatu nõue. See ilaneb kasvõi lausest nagu

(46) Ants on mures/hirmul, et ta tegi silma kihutamiseoga hobusele liiga.

Siin on selge, et sündmus, mille suhtes muret/hirmu tuntakse, on toimunud (resp. usutakse, et on toimunud) enne seda momenti, kui subjekti väidetakse tundvat vastavat emotsiooni. Täpselt samuti võib kergesti leida lauseid, kus vastav sündmus ja emotsioon on samasugused.

Kahtlemata on kasutus, kus sündmus, mille suhtes hirmu või muret tuntakse, on alles "tulemas", nende sõnade seisukohalt üks tavalisemaid. Kuid see ei esita mingit loogiliselt paratamatut tingimust. Tegelikult on selline situatsioon lihtsalt eespool toodud üldise tingimuse erijuhtum. Selleks tingimuseks on, et emotsiooni subjekt (x) ei tea kindlalt, kas/et kehtib y, ja et ta usub, et on võimalik, et y. See, et y on veel toimumata (ehkki x usub, et y tulevikus võib toimuda) on vaid üks konkreetseid situatsioone, kus x ei saa omada kindlat teadmist y kohta. Kuid see, missugused asjaolud segavad x-i omamast sellist kindlat teadmist y

kohta, ei ole hirmu ja mure tähenduse seisukohalt enam oluline. Selles suhtes ei ole võimalik nende sõnade tähendusest endast tuletada mingeid loogiliselt järelduvaid nõudeid.

Teinaks võime peatuda sõnade tuak ja meeleheide erinevusel. Seni toodu põhjal on nende sõnade komponent-propositsioonide poolt esitatavad nõuded identsed. Kas see tähendab, et situatsioonid, mida nõuavad (eeldavad) need sõnad, võivad põhimõtteliselt olla identsed? On näiteks võimalik, et kahest inimesest A ja B, kes on sattunud täpselt ühesugusesse situatsiooni (kus situatsiooni sisse kuulub -eriti- ka see, mida A ja B usuvad kehtivat ja mida nad tahavad), üks reageerib sellele situatsioonile teatundega, teine aga meeleheitega? Või võime leida alati mingid täiendavad asjaolud, mille poolt erineb "meeleheitesituatsioon" tussituatsioonist?

Kusk ja meeleheide on kahtlemata väga erinevad psüühilised seisundid. Kuid silmas pidades meie siinset eesmärki - nende situatsioonide semantiline analüüs sellelt seisukohalt, mida ühe või teise sõna kasutamine eeldab sellel situatsioonil ja mida viidab selle kohta - ei ole sugugi lihtne määratleda, milles see erinevus seisneb.

Intuitiivselt võib tunduda, et sõna meeleheide häärmab tunduvalt komplitseeritumat situatsiooni kui sõna tuak. Briti, kas näiteks ei kehti meeleheite puhul, et sellega, millele x meeleheide on suunatud (y), on x seotud mitte lihtsalt "tahtmise" kaudu, vaid mingite - väga tugevate - kohustuste kaudu? (S.t. kas ei ole sõna meeleheide taga umbes selline situatsioon: "x peab midagi tegema, aga ta ei suuda seda; ta ei tea, mis nüüd teha") Meie arvates on siiski ilmne, et

selline "kohustus" esindab siin jällegi mitte semantiliselt obligatoorseid, vaid ainult faktilist, võimalikku juhtu. Kõigepealt on ilmne, et olukorras, kus x ei saa tähta teatud kindlat kohustust, võib meeleheide kõne alla tulla siiski ainult sedavõrd, kui võrd x ise tahab/tahtis tähta seda kohustust. Teiseks on täiesti kujutletav (ja loomulik kõnelda), et ollakse meeleheitel millegi sellise üle, millega ei olda seotud mingite kohustuste kaudu:

(47) Ants oli täiesti meeleheitel, kui ta mõtles, et ei näe võib-olla enam kunagi oma lemmikhobust.

Viisiin on ka siin kõnealune nõue meie arvates vaid nõude "x tahab, et mitte-y" üks võimalikke/realisatsioonid, on viimasega tegelikult juba haaratud.

Kui mitte millegi muu poolest, siis kahtlemata erinevad tusk ja meeleheide nende poolt väljendavate emotsioonide intensiivsuse poolest. Kuid kas see intensiivsus on ka vaid situatsioon ~~iseseisv~~ iseseisv, mida meie analüüsime, või on see ainult psühhilise seisundi - väidetava emotsiooni enda - iseseisv? Ilmselt on tõesti küllalt alust väita, et kui näiteks kehtib ülaltoodud lause (47), siis sellest võib loogiliselt järeldada:

(48) Ants tahab väga, et ta näeks veel oma lemmikhobust. Kuna aga juhul, kui lauses (47) sõna meeleheide asemel oleks sõna tusk, selline järeldus ei kehtiks loogiliselt. Me ei püüa siin siiski vormistada seda asjaolu omadete kindla tingimusena, mis peaks kehtima sõna meeleheide poolt eeldatud situatsioonis. Nagu faktid näitavad, haaravad sellised gra-

103
datsiooni väljendavad sõnad nagu väga ise komplitseeritud
semantilist struktuuri ning siin pole võimalik selliseid
fakte analüüsida.¹

Seni oleme analüüsinud, mida võime öelda (mis peab kehti-
ma) x kohta struktuurides x on rõõmus, et y, x on nures, et y,
x on meeleheitel, et y, x on hirmul, et y, x on tusane, et y.
Ent mida analoogilist võime öelda teise argumendi kohta neis
struktuurides?

Nagu me juba oleme osutanud, on y kõigil siinsetel juh-
tudel lause. Selle täpsem roll ühe või teise sõna semantili-
ses struktuuris ilmneb aga juba eespool toodud elementaar-
predikaatide (TAHTELEPANU, TAHTRA, USKUMA) kaudu. Mingeid
spetsiaalseid nõudeid lisaks nendele, mis tulenevad vastava-
test elementaarpredikaatidest, ei olegi y-le esitada. Selle
suhtes saab tunda rõõmu, meeleheidet, nuret, hirmu, tuskat?
Meie arvates ei ole siin võimalik anda mingeid kitsendusi:
kõik, mis võib olla esindatud lausega ja mis võib olla ülal-
toodud elementaarpredikaatide objektiks, võib olla ka siin-
sete emotsioonide objektiks.

Põhiline semantiliselt oluline fakt seoses argumendiga
(lausega) y analüüsitavares struktuurides on fakt, mida ole-
me juba maininud, nimelt et lausete x on rõõmus, et y,
x on nures, et y, x on hirmul, et y, x on meeleheitel, et y
ja x on tusane, et y kehtimisest ei järeldu loogiliselt
lause y kehtimine. See on aga fakt, mis otseselt tuleneb as-
jaolust, et argument y tuleb analüüsitavaresse struktuuri-
dasse predikaatide TAHTRA ja USKUMA objektina (või nende ob-
jektide koosseisus).

Kõik eespool toodud "elementaarlauseid" esitavad tingimusi,
1 Gradatsiooniga seotud semantilisi probleeme käsitletakse
M. Ereli valmivas väitekirjas "Adjektiivide gradatsioon ja
komparatsioon eesti keeles".

mis peavad kehtima, selleks, et suukaid kehtida laused, kus vastavat emotsioonisõna väidetakse või eitatakse (ehk: esitavad situatsiooni, kus vastavat emotsioonisõna saab mõttekalt väita või eitada). Ja ühtlasi on need seega "elementaarlaused", mis peavad loogiliselt kehtima - järelduvad loogiliselt - kui kehtib vastava emotsioonisõna kui predikaadi abil moodustatud lause. Kuid teiselt poolt, kui selline lause ei kehti, siis sellest ei järeldu mingi loogilise paratamatusega, et vastavad "elementaarlaused" samuti ei kehti. Kui on teada näiteks, et ei kehti x on rõõmus, et y (s.t. x-i kohta ei saa öelda, et ta oleks vastavas emotsiooniseisundis), siis sellest ei järeldu, et samal ajal ei saaks kehtida x usub, et y, x tahab, et y, x tähelepanu on suunatud sellele, et y. Näiteks kui kehtib lause

(48) Ants on rõõmus, et lapsed metsast koju jõudsid, siis sellest järeldub^{u.d} loogiliselt vastavad laused

(49) Ants usub, et lapsed jõudsid metsast koju

Ants tahab, et lapsed jõud^{u.k}sid metsast koju

Ants mõtleb sellele, et lapsed jõudsid metsast koju.

Kuid vastupidi, kui kehtivad laused (49), siis ei järeldu mingi loogilise paratamatusega, et Ants peaks ühtlasi tundma rõõmu, s.t. olema emotsionaalses seisundis, mida väidetakse sõnaga rõõm.

Teisiti öeldes, kõik "elementaarlaused", mis me emotsioonisõnade analüüsi seni oleme välja selgitanud, kujutavad endast nende presupositsioone. Kuid mida väidetakse emotsioonisõnadega? Mida teatatakse kui uut informatsiooni vastava subjekti x kohta, kui öeldakse, et x on rõõmus, et y,

x on mures, et y, x on tusane, et y jne.?

See, mis me sellisest lausest vahetult teada saame, on kahtlemata vastava emotsiooni olemasolu kõnealusel subjektil, s.t. fakt, et vastav isik on ühes või teises emotsionaalses seisundis. Iga emotsioonisõna viidab vastava emotsiooni olemasolu subjektile. Kuidas me neid emotsioone (kui otseseid psühhilisi seisundeid) siin aga tähistame, arvestades seda, et sõnad rõõm, meeleheide, tusk, mure, hirm haaravad predikaatidena mitte ainult vastavaid "vahetuid emotsioone", vaid kompleksseid situatsioone, mille komponendid me seni kõigi aeg oleme välja selgitanud? Iga "vahetu emotsioon", mille olemasolu viidavad siinsed sõnad, on psühholoogiliselt ilmselt individuaalne, individuaalsete omadustega psühhiline seisund. Püüda neid seisundeid analüüsida ja mingite elementaarsete komponentide kaudu esitada oleks siin - lingvistilises analüüsis - mõttetu. Seetõttu ei jää meil muud üle kui tuua iga emotsioonisõna jaoks sisse omaette elementaarpredikaat, mille abil saamegi esitada selle sõna kui predikaadi väite. Lihtsuse huvides tähistame iga sellise elementaarpredikaadi vastava emotsioonisõnaga identse väljendiga (segimine - tekstis - sõnade endiga on välistatud, kuivõrd elementaarpredikaadid esitame suurtähtede abil; nende interpretatsioonid varustame asteriskiga: mure*, hirm* jne.). Kuivõrd need elementaarpredikaadid esitavad "vahetuid ~~infer-~~ emotsioone", siis on loomulik, et nad on ühekohalised predikaadid. Ning kõigi nende argumentidele on esitatud nõue, et see tähistaks isikut (arvestades kõnealuste sõnade siin analüsitavat kasutust; üldjuhul on kahtlemata olust oletada, et neesõnade elementaarpredikaatide abil võime seletada ka emotsioonisõnade kasutamist loomade emotsioonidest kõneldes).

Niisilis:

(50) RÕÕM $D(NP(x))$

" x tunneb rõõmu " *

MURE $D(NP(x))$

" x tunneb muret " *

HIRM $D(NP(x))$

" x tunneb hirmu " *

MEELERHIDE $D(NP(x))$

" x tunneb meeleheidet " *

TUSK $D(NP(x))$

" x tunneb tusk " *

Kokkuvõtvalt võime analüüsitud emotsioonide semantilised representatsioonid esitada nii järgnevalt.

(51) x on rõõmus, et y

Presupositsioonid:

ISIK $D(NP(x))$

" x on isik "

TÄHELEPANU $D(NP(x)) O(S(y))$

" x tähelepanu on suunatud sellele, et y "

TÄHTSA $D(NP(x)) O(S(y))$

" x tahab, et y "

USKUMA $D(NP(x)) O(S(y))$

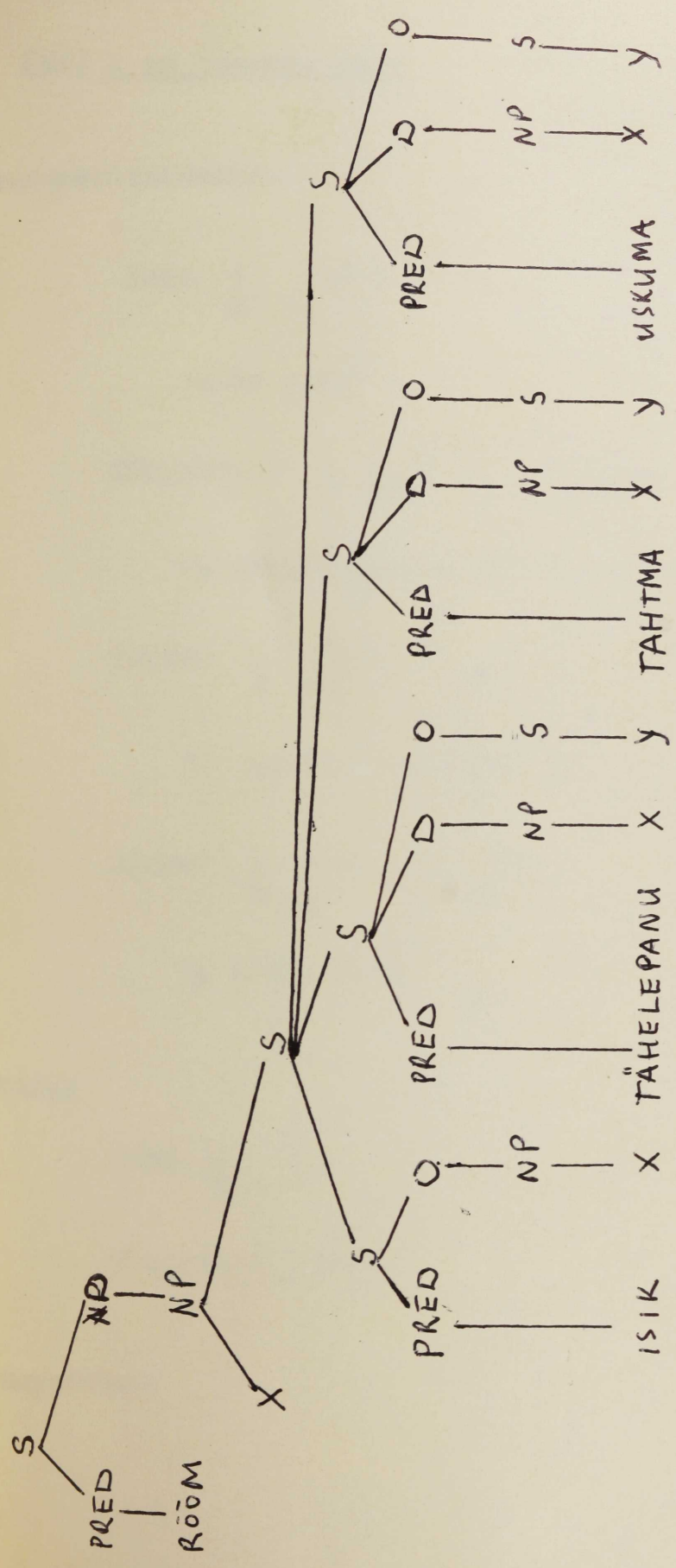
" x usub, et y "

Vtide:

RÕÕM $D(NP(x))$

" x tunneb rõõmu "

Hargnikuna:

(52) x on tussane, et y

Presupositioonid:

ISEIK ((x))
D NP

"x on isik"

TÄHELEPANU ((x)) ((y))
D NP O S

"x tähelepanu on suunatud sellele, et y"

TAHTMA ((x)) ((EI ((y))))
D NP O S O S

"x tahab, et mitte-y"

USKUMA ((x)) ((y))
D NP O S

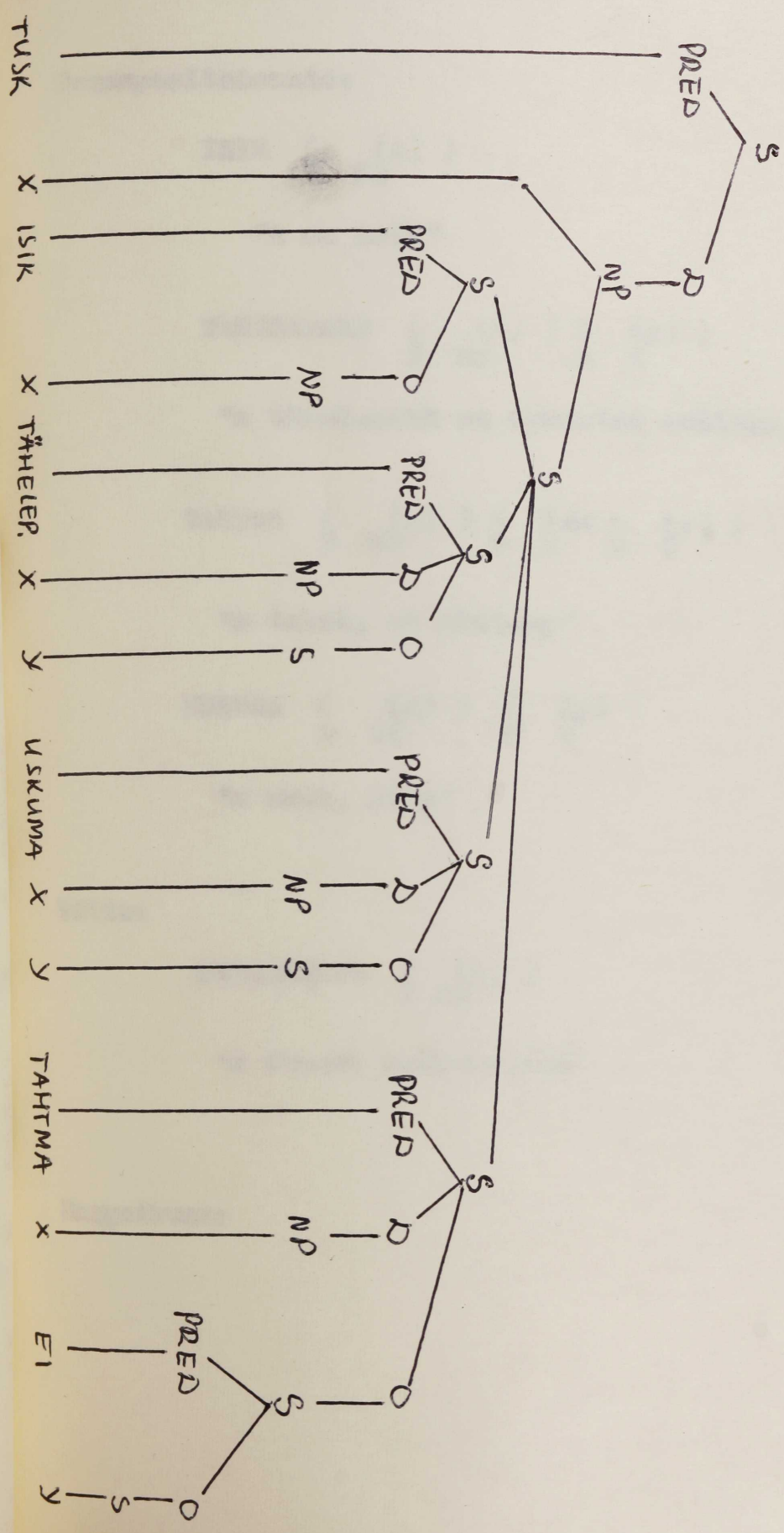
"x usub, et y"

Vihide:

TUSH ((x))
D NP

"x turned tush" *

harymikuna:

(55) x on meeleheitel, et y

Presupositatsioonid:

ISIK ((x))
O NP

"x on isik"

TÄHELEPANU ((x)) ((y))
D NP O S

"x tähelepanu on suunatud sellele, et y"

TÄHTSA ((x)) (EI ((y))))
D NP O S O S

"x tahab, et mitte-y"

USKUMA ((x)) ((y))
D NP O S

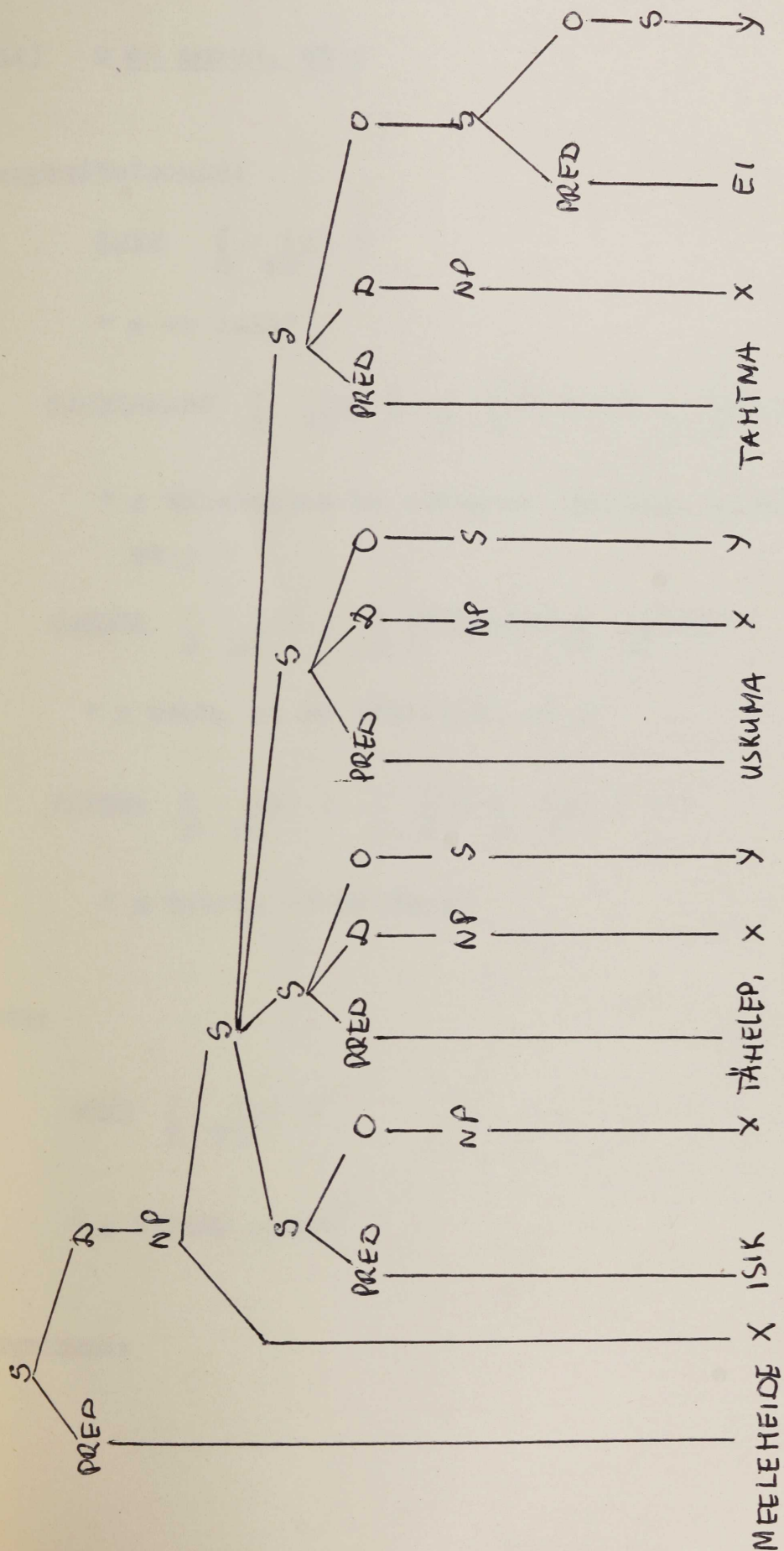
"x usub, et y"

Viide:

MEELEHEID ((x))
D NP

"x tunneb meeleheidet"

Märksõnad:

(54) x on mures, et y

Presuposiitsioonid:

ISIK $\left(\begin{array}{c} \text{O} \\ \text{NP} \end{array} \right) (x)$

" x on isik "

TÄHELEPANU $\left(\begin{array}{c} \text{D} \\ \text{NP} \end{array} \right) (x) \left(\begin{array}{c} \text{O} \\ \text{S} \end{array} \right) \left(\text{VÕIMALIK} \left(\begin{array}{c} \text{O} \\ \text{S} \end{array} \right) (y) \right) \right)$

" x tähelepanu on suunatud sellele, et on võimalik,
et y "

USKUMA $\left(\begin{array}{c} \text{D} \\ \text{NP} \end{array} \right) (x) \left(\begin{array}{c} \text{O} \\ \text{S} \end{array} \right) \left(\text{VÕIMALIK} \left(\begin{array}{c} \text{O} \\ \text{S} \end{array} \right) (y) \right) \right)$

" x usub, et on võimalik, et y "

TAHTMA $\left(\begin{array}{c} \text{D} \\ \text{NP} \end{array} \right) (x) \left(\begin{array}{c} \text{O} \\ \text{S} \end{array} \right) \left(\text{EI} \left(\begin{array}{c} \text{O} \\ \text{S} \end{array} \right) (y) \right) \right)$

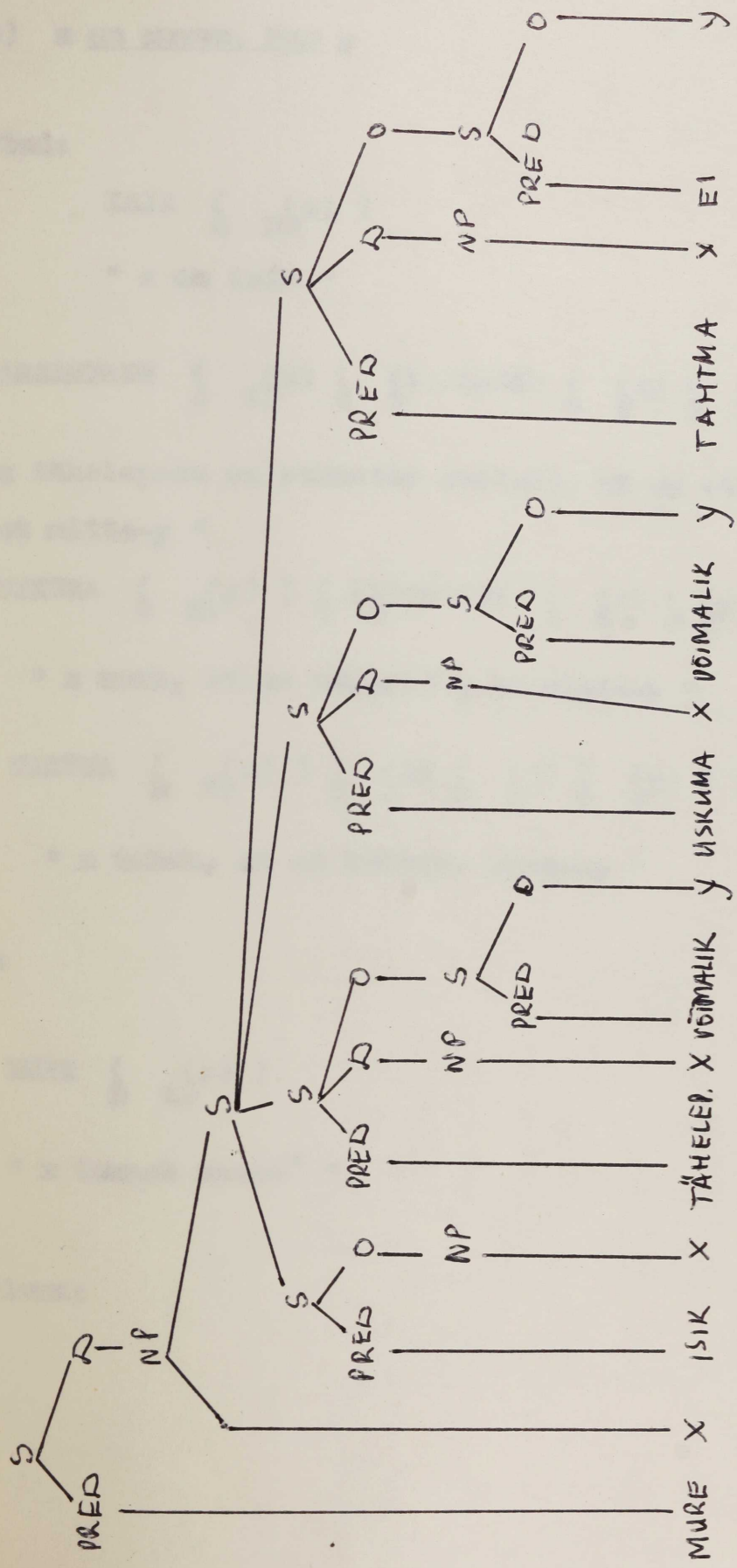
" x tahab, et mitte-y "

Väide:

MURE $\left(\begin{array}{c} \text{D} \\ \text{NP} \end{array} \right) (x)$

" x tunneb muret⁺ "

Hargaikuna:

(55) x on mures, kas y

Reidatud:

ISIK ($\begin{smallmatrix} D \\ NP \end{smallmatrix} (x) \end{smallmatrix})$

" x on isik "

TÄHELEPANU ($\begin{smallmatrix} D \\ NP \end{smallmatrix} (x) \end{smallmatrix}) (\begin{smallmatrix} S \\ S \end{smallmatrix} (\text{VÕIMALIK } (\begin{smallmatrix} S \\ S \end{smallmatrix} (\text{EI } (\begin{smallmatrix} S \\ S \end{smallmatrix} (y)))))))$

"x tähelepanu on suunatud sellele, et on võimalik, et mitte-y "

USKUMA ($\begin{smallmatrix} D \\ NP \end{smallmatrix} (x) \end{smallmatrix}) (\begin{smallmatrix} S \\ S \end{smallmatrix} (\text{VÕIMALIK } (\begin{smallmatrix} S \\ S \end{smallmatrix} (\text{EI } (\begin{smallmatrix} S \\ S \end{smallmatrix} (y))))))$

" x usub, et on võimalik, et mitte-y "

TAHTEMA ($\begin{smallmatrix} D \\ NP \end{smallmatrix} (x) \end{smallmatrix}) (\begin{smallmatrix} S \\ S \end{smallmatrix} (\text{EI } (\begin{smallmatrix} S \\ S \end{smallmatrix} (\text{EI } (\begin{smallmatrix} S \\ S \end{smallmatrix} (y))))))$

" x tahab, et ei kehtiks mitte-y "

Vihide:

MURE ($\begin{smallmatrix} D \\ NP \end{smallmatrix} (x) \end{smallmatrix})$

" x tunneb muret "

Hargmikuna:

(56) x on hirmul, et y

Presupositsioonid:

ISIK ((x))
D NP

" x on isik "

TÄHELEPANU ((x)) ((VÕIMALIK ((y))))
D O O S O S

"x tähelepanu on suunatud sellele, et on võimalik,
et y"

USKUMA ((x)) ((VÕIMALIK ((y))))
D NP O S O S

" x usub, et on võimalik, et y "

TÄHTMA ((x)) ((EI ((y))))
D NP O S O S

Võide:

HIRM ((x))
D NP

" x tunneb hirmu⁺ "

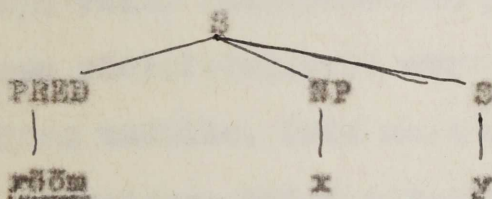
Harvnikumad:

Eltoodu ei tähenda, nagu käsitlekaine analüüsitud emotsioonisõna endid lõppkokkuvõttes üheargumendilistena.

Predikaatsõna argumentidena, nagu me selgitasime, võime käsitleda komponente, mis tema semantilises representatsioonis on esitatud muutujatega (seejuures erinevateks argumentideks võime lugeda midugi vaid referentsiaalselt erinevaid muutujaid). Iga kord, kui me antud predikaatsõna puhul abil tahame teatada mingist individuaalsest faktist, peame need muutujad täitma konkreetse materjaliga. Ja teiselt poolt just tänu sellele, et predikaatsõnade semantilises struktuuris sisalduvad kindlad muutujad, me saamegi kasutada neid individuaalsete faktide teatamiseks - s.t. kommunikatsiooniks.

Nagu me ülaltoodud semantilistest representatsioonidest võime näha, on kõigi viie emotsioonisõna puhul tegemist parajasti kahe erineva muutujaga (tähistatud vastavalt kui x ja y). Nende muutujate roll semantilistes representatsioonides on lähemalt määratud elementaarpredikaatidega ISIK, TÄHELEPANU, KAHTLA, USKUMA, EI, VÕIMALIK. Näiteks võime predikaatsõna rõõmu semantilise representatsiooni põhjal öelda, et kui tahame selle predikaatsõna abil teatada mingist konkreetsest, individuaalsest faktist - et keegi on rõõmus millegi üle -, siis selleks, et kuulajal oleks võimalik teatatud fakti täielikult identifitseerida, peab talle olema määratletav (1) kes on vastav isik (x); (2) mis on see, millele on suunatud selle isiku tähelepanu; (3) et see on seesama, mida see isik tahab; (4) on ka seesama, mida see isik usub kehtivat; ning lisaks (5) et see isik tunneb rõõmu⁺. Sõna rõõmu, võime öelda, ongi keeles kogu selle komplekse informatsiooni edastamiseks. Piisib sellelt - semantiliselt - seisukohalt

vaadates võime leida sõnal rõõm - nagu ka kõigil teistel
 siin analüüsitud emotsioonisõnadel - kaks argumenti. Seega
 peame pärast sõna rõõm sisestamist saama lõpuks järgmise
 süntaktilise süvastruktuuri (arvestades kuidagi vaid seman-
 tiliste ja süntaktiliste struktuuride neid aspekte, mida
 meie siin käsitleme):

Kuidas vastavast semantilisest representatsioonist (struk-
 tuur(51)) jõuda sellise struktuurini ja siit edasi pindstruk-
 tuurini, me oma tööle täpselt ei vaatle, nagu juba öeldud.
 Üksikasjalisel kirjeldamisel polekski siin suurt mõtet, sest
 reaalsete lausete tuletamise puhul peaksid nii vastavad se-
 mantilised representatsioonid kui ka mooduvad süntaktilised
 struktuurid nagunii sisaldama hoopis rohkem ja ka põhimõtte-
 liselt teiselaadilist materjali, kui sisaldavad meie ülal-
 toodud skeemeid, näiteks mitmesugused moodalauseid, ajad, kü-
 neviiseid ja muu selline obligatoorne informatsioon, mis
 üheski konkreetses lauses ei saa puududa. Ühtlasi on selge,
 et just see informatsioon mängib põhilist rolli lausete
 välise süntaktilise struktuuri kujundamisel.

Kelnevas analüüsisime üksikasjaliselt ainult viit sõna,
 mis tähistavad emotsioone. Kuid emotsioonisõnade tegelik
 hulk keeles on võrdlemisi mahukas ning oma tähtsusest võivad
 paljud sõnad olla hoopis erinevad võrreldes kirjeldatutega.

pretendeerimata mingile ammendavusele või ülevaatlikkusele, võiksime otsustada näiteks järgmistele tüüpidele (lisaks analüüsitud):

- (a) viha, tigedus, viha, vaen, hatus, põlgus, kadedus jne.
- (b) jonn, hins, ülbus, teorus, teravus jne.
- (c) shin, ind, hasart jne.

Neid tüüpe võiks iseloomustada järgnevalt. Need tüübid (a) on oma põhimõtteliselt struktuurilt üpris lähedased analüüsitud tüübile. Kuid neil on ühe kindel erinevus selle tüübiga võrreldes: kõigi siinsete sõnade puhul on ilmselt mõttav, et vastava emotsiooni objekt tähistaks kindlat indiviidi, reeglina isikut (kes alati ei peagi tingimata erineva vastava emotsiooni subjektist). Viha, tige ollakse kellegi peale (muhulgas võidakse olla seda ka iseenda peale), viha, vaenu, kadedust tuntakse kellegi vastu (küll ilmselt mitte iseenda vastu) jne. Seejuures on ka ilmselge, et objektiks oleva isikuga seoses peavad kehtima mingid täiendavad faktid (mille pärast ollakse tema peale vihane, tige, kantakse tema vastu viha jne.). Mida need endest täpsemalt kujutavad, on ilma lähema analüüsita kuidugi võimatu öelda. Kuid ühe on meile arvates siiski ilmselge: nii nagu ülal analüüsitud sõnade puhul, nii ka siin tulevad need faktid - ja vastavalt ka seos emotsiooni subjektiks oleva ja emotsiooni objektiks oleva isiku vahel - sisse mitte mingite objektiivsete faktidena, vaid kui see, mida emotsiooni subjekt tahab (resp. ei taha) ja mida ta usub kehtivat (mitte kehtivat). Nii võib ette näha predikaatide TAHTMA ja USKUMA olulist rolli siinsetegi sõnade semantilise struktuuri kirjeldamisel, ja siinsete sõnade erinevus analüüsitud - lisaks otsuste emotsioonide endi erinevusele - võib väga hästi seostuda

nimetatud kahe predikaadi argumentide ühe- või teistsuguses konkretiseerimises.

Tüübi (b) sõnad sarnanevad tüübi (a) sõnadega selle poolest, et ka siin on objektina mõttav kindel indiviid - isik, kelle vastu on suunatud jonn, kius, kelle vastu ollakse ülbe, terav jne. Kuid erinevalt eelnevast tüübist on siin liisaks veel mõttav, et subjekti hoiak objekti suhtes avalduks subjekti mingis tegevuses. Võib kahtlemata vihata, põlata või kadestada kedagi, ilma et sellega seoses midagi tehtaks; kuid vaevalt saab jonnida kellegagi, kiusata kedagi või eriti veel olla ülbe, toores või terav kellegi vastu, ilma et midagi tehtaks. Võib isegi küsida ilmselt, kas siinsete sõnade tähendusse - eriti näiteks sõnade ülbe, toores, terav jne. tähendusse peabki kuuluma mingit puhtast "emotsionaalset seisundit" väljendav komponent. Kas need ei tähistagi ainult subjekti tegevuse kindlat laadi? Me usume siiski, et lõhen analüüs näitab, et ka nende sõnade tähendusse kuulub alati mingi subjektipoolne emotsionaalne hoiak. See tähendab, et näiteks järgnevat lauset me vaatleme semantiliselt mitte päris normaalsena:

"Ma pole sellega nõus," ütles Ants teravalt ja ilma igasuguste esoteerionideta.

Pole kuidugi lihtne öelda, misugused mõtted täpselt kehtivad siin subjekti, tema tegevuse ja objekti kohta. Kuid üksikud küllaltki huvitavad faktid on kergesti täheldatavad. Esiteks, subjekti tegevus peab olema aktiivne, s.t. subjekt peab olema selle tegevuse agendiks:

* Ants negas { jonnakalt
 { ülbeli
 { jõhkralt

+ Ants ei Jüri käest } jonnakalt
 } ulbelt } kolm kopikat
 } jõhkralt }

Kuid ka mitte iga aktiivsust väljendav verb ja isegi mitte iga transitiivne verb, mille objektiks on vastav isik, ei sobi sellisele konstruktsioonile: ✓

+ Ants jooksis } ulbelt
 } jõhkralt
 } jonnakalt

+ Ants unistas } ulbelt } Marist
 } jõhkralt }

Voib öelda, et üldiselt on analüüsitavaite sõnade puhul alati eeldatud teatud "suhtlemise situatsioon"; subjekti tegevus peab olema mingil viisil tajutav objektiks oleva isiku poolt. Kuid mingite kindlate verbirühmade abil seda tegevust vaevalt iseloomustada saab. Erandulgas võivad olla täiesti normaalsetena mõistetavad ka laused nagu

Ants vaikis } ulbelt
 } jonnakalt

(ehkki mitte: jõhkralt)

Ants istus } ulbelt edasi.
 } jonnakalt

Kuid seda vaid nel juhul, kui lausest kontekstist selgub, kes on siin objekt ja kuidas täpselt on nimetatud tegevus teiega seotud. See tähendab, et me võime nende erotsioonisõnade puhul - nii nagu eespool analüüsitud tegi puhul - esitada ühelt poolt kindlad sementilised nõuded, mis peavad olema täidetud situatsioonis, kus need sõnu kasutatakse; ja

teiselt poolt võime tuua teatud vormilised (süntaktilised) nõuded, mis peavad olema täidetud konkreetsetes lausetes. Ja asinased on kahtlemata primaarsed teistega võrreldes, kuid siin ilmneb võib-olla selgemini kui kasagil mujal, kui vöör oleks Selda, et iga konkreetse lause puhul selle vahetus süntaktilises vormis peaksid kajastuma vastavad semantilised faktid.

Tuubi (a) sõnad sarnanevad jällegi tuubi (b) sõnadega selle poolest, et ka siin on emotsiooni subjektilt obligatoorselt nõutud tegevust; kui keegi on Ohinas või hasardis, siis saab ta seda olla loomulikult vaid midagi tehes. Sõna ind me näiteks ei saagi predikatiivselt kasutada teisiti kui väljendites nagu:

Ta tegi seda innuga / innukalt.

Erinevalt eelnevast tüübist ei ole siin aga enam obligatoorne mingi isikulise objekti olemasolu:

Ants urgitses innukalt rae mina.

Ohinal luges ta läbi terve raamatu.

Siinne sõnarühm on aga suhteliselt piiratum kui eelmised.

Ja ka oma semantiliselt siult tunduvad siinised sõnad vaesemad, eriti vaadatud sellelt seisukohalt, mida nad võivad sisaldada emotsiooni subjekti - isiku - kohta.

On veel küllalt sõnu, mis tähistavad kindlaid emotsioone, kuid mis ei sobi hästi ühtegi ülaltoodud rühmadest.

Kõrviselt huvitavad semantika seisukohalt, aga ka komp-
liteeritud oma siult ja raskesti analüüsitavad on näiteks
sellised sõnad nagu suu ja hübi. Nende kirjeldamiseks on
ilmselt tarvis semantikkasse tuua ja mingil kindlal viisil

määratleda normi mõiste, kuivõrd on ilmselge, et see mõiste ühe olulise komponendina figureerib nende sõnade tähenduses. Kuidas seda aga oleks otstarbekas teha, on siin raske öelda.

Teise omapärase rühma moodustavad sõnad nagu paanika, hüsteeria, raev, ekstaas. Nagu märgib juba J.D. Апресян, ei piisa näiteks sõnade hirm ja paanika, viha ja raev, inimetus ja ekstaas jms. erinevuse seletamiseks lihtsalt sellest, kui ütles, et neis paarides esinevad sõnad tähistavad vastavalt ühe ja sama emotsiooni erinevaid intensiivsuseastmeid.¹ Semantiline tunnus, mis ühendab sõnu paanika, hüsteeria, raev, ekstaas, ei ole lihtsalt nende poolt tähistatavate emotsioonide intensiivsus, vaid pigem see, et need on emotsioonid, mis ei allu subjekti kontrollile. Апресян leiab, et kirjeldamiseks täielikult sõnade tähendusi, mis väljendavad inimese mitmesuguseid psüühilisi seisundeid, tuleks lõppkokkuvõttes konstrueerida omanoodi inimpsüühika mudel; selles mudelis peaks sisalduma vähemalt kaks erinevat mehhanismi: üks oleks n.-ö. "lambelamuse mehhanism", teine oleks "kontrolli mehhanism". Ja ainult nende kahe mehhanismi terminitega saaks täielikult selgeks teha kõnealuste sõnade - aga ka paljude teiste sõnade - semantilised iseloomused. Meie süstemaatiliseks oleks nende sõnade tähenduse kirjeldamiseks seega vaja elementaarpredikaati (või predikaate), mille abil võiksime öelda, kas vastav isik "kont-

¹ Ю. Д. Апресян, Об экспериментальной толковности словаре русского языка. — Вопросы языкознания, 1968, No. 5, в. 38.

rollib ennast" või mitte. Selle predikaadi kehtimine välis-
tab kehtlemata äpris paljude teiste predikaatide kehtimise
võimaluse sama isiku kohta. Muidugi võib isegi küsida,
kas me saame näiteks lausesse

Ants venkis hüsteeriliselt kepi.

isikut, keda tähistab Ants, vaadelda agendina (p.o. tahtliku
tagijana), sest mingi teo tahtlik teostamine eeldab teos-
tajalt kontrolli enda üle. Mitava vastuse korral järeldub
härniselt huvitav fakt, et teatud predikaatsõnadel (nagu
siin hüsteeria/hüsteeriliselt) peab olema võimalus muuta kind-
late teiste predikaatide (nagu siin venkima) käändevahetuseks.

Belneri lühidalt kokku võttes võime emotsioonisõnade
semantilise analüüsi kohta öelda niisugust järgmist.

Kõik analüüsitud sõnad -- ja võib olla kindel, et ka
enamik teisi emotsioonisõnu -- esindavad semantiliselt suhte-
liselt kompleksseid struktuure. Seejuures osutub aga mater-
jal, mis neis on avastatav lisaks "puhast emotsiooni" tähis-
tavale komponendile, suhteliselt standardseks kõigi emotsi-
oonisõnade puhul. See materjal on kirjeldatav eeskätt predi-
kaatide TÄHTNA, USKUMA, TÄHELEPANU kaudu. Need on kõik pre-
dikaadid, mis on preditseeritavad isiku kategooriale. Kui
mõne emotsioonisõna tähendusse (lisaks "puhtale emotsiooni-
le") kuulub veel mingisugune semantiline materjal lisaks
toodud predikaatidele, on see seostatav isiku kategooriaga
nende predikaatide vahendusel (nagu predikaat VÕIMALIK sõ-
nade nure ja hirm puhul). Emotsioonisõnade semantilise ana-
lüüsi ühe põhilise tulemuse, võib öelda, ongi selles, et
nende sõnade kaudu tuleb esile nimetatud elementaarpredi-
kaatide (TÄHTNA, USKUMA, TÄHELEPANU) oluline funktsioon

isiku kategooria kirjeldamisel.

Komponendid, mis tähistavad otseselt emotsioone endid kõnealuste sõnade tähenduses, tuleb tunnistada keeleliselt mitteanalüüsitavateks. See on ka loomulik. Mida täpsemalt sisaldavad endas predikaadid RÕHM, TUHK, MURE, HIIR, MEELEHEIDE, see on ilmselt juba psühholoogia või füsioloogia alale kuuluv probleem.

Seejuures kuulub aga kogu semantiline materjal, mis sisaldub emotsioonisõnade tähenduses lisaks "puhast emotsiooni" tähistavale komponendile, nende sõnade presupositsioonide hulka, mitte vahtesse. Kui me kasutame emotsioonisõnu predikaatidena, teatame otseselt siiski vaid seda, et vastav subjekt - isik - on vastavas emotsiooniseisundis. See informatsioon moodustab nende sõnade tähenduse kitsamas mõttes. See on kahtlemata ka intuitiivselt loomulik: me tunneme, et informatsioon subjekti tahtmise, uskumise ja tähelepanu kohta ei kuulu siiski otseselt sõnade rõhm, tuuk, mure, hiir, meeleheide jne. tähendusse, see informatsioon ainult seostub kindlal viisil nende sõnade tähendusega. Kuid kuivõrd see seostumine on tihedalt reguleerne ning loogiline (s.t. mitte juhuslikult, ainult üksikutes situatsioonides esinev), siis on ka tarvis see informatsioon seistada nende sõnade semantilistes representatsioonides.

III PEATÜKK

ESMÄRGIPÄRASUSE MÕISTEGA SEOTUD SÕNAD

Teiseks analüüsitavaks sõnarühmaks valime sõnad eesmärk, tulemus, edu, taotlema ja saavutama. Need on sõnad mida intuitiivselt tunneme nii või teisiti seostuvat ühe üldise teemaga või situatsiooniga, mida võib iseloomustada kui "eesmärgipärasuse situatsiooni". Selle situatsiooni täpsem olemus ning see, kuidas ühe või teine loetletud sõnadest sellega seotud on ja mis rolli selles mängib isiku kategooria, peabki selguma analüüsist.

"Eesmärgipärasus" - selles mõttes, nagu seda esindavad elaltoodud sõnad - on ilmselt lahutamatult seotud isiku kategooriaga. See on ikka inimene, kellele me normaalsel juhul (primaarselt) omistame eesmärgi, taotlusi, ja vastavalt ka tulemusi, saavutusi, edu. Teiselt poolt võib ilmselt ka öelda, et eesmärgipärasus selles mõttes on ühe spetsiifilisemaid iseloomusi isiku semantilise kategooriaga seoses; seda kinnitab konkreetseid eesmärgipäraseid tegevusi tähistavate sõnade suur hulk kõigi isikulist agenti nõudvate sõnade seas keeles, seda tunneme ka intuitiivselt. Seetõttu ongi ka huvitav püüda välja selgitada, milles lähemalt seisneb seos isiku semantilise kategooria ja eesmärgipärasuse vahel. Nimetatud sõnad kui abstraktsed, s.o. konkreetsest faktilisest olusust suhteliselt vabad üksused pakuvad meie arvates selleks just head võimalust.

Pole kahtlust, et käsitletavat sõnad (kui ka konkreetseid eesmärgipäraseid tegevusi tähistavad sõnad) on kasutatavad ka mitte-isikuliste agentide korral, eelkõige näiteks looma tähistavate agentide puhul. Kuid me ei püüa selliseid kasutusviisi siin kirjeldada, ehitake sellepärast, et meid huvitavad siinsed sõnad eelkõige isiku kategooria seisukohalt, teiseks sellepärast, et juhtudel, kus subjekt tähistab mitte-isikut, on nende sõnade kasutus siiski tunduvalt erinev, seejuures erinev eelkõige semantilisest mõttest. See erinevus on täiesti samalaadne erinevusega, mida täheldasime emotsioonisõnade puhul: ehkki me võime rääkida näiteks, et ühel või teisel loomal oli mingi eesmärk, või et ta tegutses, justnagu oleks tal ~~nnnn~~ kindel eesmärk, me ei täpsusta normaalselt vastavate argumentide sisu, või kui teeme seda, on see võimalik üpris piiratud ulatuses. Lausujad nagu

- (1) Rebasel oli see eesmärk, et kukk tuleks majast välja, nii et ta saaks kuke kinni püüda, oma urgu viia ja seal koos poegadelega ära süüa

sobivad küll muinasjutukonteksti, kuid semantiliselt normaalses kontekstis neid ei tarvita. Teisiti öeldes, semantilised nõuded, mis kehtivad kõnealuste sõnade ühe või teise argumendi kohta, on siin hoopis erinevad, võrreldes näuetega, mis kehtivad sel juhul, kui subjekt tähistab isikut.

Näieis võime alustada sellest, et esitame kõigi analüsitavate sõnade semantilisse representatsiooni kuuluvana elementaarpredikaadi ISIK; ühes sellega peame sisse tooma vastava muutuja, mis on selle elementaarpredikaadi argumentiks (esitab indiviidi, kellele on preditseeritav nimetatud predikaat):

(2) ISIK $O(NP(x))$

Järgmiseks momendiks, mida täheldame analüüsis, on ilmselt seos "eesmärgipärasuse" (s.t. otseselt kõnealuste predikaatsõnade) ja mingi tegevuse vahel. Igast lausest, kus väidetakse (teatatakse), et x -il (antud isikul) on või oli mingi eesmärk või et ta saavutas midagi, tal oli edu jne., me taipame - järeldame -, et x teeb või tegi midagi. Kui võtame näiteks sõna eesmärk, siis on ilmselt, et eelkõige selles on erinevus selle sõna ja sõnade nagu soov, unistus või ka lootus jms. vahel. Kui ütleme:

(3) Antsu unistuseks oli saada endale naabrite korter, siis see lause võib olla mõttekask sõltumata sellest, kas Ants teeb midagi või ei tee, selleks et saada endale naabrite korter. Kuid lause

(4) Antsu eesmärgiks oli saada endale naabrite korter oleks semantiliselt ebasobiv, kui oleks teada, et Ants ei tee mitte midagi, selleks et saada endale seda korterit.

Täpselt samuti, kui üeldakse näiteks:

(5) Ants saavutas selle, et naabrid kolisid teise korterisse.

ja samal ajal on teada, et Ants ei teinud mitte midagi, selleks et naabrid ära koliksid, tunnistaksime kindlasti, et sõna saavutamise asemel oleks olnud sisuliselt vajalik hoopis teine sõna. Sedasama võib öelda kõigi teiste sõnade kohta siinses rühmas. Selles mõttes võime "eesmärgipärasuse" situatsiooni, millega siinsed sõnad seostuvad, nimetada ka "eesmärgipärase tegevuse" situatsiooniks.

Mida lähemalt kujutab endast kõnealune tegevus, mis-
sugused nõuded selle kohta on sõnastatavad? On kahtlemata

selge, et selle tegevuse agendiks on isik. Teisiti öeldes, kõnealust tegevust tähistava predikaadi agentargument peab olema referentsiaalselt identne seltoodud predikaadi ISIK argumentiga (x). Kuid edasi? On võrdlemisi raske fikseerida siin mingeid kindlaid süntaktilisi nõudeid. Sisuliselt on loomulikult üldnõudeks, et kuulaja oleks selge, missugust x tegevust peetakse silmas (s.t. et see tegevus oleks identifitseeritav), kui teatakse, et x omab antud kindlat eesmärki. Kuid missuguses süntaktilises vormis seda võib väljendada (ja missuguses ei või), see on omaette probleem. Süntaktiliste realisatsioonide mitmekesisust võime näha juba sellistest lausetest nagu:

(6) Antsul, kes kavaldas, oli see eesmärk, et...

Antsul oli kavaldades see eesmärk, et ...

Samuti võime öelda:

Kui Ants kavaldas, siis oli tal see eesmärk, et ...

Kavaldaval Antsul oli see eesmärk, et ...

jne.

(Kõik need laused pole kuidagi igas mõttes semantiliselt ekvivalentsed. Kuid me võime vaadelda neid ekvivalentsetena meie poolt valitud situatsioonis: kus teatakse, et kellelgi on mingi eesmärk ja kus on vaja vaid identifitseerivalt viidata vastavale tegevusele, millega see eesmärk on seotud, kuna informatsioon tegevuse enda kohta eeldatakse enne teada olevat.)

Mis me võime öelda semantiliste nõuete kohta, mis on seotud selle tegevusega? Kahtlemata mitte iga tegevuse korral pole mõttekas rääkida eesmärgist, edust jne., näiteks:

(7) ⁺Magades oli Antsul see eesmärk, et ...

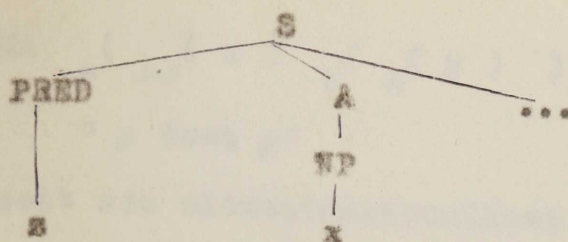
⁺Ehmuades oli Antsul see eesmärk, et ...

Tegevus, mis on suunatud mingile eesmärgile (milles saavutatakse edu jne.), peab olema tahtlikult teostatav, tahtlikult esile kutsutav ja juhitud - intensionaalne. Ja kõnealusesse süntaktilisse konstruktsiooni sobivad seega verbid, mis väljendavad sellist tegevust. Ühildalt, neil tegevustel peab olema agent, ja antud juhul peab selleks agendiks olema x.

Ka semantiliselt pole ilmselt põnjust esitada kõnealusele tegevusele rohkem nõudeid. Tegevuse intensionaalsus (tahtlik esilekutsutavus) on ühtlasi piisav tingimus, et vastava tegevusega saaks seostuda mingi eesmärk: pole ilmselt kahtlust, et iga tegevust, mis on tahtlikult teostatav, võib (selle teostaja) kasutada ka mingi eesmärgi saavutamiseks.

Kuidas vormistada kirjeldatud nõuet? Raskus on siin selles, et ühelt poolt, nagu me just osutasime, on ainus, mis loogiliselt peab kehtima tegevuse kohta, kui kehtib, et x-il, on mingi eesmärk (x taotleb midagi, x saavutab midagi jne.), on see, et x peab olema selle tegevuse agendiks. Teiselt poolt aga (süntaktiliselt seisukohalt) võib kõnealune tegevus realiseeruda mistahes konkreetsetes süntaktilistes üksustes, mis väljendavad sellist tegevust. Semantilise nõude esitamiseks peaksime seega leidma sellised semantilised üksused (semantilise struktuuri), mis oleks kõigi nende väljendite semantilise alusstruktuuri obligatoorseks komponendiks. Nagu ütlesime, semantiliselt see nõue seisneb selles, et x peab olema vastava tegevuse agendiks. Üks võimalus on esitada see näiteks sellise struktuuriga:

(8)

mis tähendab seda, et meil võib olla tegemist mistahes predikaadiga, mille ühe argumendi käändeks on agentiiv, ja seejuures peab siin selle argumendi positsiooni täitma x . Kuid niisuguse esituse halb külg on see, et me ei saa seda struktuuri kasutada vastava üldise semantilise järelduse formuleerimiseks x kohta: selles struktuuris puudub elementaarpredikaat, mille abil seda formuleerida. Siin on meil parajasti tegemist juhtumiga, kus semantilise nüude kogu sisu (tegevuse "intensionaalsus") on haaratud ühe käändemõistega - agentiiviga. Meil oleks aga vaja vormistada see mingi semantilise elementaarpredikaadi abil. Ilmneb seega, et semantikas, elementaarüksuste tasemel, oleks võib-olla vaja ka Fillmore'i käändemõisted esitada elementaarpredikaatidena. Me ei hakka siin siiski otsustama käändemõistete semantilist staatust, vaid valime teatava kompromisslahenduse. Tavalises kõnes väljendatakse fakti, et keegi on mingi intensionaalse (tahtliku, meelevaldselt juhitava) tegevuse agendiks, väljendiga keegi teeb midagi. Näiteks on normaalne ja semantiliselt neutraalne öelda:

(9) Jüri läks kinno ja Maie tegi sedasama.

(kuid mitte näiteks

(10) *Klaas kukkus maha ja natukese aja pärast tegi karahvin sedasama).

Sõna tege sellise kasutuse eeskujul võtamegi siin kasutusse elementaarpredikaadi

(11) $TEGEMA \quad A \quad (\quad AP \quad (\quad x \quad) \quad) \quad O \quad (\quad S \quad (\quad y \quad) \quad)$
 " x teeb y "

(ehkki sisuliselt see elementaarpredikaat ise väljendab sedasama mis sümbol A tema argumendi x juures, s.t. seda käändesümbolit polekski siin üldse tarvis).

Võime niisiis kujutleda, et kõigi verbide alusstruktuuri, mis väljendavad intensionaalset tegevust, kuulub ühe komponendina selline elementaarpredikaat (resp. "elementaarlause"). See lahendus võib osutuda siiski loomulikumaks kui see esialgu paistab. On ju näiteks väga üldine nähtus, et me võime teatud tegevust ~~parafraseerivaid~~ ^{it} verbe parafraseerida verbi tegema ja vastava verbi enda nominaliseeritud vormi abil (vaatleb - teeb vaatlusi, tõstab - teeb tõsta). On osutatud ka hoopis teistelt seisukohtadelt, et nende verbide käsitlemine verbi tegema ja mingi teise komponendi ühendina võib osutuda otstarbekaks.¹

¹ J. F. Staal, Some Semantic Relations between Sentoids. - Foundations of Language, vol. 3, 1967, No. 4, lk.

On osutatud ka verbide nagu juhtuma, toimuma analoogilisele rollile mitteintensionaalsete tegevusi tähistavate verbide kirjeldamisel: P. G. Lee, Do from Occur. - Working Papers in Linguistics 3. Columbus, Ohio, 1969, lk. 1-21; D. E. Elliott, The Syntax of the Verb "Happen". - Sameas, lk. 22-35. P. G. Lee nimetatud tõs on lähidalt puudutatud ka Fillmore'i käändesümbolite elimineerimise võimalust.

Oleme niisiis leidnud, et kõigi siin analüüsitavaate predikaatsõnade puhul peavad kehtima elementaarpredikaadid "x on isik" ja "x teeb y".

Kuid see, mis annab alust vaadelda kõiki neid sõnu "eesmärgipärasuse" situatsiooniga seotutena, ei piirdu kahtlemata sellega, et kehtib "x teeb y". See, mis annab alust kõnelda siin eesmärgipärasusest, seisneb eelkõige selles, et see tegevus on mitte lihtsalt intensionaalne - tahtlikult esile kutsutud - vaid on ka suunatud millelegi. Milles seisneb see suunatus ning mis on see, millele tegevus on selliselt suunatud? Sõna eesmärk (või eesmärgipärasus) ise selle suunatuse tähistamiseks loomulikult ei sobi, sest see on parajasti üks sõnadest, mida me peame analüüsima (ja teiseks me juba näitasime, et sõna eesmärk tähendusse kuulab ka komponent "x teeb y", s.t. see sõna ei väljenda ainult seda suunatust, mis meid huvitab). Kuid sõna eesmärk kaudu on ilmselt siiski kõige lihtsam jõuda meid huvitava elementaarpredikaadini, seetõttu vaatlemegi kõnealust probleemi selle sõna põhjal.

Meil on vaja leida mingi predikaat, mis on semantiliselt elementaarsem kui sõna eesmärk ise ja mis seejuures väljendab parajasti seda "suunatust", mis on iseloomulik nii sõna eesmärk kui ka kõigi teiste "eesmärgipärase tegevuse" situatsiooniga seotud sõnade tähendustele. Kui püüaksime parafraseerida lauseid, kus esineb predikaatsõna eesmärk, silmas pidades eelkõige kõnealust suunatust, siis üks loomilikumaid väljendeid, mille me siin leiaksime, oleks ilmselt sidesõna selleks et:

- (12) a. Antsul, kes jooksis kõigest jõust, oli eesmärgiks jõuda poole minuti pärast väljuvale

Tallinna bussile.

b. Ants jooksis kõigest jõust, selleks et jõuda
poole minuti pärast väljuvale Tallinna bussile.

lauseid (a) ja (b) võime lugeda vastavalt parafrasideks:
kui kehtib (a), kehtib loomulikult ka (b) ja vastupidi.
Kuid kas võime selleks et võtta elementaarpredikaadiks ja
seletada selle kaudu sõna eesmärk (ja vastavalt ka kõigi
teiste eesmärgipärasuse mõistet sisaldavate sõnade) tähendust?
Süntaktiliselt (vormiliselt), nagu esmalt näib, võiksime
lauseid väljendiga selleks et tõesti käsitleda lihtsaamete-
na kui vastavaid lauseid sõnaga eesmärk. Süntaktilist struk-
tuuri, mis on sõna eesmärk esimeseks laiendiks ülaltoodud
lauses (Antsul, kes jooksis...) võiksime kujutada tuletatu-
na vastavast struktuurist, mis on selleks et laiendiks
(Ants jooksis...) näiteks sobiva "agendi väljatõstmise"
määritransformatsiooni abil, sest sõna eesmärk laiendiks
on ikka NP, mis selleks et vastavaks laiendiks olevas lauses
tähistab agentti.

Kuid see, mis süntaksi seisukohalt näib lihtsam, võib
lähemal vaatlemisel osutuda mittevastuvõetavaks semantika
seisukohalt. Selleks et on predikaat, millel on kaks argu-
menti ja mõlemad argumendid on laused. Semantiliselt väl-
jendab selleks et seega vahetõrka kahe fakti, tegevuse,
sündmuse vms. vahel. Niisiis, kui valiksime selleks et
elementaarpredikaadiks, mis peab väljendama kõnealust "suu-
natust" (eesmärgipärasust), siis tuleneks sellast parata-
matult, et me vaatleme "suunatust" kui mingitele sündmus-
tele, tegevustele vms. objektiivselt omast nähtust. See
ei loe siin eriti palju, et esineb selleks et argumendiks

olevatest lausetest peab väljendama intentsionaalselt tegevust, s.t. sisaldama üheuse, mis tähistab agenti. Sellest ei piisa: sellest ei järeldu kuidagi, et kõnealune vahakord - tegevuse suunatus millelegi - on tegelikult just selle tegevuse agendiks oleva isiku kaudu sisse tulnud ning eksisteerib parajasti sedavõrd, kuivõrd vastav agent suunab tegevust millelegi, mis on väljaspool otsust tegevust ennast. Et see tegelikult nii on, võib näha anjaolust, et iga intentsionaalne tegevus iseenesest vaadatult võib olla suunatud millelegi, mis on väljaspool otsust tegevust ennast ja võib olla ka mitte suunatud siin käsitletavas mõttes. Lauses

(13) Ante logeleb päevast päeva, selleks et maist rahkem vihale ajada

väljendab esimene komponentlause intentsionaalselt tegevust, mis - antud juhul - on suunatud kindlale eesmärgile. Kuid on selge, et iseenesest ei pruugiks selles komponentlausees väljendatud tegevus - logelemine - omada mingit eesmärki. Ja kui see antud lause puhul siiski on suunatud kindlale eesmärgile, siis kahtlemata mõistame seda suunatust lähtuvana tegevuse agendist - Antsust.

On ka teiseloodilisi tõendeid selle kohta, et eesmärgi-aruus tuleb omistada tegevuse agendile, mitte inherentelt tegevusele endale. Viimase juhul tuleks "eesmärgipärasus" vormiliselt aidada verbiga (kui verb tähistab eesmärgipärast tegevust), mitte aga kindla argumentiga. Kuid meil on suur hulk verbe, mida süstemaatiliselt võib kasutada väljendavana nii eesmärgipärast kui mitteeesmärgipärast tegevust. Need on verbid nagu hirmutada, ehmatada, trüütada, üllatada, meenutada jne. Laused

(14) Ants ehmatas mind

Ants tüütas Malet

Ants üllatas meid kõiki

jne.

on mõistetavad kahes tähenduses, ühel juhul väljendab verb eesmärgipärast tegevust (kui me mõistame, et Antsul oli ka eesmärgiks ehmatada mind, tüütada Malet, üllatada kõiki), teisel juhul ainult "juhuslikku sündmust" (s.t. Ants tegi midagi, nii et Antsu tahtest sõltumatult ehmatas mind/tüütas Malet/üllatas kõiki). Iga sellist verbi tuleks nüüd aga käsitleda kahe verbina: üks väljendab eesmärgipärast tähendust, teine "juhuslikku". Selliste verbide raskuse ja nende erinevate tähenduste süstemaatilisuse tõttu oleks see aga äärmiselt ebasoovitav lahendus.¹ Niisiis on küllalt alust olla veendunud, et meid huvitavat "suunatust" tõesti tuleb mõista vastava verbi agendist lähtuvana, mitte tegevusele endale omistatavana.

Siin ilmnebki ka otsene seos isiku kategooria ja eesmärgipärasuse kategooria vahel. Eesmärgipärasus võib vahetult seostuda vaid isikuga ja alles selle kaudu võib olla omase tegevustele, kus isik on agendiks. Oeldust järeldub niisiis, et analüüsitud elementaarpredikaat, mis väljendab "suunatust", peab olema omistatav isikule, s.t. samale indiviidile, millele on omistatud predikaat ISIK (ja mis üht-

¹ Kirjeldatud verbide üksikasjaliku käsitlemise võib leida tööst P. G. Lee, Subjects and Agents. - Working Papers in Linguistics 3. Columbus, Ohio, 1969, lk. 37-113.

lasi, nagu nägime, on predikaadi *TEGEMA* agentiivargumendiks)
 See kitsendus kergendab aga tunduvalt vastava hõude formu-
 laerimist. Mida me võime öelda - loogiliselt järeldada -
 isiku x kohta, kellest teame, et tal on mingi konkreetne ees-
 märk y (lisaks sellele, et see isik teeb midagi)? Milles,
 missuguses selle isiku x intellektuaalses aktiivsuses me mõis-
 tame realiseeruvat tema tegevuse "suunatuse" millelegi väl-
 jaspool otsest tegevust? Kas pole nii, et siin polegi tarvis
 postuleerida mingit spetsiaalset aktiivsust, mis esineb ai-
 nalt eesmärgipäraste tegevuste korral. Me ei püüa väita, et
 vastupidine seisukoht viiks ningitele vasturääkivustele
 (ja võib-olla on selle küsimuse tegelik lahendamine juba roh-
 kam psühholoogia ja filosoofia kui lingvistika ülesanne),
 kuid meie arvates on vahekord, mida me analüüsime, küllalt
 adekvaatselt haaratud kahe järgneva faktiga: (1) x tahab, et
 y ja (2) x usub, et see, mis ta teeb, kutsub esile y . Pole
 kahtlust, et mõlemad faktid järelduvad loogiliselt x kohta,
 kui kehtib, et x -il on eesmärk y . Sedavõrd, kui võrd tõeli-
 selt kehtib, et y on x -i eesmärgiks, sedavõrd peab kehtima
 ka, et x tahab y . Ning kui x teeb midagi (z) ja see on just
 nimelt selleks, et esile kutsuda y , mis on ta eesmärgiks
 (ja mida ta järelikult tahab), siis kahtlemata võime jäl-
 legi järeldada, et x usub, et z kaudu tal õnnestub esile
 kutsuda y . Illustreerimaks, kui loomulikult me tavalises
 keelekasutuses käsitame eesmärgipärasust tahtmise terminis,
 võime tuua järgmise näite. Kujutleme, et A küsib B kätt:
 "Miks sa jooksid eile hommikul kell pool seitse mööda Riia
 tänavat bussijaama poole?" B vastab: "Selleks et jõuda Tal-
 linna bussile, mis väljub kell pool seitsme." Sellega B toob
 esile jooksmise eesmärgi. Nüüd A küsib: "Aga miks sa taht-

süd selle bussi peale jõuda? Igati tunnistab, et see oleks kirjeldatud situatsioonis täiesti loomulik, tavaline küsimus; B võib vastata näiteks: "Ma tahtsin kella kümneks Tallinna jõuda." Ja nagu näeme, on seletus eesmärgi termineis asendunud seletusega tahtmise termineis. Võime kahtlemata öelda, et kui A pärast B esimest seletust (eesmärgi terminis) esitas oma teise küsimuse, siis enne ta järeldas, et kui B eesmärgiks oli nimetatud bussile jõudmine, siis B pidi ka tahtma sellele bussile jõuda. Ja teiseks võime sama loomulikult järeldada, et kui A nimetatud ajal tõesti jooksis mööda Riia tänavat, selleks et bussi peale jõuda, siis ta pidi ka uskuma, et niimoodi joostes ta jõuab selle bussi peale.

Kirjeldatud nüüete vormistamiseks võime nüüd kasutada juba olemasolevaid (emotsioonisõnade analüüsis kasutatud) predikaate TAHTMA ja USKUMA. On ainult vaja märkida, mida antud juhul kujutavad nende argumendid. Predikaadi TAHTMA esimene argument on referentsiaalselt identne varem sisse toodud predikaatide ISIK ja TEGEMA vastava argumendiga x. Predikaadi TAHTMA teise argumendiga tuleb aga sisse uus muutuja analüüsitavaesse situatsiooni; see tähistab fakti, sündmust vms., millele on suunatud isiku x aktiivsus - mille esilekutsuvine on x eesmärgiks. Võrdleme lauseid:

(15) Antsu eesmärgiks oli jõuda pool kaheksa väljuvale Tallinna bussile.

Ants tahtis jõuda pool kaheksa väljuvale Tallinna bussile.

Antsu eesmärgiks oli saada endale naabrite korter.

Ants tahtis saada endale naabrite korterit.

tähistame selle muutuja y-ga. Sel juhul võime kõnealuse nõude esitada järgmiselt:

$$(16) \text{TAHTMA } \left(\begin{matrix} D \\ HP \end{matrix} \right) (x) \left(\begin{matrix} S \\ S \end{matrix} \right) (y)$$

" x tahab, et y"

Teise nõude puhul on selge, et predikaadi *USKUMA* esimene argument on jällegi identne eelnevate predikaatide (*ISIK*, *TEGEMA*, *TAHTMA*) vastava argumentiga - kõik need argumentid peavad tähistama sama isikut. Kuid kuidas vormistada predikaadi *USKUMA* teine argument? Mida öieti usub antud juhul x ja kuidas on see seotud sellega, mis ta tahab ja mis ta teeb? Üldine situatsioon, mida me praegu analüüsime, on selge line: x (kes on isik) tahab midagi (et mingi sündmus toimuks); x teeb midagi konkreetset ja seejuures x usub, et see, mis ta teeb, on just see, mida tal on vaja teha (tema võimaluste piires), et see, mida ta tahab, aset leiaks. Oleksime meil juba arvesse võetud elementaarpredikaatidega *ISIK*, *TEGEMA*, *TAHTMA*, *USKUMA*, kuid missuguse elementaarpredikaadiga (või elementaarpredikaatidega) esitada seda sisu, mida me väljendame frassiga "on just see, mida tal (=x-il) on vaja teha, et see, mida ta tahab (= y), aset leiaks"? Me võiksime seda ilmselt parafraseerida kui "on just see, mis kutsub esile y", "on just see, mis põhjustab y". "Põhjustamise" mõiste on juba küllalt elementaarnening on ka intuitiivselt piisavalt selgesti mõistetav. Me võimegi seepärast tähistada selle sõnaga vahet, mida x usub kehtivat selle vahel, mis ta teeb (x) ja selle vahel, mis ta tahab (y). Vastava elementaarpredikaadi võime üldjuhul esitada sellisena:

$$(17) \text{PÕHJUSTAMA } \left(\begin{matrix} I \\ I \end{matrix} \right) (x) \left(\begin{matrix} P \\ S \end{matrix} \right) (y)$$

" x põhjustab y"

Selle argumendid on mõlemad esitatud lausetena. Antud juhul on ilmselt täiesti mõttekas vaadelda põhjustamisvahetena vahetena, mis objektiivselt kehtib kahe sündmuse, fakti, protsessi vms. vahel. Formaalselt võivad mõlemad argumentideks olevad laused esitada mistahes fakte, sündmusi, protsesse. Ei ole ilmselt võimalik ette määrata mingoid kitsendusi näiteks neis lausetes esinevate predikaatide või argumentide tüüpide suhtes.

Sõnal põhjustama on ka teistsugune kasutus, mida esitab näiteks lause

(18) Teel vedelev kivi põhjustas autoõnnetuse

kus põhjustama esimene argument pole lause, vaid nimisõnafrasa, mis tähistab konkreetset (seejuures siin passivset) objekti. Selline kasutus on kehtlenata kindlal viisil seotud kasutusega, mille me aktsepteerime (kus mõlemad argumentid on laused); kuidas täpselt, pole siin võimalik vaadelda. Mõrgime aga, et viimases lauses toodud kasutus on eelmise suhtes kehtlenata tuletatud kasutus. Ka toodud lausest on selge, et pidi siiski toimuma midagi, mis oli mingis seoses nimetatud kiviga, et see kivi sai põhjustada autoõnnetuse (näiteks sõidetis autoga üle kivi). Misseuguste mehhanismide abil tuletatakse aga sellest kasutus kivi põhjustas... selle vantlemine ei mahu enam käesoleva töö raamidesse.

Meid huvitava nõude võime aga antud juhul vormistada selliselt:

(19) USKUMA ((x)) ((PÕHJUSTAMA ((TEGEMA ((x)) ((x))) ((y))))))
 D NP O S I S A NP S PS

"x usub, et see, et ta teeb x, põhjustab y"

Vaatleme nüüd veel, missugused nõuded on esitatavad argumentidele (muutujale) y kõnealuses situatsioonis. Selle järel võime asuda teiste sõnade analüüsimisele.

Süntaktiliselt on y esitatud lausega. Kuid kas on võimalik leida ka mingeid sisulisi (semantilisi) kitsendusi vastavate lausete suhtes (s.t. tegelikult nende lausete alusstruktuurides esinevate predikaatide või nende argumentide suhtes)? Kui vaadata verbe, mis viimastes lausetes esinevad muutujale y vastavates konstruktsioonides, siis näeme, et need verbid moodustavad küllaltki iseloomuliku rühma: jõuda (kuhugi), saada (midagi), vihaastuda, hilinema, loobuma. Selle on ühine see semantiline iseäran, et kõik nad väljendavad mingit muudatust, täpsemini, millegi algamist: kui jõutakse kuhugi, siis algab kusagil olemine; kui saadakse midagi, siis algab millegi olemine; kui vihaastutakse, siis algab "vihane olemine". Need on kõik nn. "seisundimuutuse" verbid. Selle põhjal näib olevat seega nõudeks, et struktuur, mis on muutuja y positsioonis, väljendaks mingit "seisundimuutust". Kas see on aga obligatoorne? Vaatleme näiteks sellist lauset:

- (20) Direktori eesmärgiks oli see, et kõik töötajad viibiks id tšš1 täpselt ettenähtud aja.

Selline lause on ilmselt täiesti normaalne, kuid ei saa öelda, et komponentlause et kõik töötajad viibiks id tšš1 täpselt ettenähtud aja iseenesest väljendaks seisundimuutust; verb viibima on iseenesest võetult ehtsamad "püsivat seisundit" väljendavaid verbe. Ent kuidas me eeltoodud lauset tegelikult mõistame? Kui on öeldud, et see, et töötajad viibiks id tšš1 täpselt ettenähtud aja, oli direktori eesmärgiks

siis kehtib ka (nagu me eespool näitasime), et direktor teeb midagi, selleks et kõik töötajad viibiksid tööl oma aja; ja omakorda, kui direktoril on vaja teha midagi selleks, et kõik see oleks nii, siis võib ilmselt öelda ka, et iseenesest ei kehti olukord, mida esitab lause kõik töötajad viibivad Et tööl täpselt ettenähtud aja. Kuivõrd see oli direktori eesmärgiks, sedavõrd võime öelda, et direktor tahtis selleni jõuda. Nagu näeme, võime seega y kohta järeldada, et see väljendab "seisundimuutust" sõltumatuult sellest, kas vastav lause (või muu pindstruktuuris y positsioonis olev konstruktsioon) seda otseselt väljendab või mitte. See kinnitab aga, et semantiliselt on "seisundimuutuse" väljendamine tõesti nõudeks y suhtes, sest ainult sellise nõude rajal võime teha kirjeldatud järelduse.

Et seda nõuet esitada, on vaja elementaarpredikaati, mis tähistaks kirjeldatud mõistet. Selleks võib olla

$$(21) \quad \text{ALGAMA} \left(\begin{matrix} (x) \\ S \end{matrix} \right)$$

"x algab"

Selle argumendiks on omakorda lause. Selline elementaarpredikaat esineb niisiis kõigi seltoodud tüüpi verbide alusstruktuuris (jõudma, saama, vihastuma, loobuma jne.) Peab ütleva, et "algamise" mõiste pole tegelikult sugugi elementaarne. See sisaldab endas näiteks elementaarsema "muutumise" mõiste. Kuid vastavate seoste täpne kirjeldamine kujuneks keeruliseks, seepärast piirdume siin toodud elementaarpredikaadiga. Argumendi y suhtes x'iks kehtiva nõude võime nüüd esitada järgnevalt:

$$(22) \quad \text{ALGAMA} \left(\begin{matrix} (y) \\ S \end{matrix} \right)$$

Oleme leidnud, et sõna eesmärk semantiline representatsioon peab koosnema järgmistest "elementaarlausetest":

(a) ISIK $\left(\begin{smallmatrix} (x) \\ \text{NP} \end{smallmatrix} \right)$

"x on isik"

(b) TEGEMA $\left(\begin{smallmatrix} (x) \\ \text{A NP} \end{smallmatrix} \right) \left(\begin{smallmatrix} (z) \\ \text{S} \end{smallmatrix} \right)$

"x teeb z"

(c) USKUMA $\left(\begin{smallmatrix} (x) \\ \text{D NP} \end{smallmatrix} \right) \left(\begin{smallmatrix} \text{PÕHJUSTAMA} \left(\begin{smallmatrix} \text{TEGEMA} \right. \end{smallmatrix} \right. \end{smallmatrix} \right)$

$\left(\begin{smallmatrix} (x) \\ \text{A NP} \end{smallmatrix} \right) \left(\begin{smallmatrix} (z) \\ \text{S} \end{smallmatrix} \right) \left(\begin{smallmatrix} \text{ALGAMA} \left(\begin{smallmatrix} (y) \\ \text{S} \end{smallmatrix} \right) \end{smallmatrix} \right)$

"x usub, et see, et ta teeb z, põhjustab selle, et algab y"

(d) TAHUMA $\left(\begin{smallmatrix} (x) \\ \text{D NP} \end{smallmatrix} \right) \left(\begin{smallmatrix} \text{ALGAMA} \left(\begin{smallmatrix} (y) \\ \text{S} \end{smallmatrix} \right) \end{smallmatrix} \right)$

"x tahab, et algeks y"

Kuid missugused neist nüütest esitavad sõna eesmärk ~~prax~~ kui predikaadi presupositsioone ja missugune (või missugused) seda informatsioon, mida eesmärk otseselt viidab?

Kahtlemata ei tule viimase informatsioonina kõne alla ei

(a) ega (b); sõna eesmärk ei kasutata selleks, et testada, et x on isik või et x teeb midagi. Ülejäänud kahest nõudest on aga just (d) see, mis esitab (meie analüüsi järgi) kõnealuse eesmärgipärasuse informatsiooni "suunatust" - s.o. eesmärgipärasust kitsas mõttes. Nõue (c) on mõeldud vaid siduvaks lülile, mis osutab, et see, mis x teeb, on just nimelt selle jaoks, et põhjustada y. Niisiis võime ülaloodud nõuded jagada selliselt: eseldatud on (a), (b) ja (c) ning viidetud on (d).

Pöörume nüüd ülejäänud sõnade juurde. Kui püüame selgitada, kuidas on predikaadi eesmärk semantiline struktuur

seotud teiste siin analüüsitava sõnade omaga, on esimeseks faktiks, mille leiame, ^{et} see, et sõnad eesmärk ja taotlenn osutuvad sisuliselt täiesti ekvivalentseteks. Kui me teame, et kehtib näiteks

(23) Direktoril on eesmärgiks, et kõik töötajad viibiks
süd täpselt ettenähtud aja,
siis kahtlemata võime öelda, et kehtib ka

(24) Direktor taotleb seda, et kõik töötajad viibiks
täpselt ettenähtud aja.

Ja täpselt samasugune vahetõrje kehtib vastupidi: kui teame, et kehtib (24), võime alati öelda, et kehtib ka (23). Teisiti öeldes, kui me teame, et kellelgi on mingi eesmärk (ja teame, mis on selleks eesmärgiks), siis teame ühtlasi, mida see isik taotleb. Ja vastupidi, kui teame, et keegi taotleb midagi (ja mida nimelt), teame automaatselt ka seda, mis on tema eesmärgiks. Sama fakt ilmneb võib-olla veel selgemini asjaolus, et sõnale eesmärk võib anda definitsiooni varem esinunud sõna taotlenn ja vastupidi. Näiteks:

(25) Ants taotleb ilmselt seda, et teda maale tööle saadetakse; kuid mis seal imestada, tema eesmärgid on alati olnud kummalised.

Või:

(26) Antsu eesmärgiks on ilmselt see, et teda maale tööle saadetakse; kuid mis seal imestada, ta on alati kummalisi asju taotlenud.

Siin on esimeses lauses sõna eesmärk kasutatud nii, nagu oleks kuulajal juba teada, et Antsul on mingi kindel eesmärk ja mis antud konkreetsel juhul on selleks eesmärgiks, s.t.

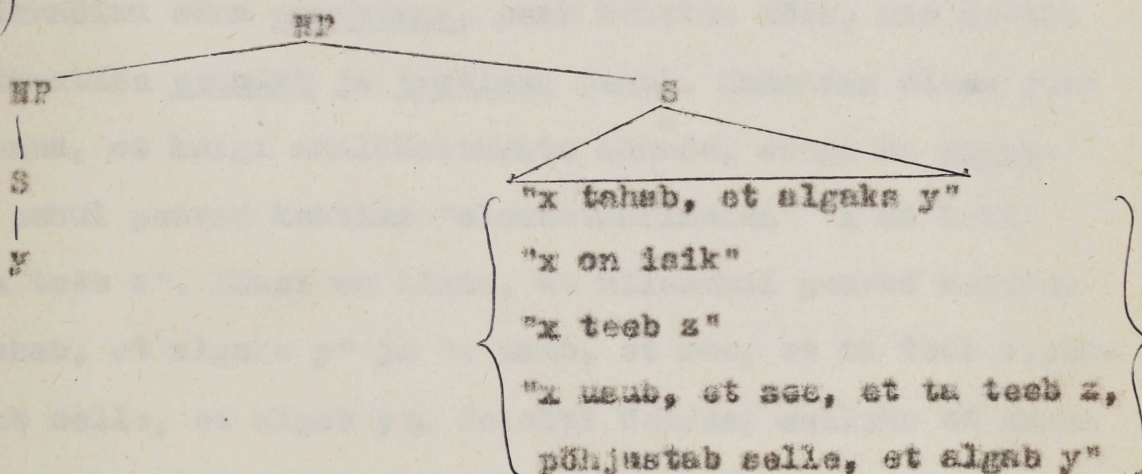
sõna eesmärk on kasutatud definiitselt. Ja kuulajal midagi
 ongi see teada, selle informatsiooni mai ta eelnevas sõna
taotlemis kaudu. Teine lause näitab samasugust seost vastu-
 pidises järjekorras: pärast seda, kui on öeldud, mis on Ant-
 su eesmärgiks, kasutatakse kohe sõna taotlemis sellise eel-
 dusega, nagu peaks kuulajal eelõeldu põhjal ühtlasi olema
 teada, mida Ants taotleb. Tuleb esile oluline fakt, et mingi
 konkreetse sõna definiitsus (definiitsine kasutamine) ei sõl-
 tu otseselt sellest, kas see sõna on ise varem tekstinis esine-
 nud või ei ole, vaid sõltub sellest, kas vastav sisuline in-
 formatsioon, mida antud sõnaga (vastaval konkreetisel juhul)
 tihistatakse, on eeldatud kuulajale teada olevat või mitte.
 See tähendab, et sõnade definiitsust või indefiniitsust kasu-
 tamist juhiwad mitte niivõrd grammatilised (vormilised), vaid
 semantilised faktid.

Kirjeldatud ekvivalentsus püüdnud sõnu eesmärk ja taot-
lemis kui predikaate; me ei taha öelda, et sõnad eesmärk ja
taotlemis on tõiesti samaväärsed üksused keeles. Nad on ek-
 vivalentsed selles mõttes, et objektiivne fakt, mida kuulaja
 saab teada lausest x taotleb y ja y on x-i eesmärgiks,
 on üks ja seesama (eeldades midagi, et x ja y onavad neis
 lausetes vastavalt sama asja). Vastavalt võime predikaadi
taotlemis semantilise representatsiooni esitada samade "ele-
 mentaarlausete" abil, millega esitasime predikaadi eesmärk
 semantilise representatsiooni.

Kuid kui me arvestame mitte ainult seda, mis kehtib
 sõnade eesmärk ja taotlemis kui predikaatide kohta, siis
 leiame neil sõnadel loomulikult (või) kindlad erinevused. Sel-
 kõige: eesmärk on nimisõna ja taotlemis on verb; ja sellest

johtuvad muidugi mitmed iseärasused nende kasutuses. Sõna eemärk kui nimisõna kasutusi (näiteks sellistes lausetes nagu x eemärkid on alati olnud kummalised) tuleb ilmselt vaadelda eemärgi kui predikaadi alusstruktuuri nominalisatsioon¹. Järgides McCawley poolt visandatud nominalisatsioonikäsitlust (mille järgi nominalisatsioonid toimuvad enne konkreetsete sõnade sissetoomist semantiliselt alusstruktuuri²), võime vastava nominaliseeritud alusstruktuuri esitada sellisena:

(27)

Ühtame, et kõrvalauseks oleva S all on tegelikult predikaatide eemärk ja taotlema kogu alusstruktuur. Seetõttu on täiesti mõistetatav, miks intuitsivselt tundub olevat nii loomulik defineerida sõna eemärk sõna taotlema kaudu kui "see, mida x taotleb", s.t. esitada sõnade eemärk ja taotlema vahelkorda nii, et teise tähendus sisaldub esimese tähenduses. Tuleb vaid silmas pida, et niisugusest vahelkorrust saab kõnelda ainult sõna eemärk kui nimisõna (nominaliseeritud vormi) ja taotlema kui mitterominalisee-

¹ J.D. McCawley, Lexical Insertion in a Transformational Grammar without Deep Structure.

ritud vormi tähenduste vahel.

Ülejäänud sõnad - saavutama, tulemus, edu - on seotud "eesmärgipärasuse" situatsiooniga teisiti kui kirjeldatud kaks sõna. Vaatleme esmalt sõna saavutama ja seejärel püüame selle kaudu seletada teisi sõnu.

"Issugused on sõna saavutama kui predikaadi semantilised kasutamistingimused? Kui püüame seda hinnata selle seisukohalt, mida me eesmärgipärasuse situatsioonist juba teame, siis on üsna selge, et situatsioonis, kus kasutatakse predikaadina sõna saavutama, peab kehtima kõik, mis kehtib predikaatide eesmärk ja taotlema puhul. Selnevas oleme juba osutanud, et kõigi analüüsitavate sõnade, seega ka saavutama puhul peavad kehtima "elementaarlause" "x on isik" ja "x teeb z". Edasi on ilane, et niisamuti peavad kehtima "x tahab, et algaks y" ja "x usub, et see, et ta teeb z, põhjustab selle, et algab y". Teisiti öeldes, selleks et saaks kehtida x saavutas y, peab terveni kehtima x taotles y (resp. y oli x-i eesmärgiks). Teepoolest, järgnev lause oleks ebaloomulik:

(28) Ants ei taotlenud sugugi enda maale tšüle saatmist, kuid ta siiski saavutas selle.

(Sellises kontekstis võidakse sõna saavutama küll kasutada, kuid ainult iroonilise või sarkastilise varjundi andmiseks lausele. See aga kinnitab selgemini kui miski muu, et sõna saavutama loomuliku kasutuse korral peavad ülalnimetatud nõuded kehtima, sest just nende nõuete rikkumise kaudu kutsutaksegi esile see sarkastiline varjund, mis on omase toodud lausele.)

Niisiis on selge, et sõnades eesmärk ja taotlema tähend-

duse moodustav struktuur peab terveni kuuluma saavutama alusstruktuuri. Ühtlasi on selge, et see informatsioon kuulub sõna saavutama tähendusse presupositsioonidena. Sõna saavutama kui predikaat ei võida seda, vaid eeldab kehtivat. Sõna saavutama ei kasutata selleks, et teatada kellelegi uue informatsioonina, et x tahab/tahtis, et algaks y, et x teeb/tegi z jne. Samuti on lause x ei saavutanud y mõttikas vaid sellise situatsiooni puhul, kus on teada, et x taotles y.

Kuid nüüd pole siiski raske leida ka, mis on see, mida predikaadi saavutama kasutamine sellises situatsioonis lisab uat. Kui on teada, et x tahtis, et algaks y, et x tegi z ja et x uukus, et see, kui ta teeb z, põhjustab selle, et algab y, siis lausega x saavutas y teatatakse sellises situatsioonis ilmselt parajasti seda, et nimetatud tegevus tõesti põhjustas y. See tähendab, me võime saavutama tähenduse selle komponendi esitada struktuuriga:

POHJUSTAMA ((TEGEVUS ((x)) ((z))) ((ALGAMA ((y)))))
(2^a) O S A NP O S P S O S

"see, et x teeb z, põhjustab selle, et algab y"

Ühtekokku võiksime sõna saavutama kasutamistingimused näostada selliselt:

(3°) kui kehtib, et x tahab, et algaks y, ja x teeb z ning usub, et see põhjustavat selle, et algab y, ja see põhjustab selle, et algab y, siis võime öelda, et x saavutab y.

Toodud analüüsis on siiski vähemalt üks oluline ~~komponendi~~ moment jäänud arvesse võtmata. Sõna saavutama on loomulik kasutada ka sellistes lausetes:

(31) Ta saavutas ainult selle, et...

Ta saavutas väga vähe.

Ta saavutas palju rohkem kui teised.

Eriline neis lausetes on see, et neis pole lihtsalt öeldud, mis saavutati, vaid saavutatut on ka isoleeritud "kvantitatiivselt", kusjuures see, mille suhtes saavutatut niimoodi hinnatakse, on ilmselt see, mida taheti saavutada (mida taotleti). Seega osutavad need laused, et see, mis saavutatakse, ei pruugi olla identne sellega, mida on taotletud. See aga tähendab, et sõna saavutama väidet esitavas struktuurisinevat argumenti y ei saa üldjuhul käsitleda referentsiaalselt identsena presupositsioonides esineva (sealsete predikaatide TÄHTNA ja PÕHJUSTAMA argumentides sisalduva) argumentiga y , nagu me seda ülal tegime. Selle asemel peak-sine väite esitama näiteks kujul

(32)

$$\text{PÕHJUSTAMA} \left(\underset{1 \text{ S}}{\left(\underset{A \text{ NP}}{\text{TEGEMA} \left(\underset{O \text{ S}}{\left(x \right)} \left(\underset{P \text{ S}}{\left(z \right)} \right) \right)} \right) \left(\underset{O \text{ S}}{\text{ALGAMA} \left(\left(w \right) \right)} \right) \right)$$

ja määratlema siin esineva argumenti w ja presupositsioonis esineva argumenti y sisulise vahekorra.

Milles see vahekord võib seisneda? Kuigi see, mis saavutatakse (w) võib erineda sellest, mida taotleti (y), on selge, et see erinevus on võimalik vaid teatud piirides. Nagu me eelnenud analüüsis näitasime, peab igal juhul kehtima, et seda, mis saavutatakse, on taotletud (on tahatud, püütud esile kutsuda). Seega võime öelda, et w on alati vähemalt mingi osa y -st. Mida see "osa"-vahekord täpsemalt kujutab, on raske määratleda. Mõlemad kõnealused argumentid,

nii y kui w, on esitatud lausete, kuid kuidas lausete
pühul väljendada "sisalduvusvahetorda", mis meid siin hu-
vitab? Me ei püüa seda probleemi siin lahendada. Ootame
aga, et selline vahetord on keeles küllaltki tavaline. On
ja sõnade nagu ainult, vaid, peaaegu jt. põhiliseks funktsioo-
nika just selle vahetorra väljendamine. Vastavalt peaks
just nende sõnade semantiline analüüs selgitama kõnealuse
vahetorra täpsema olemuse. Tuleb juhtida tähelepanu ka sel-
lele, et selline "osade kaupa" saavutamise ei ole sugugi
alati võimalik, vaid see sõltub täielikult taotletava fakti
või sündmuse (s.t. y all oleva konkreetse struktuuri) ise-
loomust. Näiteks võime kindlasti öelda:

- (33) Ants taotles enes vabastamist kõigist loengutest,
kuid saavutas ainult selle, et tal lubati puududa
kahelt esimeselt loengult.

Kuid kui eesmärgiks on näiteks mingi kadunud eseme leidmine,
siis see eesmärk kas saavutatakse või ei saavutata, s.t.
see kas leitakse või ei leita; ei ole võimalik mingi "pea-
aegu leidmine". Niisiis, mida tegelikult vaja on, on määrat-
lada iga üksiku predikaadi pühul, kas sellel saab olla "osa-
sid" meid siin huvitavas mõttes ja kui saab, siis missugused
need võivad olla. Nagu ütlesime, on see tegelikult küsimus
sellest, kuidas kasutatakse keeles sõnu nagu ainult, vaid
peaaegu jt. ning me jätame selle probleemi lahendamise
nende sõnade analüüsijatele. Siin käsitleme argumente y ja w
endiselt kui identseid ja tähistame mõlemad y-ga.

Võime niisiis esitada "elementaarlaused", mis moodusta-
vad sõna saavutama semantilise representatsiooni:

Presupositsioonid:

ISIK ((x))
O NP

"x on isik"

TAHTMA ((x)) ((ALGAMA ((y))))
D NP O S

"x tahab, et algaks y"

TEGEMA ((x)) ((z))
A NP O S

"x teeb z"

USKUMA ((x)) ((PÕHJUSTAMA ((TEGEMA ((z))
D NP O S I S A NP
((z)))) ((ALGAMA ((y)))))))

"x usub, et see, et ta teeb z, põhjustab selle, et
algab y"

Väide:

PÕHJUSTAMA ((TEGEMA ((x)) ((z)))) ((ALGAMA ((y)))))
I S A NP O S P S

"see, et x teeb z, põhjustab y"

Kui pöördume sõna tulemus juurde, torkab kohe silma, et selle seos sõnaga saavutamine on väga sarnane sõnade taotlema ja eesmärk seosele. Nii nagu me võime öelda, et see, mida taotletakse, on eesmärk (ja kui miski on eesmärgiks, siis seda kindlasti taotletakse), nii võime ka siin öelda, et see, mis saavutatakse, nimetatakse tulemuseks; ja vastupidi: kui miski on nimetatud (millegi) tulemuseks, siis see on

paratamatult saavutatud (s.t. sellega seoses kehtib kõik see, mis me tõine sõna saavutama kirjes).

Sõnade eesmärk ja tulemus selline kasutamine - see, mida taotletakse, see, mis saavutatakse - põhineb aga nende käsitlemisele nimisõnadena. Sõna eesmärk kui predikaadi kohta me teame, et see on tegelikult ekvivalentne predikaadiga taotlema - selles mõttes, et nende kehtimise tingimused on samad. Pole raske veenduda, et samasugune olukord kehtib ka predikaatide saavutama ja tulemus puhul. Kui kehtib näiteks lause

(34) Tööliste streikisid kolm nädalat ja saavutasid selle, et nende palka tõsteti,

siis kehtib ka (võib öelda: järeldub loogiliselt) selline lause:

(35) See, et tööliste palka tõsteti, oli nende kolmenädalase streikimise tulemus.

Ja vastupidi, kui kehtib (35), siis peab kehtima ka (34).

Mõlemad laused on ühe ja sama fakti erinevad väljendused.

Samuti on selge, et nii nagu sõnade eesmärk ja taotlema puhulgi võib ühe kasutamine neist sõnadest olla aluseks teise sõna järgnevale definiitsele kasutamisele, nagu näiteks lausetes:

(36) Ants saavutas ainult selle, et tal lubati puududa kahelt esimeselt loengult; kuid sellistki tulemust ei oodanud paljud.

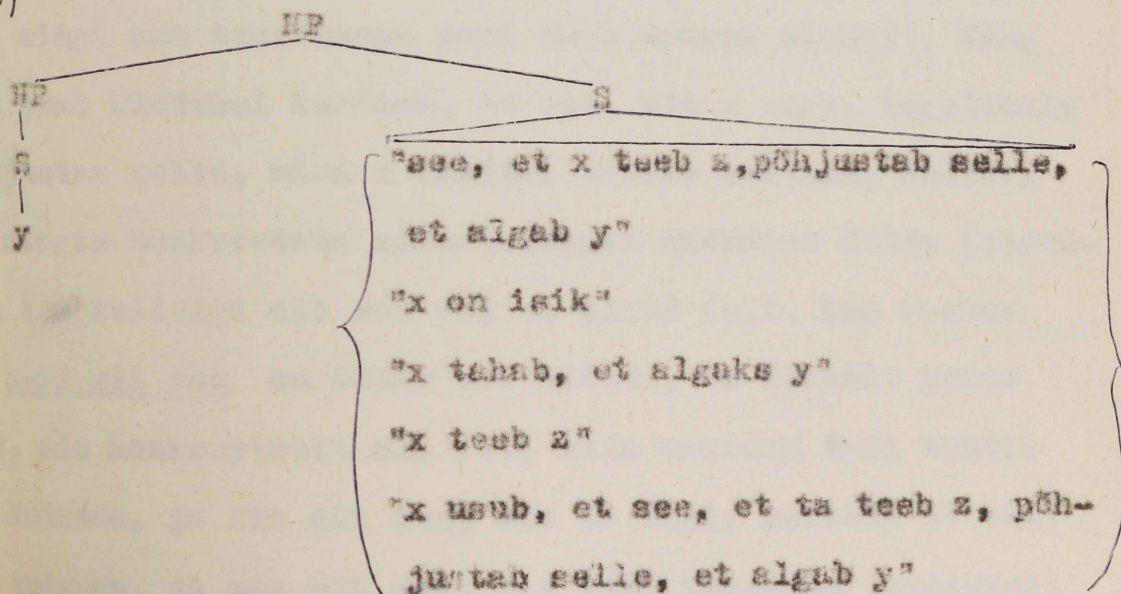
Või

(37) Antsu protestimise tulemuseks oli see, et tal lubati puududa kahelt esimeselt loengult; kuid selliseigi loa saavutamine oli paljudele üllatuseks.

võime öelda, et sõna saavutama või tulemus kasutamisest vastavalt lausete (36) ja (37) esimeses pooles järeldub informatsioon, mis võimaldab meil nende lausete teises pooles kasutada juba defineeritud vastavalt sõnu tulemus ja saavutama. Seega võime juba üksikasjalise analüüsita öelda, et predikaadi tulemus semantiline representatsioon, selles ulatuses, nagu see meid huvitab, on sama, mis predikaadi saavutama; selles peavad sisalduma parajasti samad "elementaarlüüsed", mis me tõime eespool. Kuuhuigau võib ka predikaadiga tulemus kasutada sõnu nagu ainult, vaid jt. (tulemuseks oli ainult see, et...). See tähendab, ka sõna tulemus puhul ei ole obligatoorne, et vastavad arguendid alusstruktuuris (see, mida tahetakse ja mida usutakse põhjustatavat ja see, mis tegelikult põhjustatakse) oleksid identsed.

Nagu sõna eemärk, nii tuleb ka sõna tulemus nimisõnana (mittepredikaadina) käsitleda vastava alusstruktuuri nominalisatsioonina; selle võime esitada järgmiselt:

(38)

"see y, mille põhjustab see, et x, kes on isik, kes tahab,

et algaks y, ja kes usub, et x tegemine põhjustab y, teeb x" ehk teisiti: "see, mis saavutatakse",

Vaatleme nüüd edasi sõna edu. Intuitiivselt on selge, et semantika poolest on ka see sõna lähedalt seotud sõnadega saavutamine ja tulemus.

Mis peab sisalduma situatsioonis, kus kehtib sõna edu kui predikaat, s.t. kus võiksime kasutada näiteks lauset x-il oli edu ? Kahtlemata peab kehtima, et x tahab/tahtis midagi; laused nagu

(3a) Jüril oli Maie veenmises isegi edu, ehkki ta ei tahtnudki Maiet veenda

oleksid semantiliselt vasturääkivad: kui kehtib, et Jüri ei tahtnud Maiet veenda milleski, siis ei sobi kasutada ka sõna edu. Samuti peab kehtima, et x teeb midagi ja nimelt seda, mille kaudu ta usub põhjustavat seda, mida ta tahab. Lause

(4b) Jüril oli Maie veenmises edu

oleks sobimatu ka sel juhul, kui oleks teada, et Jüri ei püüdnudki Maiet veenda (ehkki võib kehtida, et Jüri juhuslikult mingi oma tegevusega pani Maie uskuma midagi). Ning lõpuks peab üldjuhul kehtima, et see, mis x tegi, tegelikult ka põhjustas selle, mida x tahtis. Lisaks sellele, selleks et me mingis konkreetseis situatsioonis saaksime üelda (otsustada), kas kellelgi oli edu või ei olnud (s.t. kas vastav lause x-il oli edu on tõene või mitte), me ilmselt peame teadma, mis konkreetselt oli see, mida vastav isik tahtis esile kutsuda, ja mis oli see, mis ta tegi, selleks et seda esile kutsuda, ja mis oli see, mis tema tegevuse tegelikult esile kutsus. See tähendab, me peame suutma identifitseerida vastava individuaalse isiku, tema tegevuse ja selle

fakti, mille see tegevus esile kutsus. Niisiis võime öelda, et ka predikaadi edu semantiline representatsioon sisaldab neidsamu "elementaarlauseid", mis predikaatide saavutamata ja tulemus representatsioonid. Teiselt poolt, kui me teame, mida x tahtis, mida ta tegi ja mille põhjustas see, mida ta tegi, siis me oleme võimalised ütleva ka, kas x-il oli antud konkreetset juhul edu või ei olnud. Niisiis osutub, et objektiivne situatsioon, mis muudab tõseks predikaadi edu, on tegelikult seesama, mis muudab tõseks predikaatid saavutamata ja tulemus - see on seesama "eesmärgipärane tegevus" situatsioon pluss informatsioon, et see eesmärgipärane tegevus saavutati põhjustas selle, millele ta oli suunatud.

Intuitiivselt tunneme muidugi sõna edu kindlalt viisil erinevat sõnadest saavutamata ja tulemus, nii nagu tunneme ka need viimased sõnad erinevat omavahel. Kuid see erinevus puudutab pigem seda, kuidas üks või teine neist sõnadest esitab kõnälust objektiivset situatsiooni, mitte situatsiooni ennast. Muuhulgas seisneb erinevus nende sõnade vahel eriti selles, missugused nõuded neil on vastavatele pindstruktuuride konstrueerimisele, kus nad erinevad. Neil nõuetel peatune natuke hiljem. Praegu osutame veel kahele asjaolule seoses sõna edu semantikaga.

Ka edu puhul on loomulik rääkida suurest edust, vähesest edust, täielikust edust jne., s.t. on võimalik teatud gradatsioon selles, mis põhjustatakse, võrrelduna sellega, mida taheti. Kuid edu puhul on veel tavalised ka sellised väljendid nagu pidev edu, püsiv edu, lühiajaline edu jms.

Need osutaksid nagu, et edu tähistab mingit protsessi, mille puhul võib rääkida selle kestusest, pidevusest jne.

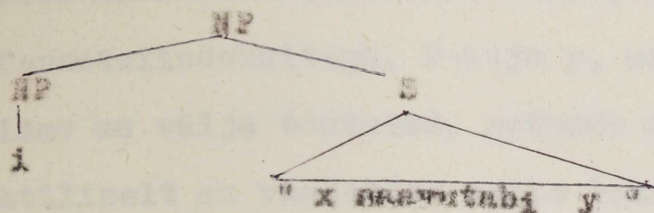
ja see näib olevat vastuolus väitega, et edu ja saavutama või tulemus kui predikaadid onavad sama alust. Sest näiteks verb saavutama tähistab kindlasti mitte pidevat protsessi vaid kindlat üksikfakti. On siiski ilmselt, et tegelikult siin pole mingit vastuolu. Ka sõna edu puhul ei väljenda laendid pidev, püsiv, lühiajaline jms. vastava situatsiooni kestust (pidevust) vaid pigem iteratiivsust: kui me räägime keeleli püsivast edust, siis tähendab see pigem seda, et kõnealusel isikul õnnestub "järjest", "aina", "ikka ja jälle" põhjustada seda, mida ta tahab põhjustada. Ja sellist iteratiivsust on loomulikult võimalik väljendada ka sõna saavutama puhul.

Teiseks, nimisõnana tuleb ka sõna edu vaadelda aluseks oleva semantilise struktuuri nominalisatsioonina, kuid edu esindab hoopis teist tüüpi nominalisatsiooni kui eesmärk ja tulemus. Kui me eesmärki võisime käsitleda kui "seda, mida taotletakse" ja tulemust kui "seda, mida saavutatatakse", siis sõna edu verbi saavutama kaudu tõlgitsedes me esitaksime selle pigem kui: "edu on see, kui saavutatatakse midagi", s.t. nominaliseeritult ei esinda edu verbi saavutama mingit argumenti, vaid vastab pigem teonimele saavutamine.

Kuidas aga sellist nominalisatsiooni esitada? McCasley on kujutanud sellist nominalisatsiooni nii, et vastav verb (= predikaat) ise on varustatud referentsiindeksiga ja nominalisatsioonis on NP alla välja tõstatatud parajasti see referentsiindeks.¹ Sõnale edu vastav nominalisatsioon näeks

¹ J.D. McCasley, Lexical Insertion in a Transformational Grammar without Deep Structure, lk. 79.

siis välja umbes niisugune:

Predikaadi juures esinevat referentsiindeksit seletab McCawley kui indeksit, mis "tähistab antud verbile vastavat sündmust"¹. Seejuures on referentsiindeksi kasutamise mõte kuidagi selles, et selle sündmusena on mõeldud konkreetset, individuaalset sündmust.

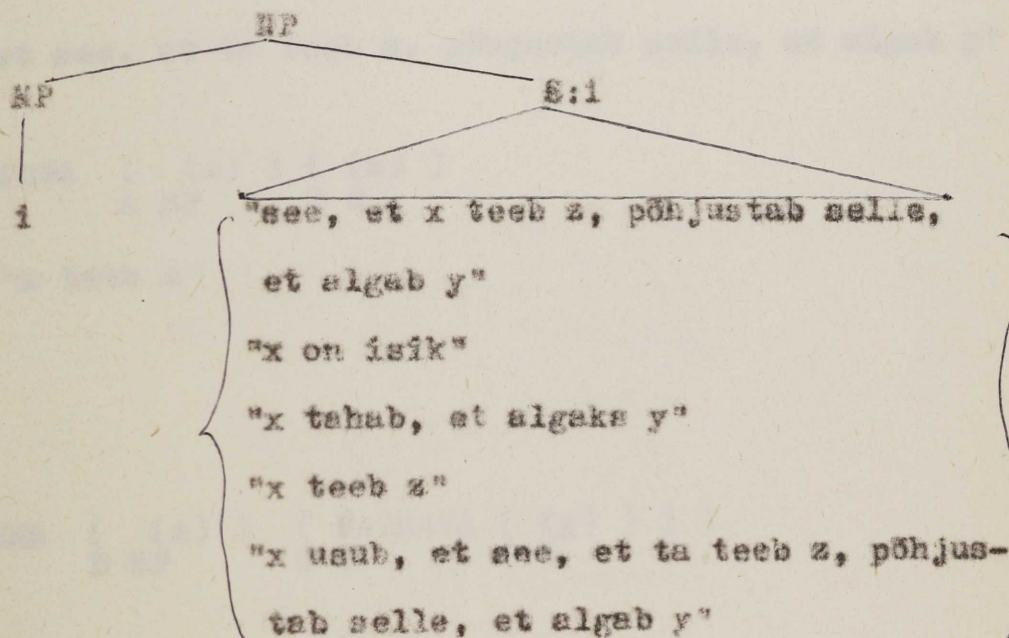
Kuid meie käsitluse järgi ei saa predikaat üksi põhimõtteliselt tähistada mingit individuaalset sündmust. Predikaadile vastava sündmuse teevad individuaalseks predikaadi argumentid. Ainult argumentide individuaalsuse kaudu võib individualiseerida vastava predikaadi (resp. selle poolt tähistatava omaduse, vahekorra, tegevuse). Kuid selliselt individualiseeritud predikaat pole enam midagi muud kui individuaalne lause. See tähendab, referentsiindeksiga, mis "tähistab vastavat sündmust", tuleks varustada mitte predikaat, vaid vastav lause tervikuna. Selline lausele omistatav referentsiindeks peab ilmselt olema selles lauses sisalduvate predikaatide ja referentsiindeksite funktsioon selles mõttes, et kahel lausel saab olla sama referentsiindeks vaid sel juhul, kui neis (nende semantilistes alusstruktuurides) sisalduvad vastavad predikaadid ja referentsiindeksid on identsed.

¹ J.D. McCawley, *Lexical Insertion in a Transformational Grammar without Deep Structure*, lk.79, viide 3.

Tegelikult oleme ka juba sõnadele eesmärk ja tulemus vastavate nominalisatsioonide käsitleuses opereerinud lause-
te referentsiindeksitega. Nõutja y, mis nendes nominalisat-
sioonides on välja tõstatatud, esindab mõlemal juhul lauset
ja faktiliselt on vaadeldav selle lause referentsiindeksina.

Kui pöördume nüüd tagasi sõna edu juurde, siis sellele
vastav nominalisatsioon peaks ilmselt välja nägema järgmi-
selt:

(41)

"y põhjustamine selle poolt, et x, kes on isik, kes tahab, et algaks y ja kes usub, et a tegemine põhjustab selle, et algab y, teeb z"; ehk: "y saavutamine x poolt".

Oleme niisiis leidnud, et analüüsitud viie predikaadi
pühul võime rääkida kahest erinevast semantilisest alus-
struktuurist: üks on aluseks predikaatidele eesmärk ja
taotlema, teine predikaatidele saavutama, tulemus ja edu.
Toome need siin kokkuvõtlikul kujul. Esimeses nelist alus-
struktuuridest sisalduvad järgmised "elementaarlaused".

(42)

Presupositatsioonid:

ISIK ((x))
O NP

"x on isik"

USKUMA ((x)) ((PÕHJUSTAMA ((TEGEMA ((x)))
D NP O S I S A NP

((z))) ((ALGAMA ((y))))))
O S P S O S

"x usub, et see, et ta teeb z, põhjustab selle, et algab y"

TEGEMA ((x)) ((z))
A NP O S

"x teeb z"

Viide:

TÄHTSAMA ((x)) ((ALGAMA ((y)))))
D NP O S O S

"x tabab, et algaks y"

Hargmikuna:

Nagu näeme, on mõlemas alusstruktuuris kolm esinevat muutujat-argumenti (x, y, z) . Seega võime kõigi analüüsitud predikaatide puhul rääkida kolmest argumentist. Tuleb aga rõhutada, et x , y ja z on kõnealuste (argumentide predikaatide) semantilises mõttes - selles mõttes, et need esitavad muutujaid, mis igas konkreetse situatsioonis, kus neid sõnu viidetakse, peavad olema täidetud konkreetse materjaliga, teistsiti öeldes, peavad olema identifitseeritavad, selleks et vastav teade tervikuna oleks kuulajale mõistetav. Üldiselt võibki öelda, et kui kuulajale jääb mõni lause - või tekst - arusaamatuks, siis võib see olla tingitud kas sellest, et kuulaja ei tea üldse mõne selles lauses (tekstis) esineva sõna tähendust (s.t. ei tea, missugused elementaarpredikaadid ja muutujad sisalduvad selles) või siis ei suuda identifitseerida mõnd muutujat selle lause semantilises representatsioonis (ei suuda mõista, mille kohta vastav predikaat (resp. lause) tervikuna käib).

Semantika seisukohalt pole reeglina oluline, kust kuulaja annab vajaliku informatsiooni vastavate muutujate konkreetsete väärtuste kohta: kas raamat lausest, kus esineb viidetav predikaatsõna ise, varasemast tekstist või hoopiski mittekeelelisest tekstist kontekstist. See, missugused ühe või teise predikaadi argumentidest tuleb eksplitsiitselt esitada samas lauses viidetava predikaadi endaga, sõltub juuba predikaadi grammatilistest (süntaktilistest) omadustest. Meie ülesannetesse ei kuulu analüüsitava sõnade pindstruktuuriliste iseloomuste kirjeldamine, seepärast piirdume siin üksikute märkustega. Need puudutavad eelkõige sõnade saayutame, tulemus ja edu omavahelisi erinevusi.

Kui võrdlase sõna saavutama ja tulemus, siis näeme, et sõna tulemus predikatiivsele kasutusele on iseloomulikud sellised laused nagu

- (43) See, et tööliste palka tõsteti, oli nende kolme-nädalase streikimise tulemus,

sõnalo saavutama aga

- (44) Töölised saavutasid palga tõstmise.

Või kui tahaksime viimasel juhul edasi anda ka informatsiooni tegevuse kohta, mille kaudu kõnealune tulemus saavutati, siis peaksime seda tegema näiteks selliselt:

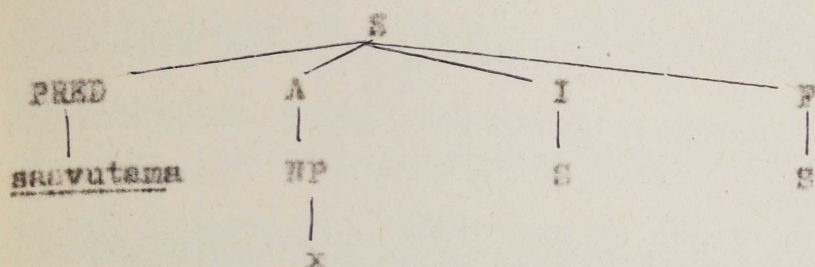
- (45) Töölised, kes streikisid kolm nädalat, saavutasid selle, et nende palka tõsteti.

Või:

- (46) Kolmenädalase streikimisega saavutasid töölised selle, etv nende palka tõsteti.

Igal juhul aga, nagu näeme, peab verbi saavutama subjektiks olema pindstruktuuris kindel NP, nimelt NP, mis on referentsiaalselt identne x-i ga alusstruktuurist (ainult selle kaudu saab saavutama subjekti kohta kehtida kõik see, mis kehtib x-i kohta alusstruktuuris), Sõnal tulemus aga sellist NP-laiendit ei ole; selle sõna puhul on vastavaks laiendiks alusstruktuuri I-argumendi all oleva leuse kui terviku realisatsioon. Kuid ka sõna saavutama puhul, nagu nägime, võib siiski eraldi esilida sellesama I-argumendi realisatsioon - vahendimäärusena, subjekti juurde kuuluva kõrvollausena või ka omiette eraldi lausena. Seega ei saa verbi saavutama subjektiks olevat NP-d tuletada nii, et kustutame alusstruktuuris I-argumendi all oleva struktuuri ülejäänud osad lihtsalt maha. Kõnealune NP tuleb sellest struktuurist välja

tõsta ja "kopeerida" omaette argumentina predikaadi saavuta- tama juures, nii et saaksime järgmise struktuuri:

kus argumentide I ja F all on vastavalt samad struktuurid mis alusstruktuuris (resp. nende realisatsioonid). Lisaks sellele erinevad sõnad saavutama ja tulemus veel selle poolest, et sõna tulemus predikatiiveel kasutamisel on normaalseks subjektiks F-argumendi all olev struktuur, kuna saavutamata puhul, nagu teame, on selleks x, mis on välja tõstatatud I-argumendist.

Nüüdsega, et verbi saavutama puhul on olemas teatav vastavus selle semantiliste argumentide ja süntaktiliste laiendite vahel, kuna sõna tulemus juures realiseeruvad tema kolm argumenti kahes tüüpilises süntaktilises laiendis: mis on selle tulemuseks. Kui vaatleme nüüd edasi sõna edu, siis leiame, et selle puhul on võimalikud ka sellised laused nagu

Tõelisel oli edu.

Siin on ainsaks süntaktiliselt realiseerunud argumendiks argument x. Märkime aga, et ülaltoodud lause on mõttekask vaid sellises situatsioonis, kus kuulajal on teada, mida tõelised taotlesid, s.o. mida nad tegid ja mida tahteid seeläbi sulle kutsuda. See tähendab, semantilised nõuded, mis on seotud sõna edu kasutamisega, kehtivad ka siin, ja argumen-

did y ja z, mis ülaltoodud lauses on tühjad, on tühjad finitiisetena. Seejuures asjaolu, et ülaltoodud lauses argument x realiseerunud omaette süntaktilise laiend osutab, et ka sõna edu puhul, nii nagu sõna saavutam on vajalik eespool nimetatud agendi väljatõstmise transformatsioon.

Põõraume mood mõnede sisuliste tähelepanekate juurde võime teha käsitletud sõnade semantilise analüüsi. Nagu meie analüüs näitas, on analüüsitud sõnade taga "tühjsituatsioon", mida võiksime lühemalt iseloomustada selliselt:

(49) "keegi teeb midagi, mille eesmärgiks on miski" ja

(50) "keegi teeb midagi, mille tulemuseks on miski".

Esimene neist on sõnade eesmärk ja taotlema aluseks, on sõnade saavutama, tulemus ja edu aluseks. Mõlemad situatsioonid on määratud kolme muutujaga (x, y ja z) ning taarpredikaatidega ISIK, TEGEVUS, TAHITMA, USKUMA, PÕHJUS. See, mis nimetatud situatsioone eristab, puudub nende predikaatide organisatsiooni vastavates struktuurides. Esimeses situatsioonis on eeldatud, et isik x teeb z ja et see põhjustab selle, et algab y, ja on väidetud, et x tahab, et algaks y. Teises on eeldatud terve eelnev situatsioon ning on väidetud, et x-i tegevus põhjustab selle, et algab y.

Predikaat ISIK - mis esitab siin isiku kategooria, nagu näeme, on sisse toodud argumenti (muutuja) x kui sama muutuja x esineb ka predikaatide TAHITMA, USKUMA, PÕHJUS argumentina. Need viirased ongi elementaarpr

did, võib öelda, mille kaudu isiku kategooria on seotud kõne-
aluste situatsioonidega; ehk teisest küljest vaadates: need
on elementaarpredikaadid, mille kaudu "eesmärgipärasus"
(lääne maailmvaade mõtte) preditseeritakse isiku kategooria-
le.

Näeme, et "eesmärgipärasus" on alati lahutamatu seotud
teatud tegevusega, aktiivsusega (seda esitab predikaat TEGEVUS),
kusjuures tegevuse agendiks on x, s.o. isik. Predikaadilt
TEGEVUS päribki isik oma agenttiivse funktsiooni kõnealustes
situatsioonides. Seejuures, nagu näeme, ei ole analüüsitud
sõnade puhul isiku tegevus ise mingis suhtes määratletud.
Tegevuse konkreetne sisu võib vahalt varieeruda, see on an-
tud muutujaga z.

Mis puutub kolmandasse muutujasse, y-see, siis sõnade
eesmärk ja motiiv alusstruktuuris on/see seotud x-iga vaid
predikaatide TAHTMA ja USKUMA kaudu. See tähendab, et vasta-
vus konkreetse situatsioonis on fakt, olukord vms., mis on
eesmärgiks, esitatud isiku tahtmise ja uskumise objektina.
Seda on oluline esile tuua seetõttu, et, nagu loogikast
on teada, kujutab predikaatide TAHTMA ja USKUMA objektipo-
sitsioon nn. intensionaalset konteksti, mille tõttu me näi-
teks lausete x tahab, et y või x usub, et y kehtimisest
ei saa järeldada y kehtimist. See seletab, miks sellistest
lausetest nagu

- (51) A eesmärgiks oli jõuda pool kaheksa väljuvale Tal-
linna bussile

ei saa järeldada

- (52) A jõudis pool kaheksa väljuvale Tallinna bussile.

Kuid sõnade saavutamata, tulemus ja edu alusstruktuuris esi-

neb argument y mitte ainult eelkirjelatud kontekstis, vaid ka elementaarlauses, milles väidetakse, et x tegevus põhjustab y, seega mitteintensiivses kontekstis; seetõttu võime sellest alusstruktuurist ka alati järeldada y, s.t. näiteks lausest

(53) Ants saavutas selle, et naabrid kolisid teise korterisse

võime loogiliselt järeldada:

(54) Naabrid kolisid teise korterisse.

Situatsioonide, mida esitavad kaks ülaltoodud semantilisest struktuuri (sõnade alusstruktuurid), nimetasime "tüüpsituatsioonideks". Kuid on seda selles mõttes, et neist kahest alusstruktuurist võime saada rohkesti konkreetseid struktuure nende ühe või teise aspekti suhtelise konkretiseerimise kaudu. Me tahame siin esile tõsta asjaolu, et keeles on faktiliselt suurel hulgal sõnu, mida võime vaadelda teatud kahe alusstruktuuri kindlate konkretisatsioonidena. Selliseid ^{alus}struktuure on võimalik konkreetsemaks muuta ealkõige nendes sisalduvate muutujate ühe- või teistsuguse konkretiseerimise kaudu, s.o. täiendavate elementaarpredikaatide lisamise kaudu nende muutujate kohta. Antud juhul võime selle järgi otsida keeles sõnu, mis erinevad analüüsitud sõnadest (eelmärk, muutuv taotlema, saavutama, tulemus, edu) selle poolest, et neil on konkreetsemalt määratletud 1) isik, kes teeb midagi ja/või 2) tegevus ise ja/või 3) see, mida tahetakse ja usutakse põhjustavat selle tegevusega ning 4) (sõnade saavutama, tulemus ja edu alusstruktuuri korral) see, mis tegelikult põhjustatakse selle tegevusega. Niisuguseid sõnu pole raske leida. Võib öelda, et

enamik verbe, mis väljendavad mingit aktiivset (agenti omavut) tegevust, kujutavad endast kõnealuste struktuuride kindlaid konkretiseerituid üldteodud mõttes: otsima, püüdma, jälitama, paluma, nuruma, veenma, vannutama, hvardama, sundima, hoiduma, hoiatama, ennustama, julgustama, meelitama jne., aga ka sellisedki nagu saagima, raiduma, kündma, hõivama, avama, sulgema jne. Enamiku nende sõnade puhul, nagu näeme, on konkretiseeritud suutajad y ja z, s.t. seda, mida vastav agent tahab esile kutsuda ja mida ta teeb, selleks et seda esile kutsuda. Kuid seda ei ole erineval määral. Näiteks sõna otsima puhul on küll üpris selgelt ja konkreetselt määratud tegevuse eesmärk (y), kuid milles seisneb vahetu tegevus ise (z), seda ei ole eriti konkreetselt kindlaks määratud. Teiselt poolt näiteks verbide paluma, nuruma, hvardama jt. puhul on võrdlemisi täpselt määratletud tegevus ise, selle laad, kuna aga tegevuse eesmärk on määratud võrdlemisi üldisel tasemel.

On põhjust arvata, et sellised "tüüpsituatsioonid" kujutavad endast olulisi funktsionaalseid üksusi keeles. Nende üaber koonduvad konkreetsed sõnad, moodustades semantiliselt seotud sõnarühmi ("semantilisi peresid", "semantilisi välju"). Seejuures on need konkreetsed sõnad aga sageli üpris juhuslikud, ebapüsivad ja individuaalselt mõistetavad, samal ajal kui vastav "tüüpsituatsioon" on hoopis universaalsem ning püsivam. Konkreetsete sõnade moodustamisel selliste "tüüpsituatsioonide" baasil kehtivad kindlad empiirilised seaduspärasused. Nende seaduspärasuste uurimine on kahtlemata semantika üks olulisemaid ülesandeid.

Missugust rolli mängib konkreetsete sõnade moodustamisel "tulemuse" kategooria, selgub näiteks, kui kõrvutame seda sellise kategooriaga nagu "tagajärg". Mingi konkreetse fakti vaatlisel seda põhjustanud tegevuse tulemusena on kriteeriumiks, nagu eelnevalt teame, see, kas vastav tegevus oli selle agendi poolt suunatud selle fakti esilekutsumisele või mitte, s.t. kas agent tahtis seda fakti esile kutsuda või mitte.

Kui vaadelda sõnu, mis tähistavad isikulist agenti omaväid tegevusi, torkab kohe silma selliste sõnade suhteliselt suur hulk, mis iseloomustavad vastavat tegevust - nimetavad seda, identifitseerivad selle - tema tulemuse järgi. Näiteks: avama, mulgema, aeglustama, kiirendama, peitama, purustama, vedeldama, ümardama jne. lause

(55)

Poiss avas akna

esitab poisi kui agendi üht konkreetset tegevusakti. Kuid tegelikult näeme, et selles lauses pole midagi öeldud poisi otsese tegevuse kohta. Verb avama ei sisalda mingit informatsiooni agendi vahetu, otsese tegevuse kohta. Ainus, mida see verb otseselt väljendab, on ~~akt~~ selle tegevuse tulemus. Kolteodud lauset võime parafraseerida kui

(56)

Poiss tegi midagi, mille tulemuseks oli akna avanemine.

Näeme, et antud juhul on poisi konkreetne tegevus identifitseeritud - sellele on nimi antud - tegevuse tulemuse järgi. Võime öelda, et sõna avama on keeles olemas parajasti selleks, et võimaldada kõnelda vastavatest konkreetsetest tegevusaktidest nende ühe kindla aspekti - tulemuse - terminis.

Teiselt poolt on raske leida sõnu, mis analoogilises mõttes identifitseeriks inimeste tegevusi nende tegevuste tagajärgede terminitega. Võiksime kujutleda rohkesti tagajärge, mis võivad olla seotud täpselt sama objektiivse situatsiooniga, mille kohta on kasutatud eeltoodud lauset (näiteks: tuuletõrjuse tekkimine toas, lillepoti kukkumine tänavale vms.). Kuid leida omaette verbi, mis identifitseeriks poisi konkreetse tegevuse ühe või teise sellise individuaalse tagajärje järgi, meil vaevalt õnnestub. Ja intuitsivselt tunneme, et oleks veider, kui leiaksime keeles rohkesti sõnu, mis identifitseeriks ülalkirjeldatud tüüpi tegevusi (nimetaksid neid) nende juhuslike tagajärgede järgi.

Võib seega öelda, et mudel

(57) "keegi teeb midagi, mille tulemuseks on see-ja-see" on keeles produktiivne, on aluseks paljudele konkreetsetele üksustele keeles, kuna see ei kehti mudeli kohta

(58) "keegi teeb midagi, mille tagajärjeks on see-ja-see". Seejuures on aga selge, et ei ole mingit loogilist takistust selleks, et "tulemuse" ja "tagajärje" mõisted oleksid ühevõrra olulised vastavate tegevuste identifitseerimisel keeles. See erinevus on tingitud empiiriliste faktorite poolt, mitte loogiliste faktorite poolt. Kui meenutame, et eelkõige elementaarpredikaadid TAVITSA ja USKUNNA on need, mis semantika seisukohalt vaadatuna näitavad eristavad tulevuse ja tagajärje mõisteid, siis võime konstatatsioonide nende kahe elementaarpredikaadi olulist rolli konkreetsete tegevusi tähistavate verbide semantika kirjeldamisel.

Õelduga seoses lõpuks veel üks märkus. Selline sõna nagu tulemus ise võib olla aktuaalses keelepruugis üpris

ebaoluline. See on kahtlemata suurel määral juhuslik, et meil Eesti keeles on olemas selline eraldi sõna. Me võiksime ilmselt ka ilma sellise sõnata kõnelda kõigest, millest me praegu kõneleme seda sõna kasutades. Ja see ei ole kuidagi sõna tulemus olulisus, millele osutatakse eelnevas. See on vastava semantilise struktuuri olulisus, mis on - muuhulgas - aluseks ka sõnale tulemus. See semantiline struktuur, nagu nägime, esindab kriteeriumi, mille terminis identifitseeritakse paljud konkreetsed tegevused ning millest juhendatakse sõnade toomisel keelde: See tähendab, esindab üht neist sisulistest kriteeriumidest, mille järgi keel on üles ehitatud. Selliste sõnade nagu tulemus (või eesmärk, taotlus, saavutamine, edu) semantilise analüüsi olulisus tuleb mitte niivõrd nende sõnade endi tegelikust funktsioonist keeles, kui võrd arjaluust, et nende kui abstraktsõnade - konkreetselt faktilisest materjalist vabade sõnade - kaudu on võimalik kõige otsesemalt jõuda semantiliste struktuuride juurde, mille leidmisest me oleme huvitatud.

IV PEATÜKK

PARAMETERKESONAD

Siia tuleme võrdlemisi omapärase sõnarühma juurde eesti keeles. Nende sõnade positsioon/ keeles on omapärane nii nende semantilise olemuse kui ka - või õieti eelnevalt tulenevalt ka - nende süntaktilise, pindstruktuurilise kasutuse poolest. Sõnad, mida me sellest rühmast käesolevas tükis analüüsime, on sellised isiku kategooriaga semantiliselt seotud sõnad: iseleoon, tuju, meel, meelelained, meeleolu. Kuid need ei annenda sugugi isiku mõistega seotud sõnu sellest rühmast. Ja neid sõnu on rohkesti ka väljaspool isiku mõiste piirkonda. Nii võime kohe tuua näiteks sellised sõnad nagu kuju, värvus, maik (maitses), lõhn jt. , mis analoogilisel viisil seostuvad eseme (asja) mõistega.

Millega on nende sõnade omapära? Ueda võime näha juba nende sõnade vahetut kasutust jälgides. Kui võtame sõna kuju, võime moodustada sellega näiteks järgmised laused:

- (1) Sel kivil on piklik kuju
- (2) See kivi on pikliku kujuga
- (3) Selle kivi kuju on piklik
- (4) See kivi on kujult piklik
- (5) See kivi on piklik

Laused (1)-(5) on kahtlemata parafraasid - selles mõttes, et objektiivne fakt, mida nad väljendavad, on sama. Edasi, selli-

sed laused nagu

(6) Sellal kivil on kuju / See kivi on kujuga

(7)*Kuju on piklik

on semantiliselt ebaharilikud. Teinest võimaline analüüs
iseloomustada kui analüütilist (või kui sisutut): kuna
nagunii iga kivi on mingi kujuga, siis ei saa me lausest
(6) teada mitte midagi vastava kivi kohta; teine lause on
aga kas hoopis mõttetu (kui mõista seda nii, et see, mida
nimetame kujuks, on ümargune) või on ebaharilik (on vaja
teada asada, mille kujust on jutt). Samasugused faktid
(sarnad parafraasid - väikeste variatsioonidega - ja sama-
sugused semantiliselt erinevad laused nagu (6) ja (7)) on
iseloomulikud kõigile selle rühma sõnadele (selliste pa-
rafraaside esimene väikeki olla üheks praktiliselt
kontrollitavaks kriteeriumiks nende sõnade eraldamisel
omaette rühmaks). Kui võtame näiteks sõnad iseloom ja tuju,
võime nende abil moodustada samasuguseid lauseid.

(1') Antsul on sõbralik iseloom

(2') Ants on sõbraliku iseloomuga

(3') Antsu iseloom on sõbralik

(4') Ants on iseloomult sõbralik

(5') Ants on sõbralik

ling:

(6') Antsul on iseloom / Ants on iseloomuga

(7')*Iseloom on sõbralik.

(1'') Antsul oli sünges tuju

(2'') Ants oli sünges tujus

(3'') Antsu tuju oli sünges

(4'')?Ants oli tujult sünges

(5*) Ants oli süge

(6*) Antsal oli süge tuju

(7*)⁺ Tuju oli süge.

Nagu toodud laused osutavad, on kõnealustele sõnadele oma-
ne seostumine ühelt poolt kindlat tüüpi nimisõnadega (mil-
le kuju, kelle iseloom, kelle tuju), teiselt poolt kindla-
te omadussõnadega (nissugune on millegi kuju, riisugune on
kellegi iseloom, tuju). Vastavalt sõnad funktsioneerivad
otsakui parameetritena, mille seisukohalt saab vastavate
nimisõnade poolt tähistatavaid mõisteid iseloomustada kind-
late omadussõnadega. Iga selline "parameetersõna" puhul
on olemas kindel nimisõnade kategooria, millega see saab
seostuda - näiteks kuju saab seostuda vaid konkreetseid
mõisteid tähistavate sõnadega - ja on olemas kindlad oma-
dussõnad, mis saavad seineda koos antud parameetersõnaga,
näiteks kuju jaoks on olemas sellised omadussõnad nagu
laarugune, piklik, lapergune, kandiline jne.

Omadussõnade asemel võib sellise sõna "vährtuul" esi-
tada aga ka mõni nimisõnafrase, nagu näiteks järgmistes
lausetes:

(8) Kivil oli inimese kuju.

(9) Kivi oli inimese kujuga.

(10) Kivil oli kuju nagu inimesel.

(11) Kivi oli kujult/kuju poolest nagu inimese.

(12) Kivi oli inimese-kujuline.

Kin ilmneb ühtlasi sellise sõna nagu kuju üks olulis-
funktsioone. Me ei saa lausetes (8) - (12) moodustada
parafrasi, mis vastaks parafrasile (5) esitatud juhul,

s.t. lauset, milles sõna kuju ise ei esineks. Me ei saa
 ilma selle sõnata öelda, mis seot ne peame silmas kivi
 ja inimese vahel. Niietki lauset

Kivi oli nagu inimene

ei järeldu loogiliselt, et see on just kuju, mille seisukohalt kivi ja inimesed on kõrvutatud, kuna aga laused nagu

Kivi on lapergune/piklik jne.

õhivad kahtlemata sedasama mis laused

Kivi on kujalt lapergune/piklik jne.

lauseks, mis parafraside (8)-(12) puhul vastab lausele (5) eespool toodud parafraside seast, on pigem lause (12): väljendit inimene-kujuline võime vaadelda kompleksse omadussõnana, mis tervikuna vastab omadussõnale piklik, lapergune jms. Sõna kuju niimoodi kasutades võime moodustada kuittahes palju ja kuittahes "kompleksseid" kuju õrutavaid omadussõnu (omadussõnafrase) lisaks nendele piiratud hulga omadussõnadele, mis inherentselt iseloomustavad eseme kuju: leivapätsi-kujuline, pooliku leivapätsi kujuline, laiaks lihtunud leivapätsi kujuline jne.

Teiselt poolt aga on sõnad kuju, iseloom jt. nimisõnadena kasutatavad vastavate omadussõnade nominaliseerimiseks. Niietki lauset

(13) Kivi on lapergune

ne ei nominaliseeri tavaliselt kui

(14) Kivi lapergusus,

vaid pigem

(15) kivi lapergune kuju.

Teiste omadussõnade puhul on selline nominaliseerimisviis aga lihtsalt üks alternatiiv.

Edasi võime lausetest (1)-(5) näha, et võimaliselt on ühendasõna seotud kord kõnealusse parameetersõnaga - näiteks lauses (1)-(3) -, kord vastavalt eset või isikat tähistava sõnaga - näiteks lauses (4) ja (5). Grammatiliselt on võimalikud nii ühendid Ümmargune kivi, süge pois, kui ka Ümmargune kuhu, süge iseloom. Kuid seos näiteks sõnade kuhu ja Ümmargune vahel on kahtlemata teist tüüpi kui seos sõnade kivi ja Ümmargune vahel. Me saame näiteks öelda

(16) Kivi oli Ümmargune nagu muna

(17) Kivi oli kujult Ümmargune nagu muna

Kuid ei saa öelda:

(18)⁺ Kivi oli Ümmargune nagu muna kuhu.

või

(19)⁺ Kivi kuhu oli Ümmargune nagu muna

või

(20)⁺ Kivil oli Ümmargune kuhu nagu muna

(kuid võib näiteks öelda:

(21) Kivil oli Ümmargune kuhu nagu muna.)

Võrdluste (18), (19) ja (20) mittevõimalikkus ja laused (16), (17) ja (21) võimalikkus osutab, et seoseid sõnade kivi ja Ümmargune ja muna ja Ümmargune vahel ühealt poolt ning teiselt poolt sõnade kuhu ja Ümmargune vahel mõistetakse erinevatena. Selle juures on aga laused (1)-(3) ja (4)-(5) kõik kahtlemata parafraseid, s.t. nende peab vastama ühine semantiline representatsioon, millest nad on tulstatavad alternatiivsete grammatiliste realiseerimistena.

Kirjeldataud faktid puudutavad eelkõige kõnealusete sõnade mõtkeilisi, võimalisi isikraasi. Meid ei huvita

aga otseselt nende sõnadega seotud vormilised faktid, vaid neid huvitab nende sõnade positsioon keele semantilises struktuuris. See tähendab, et ne peamine pöörama tähelepanu olukõige järgmistele küsimustele:

1) Kuidas seletada lausete nagu (6) ja (6') /Antaul on iseloom/ analüütilisust?

2) Miks on laused nagu (7) või (7') /Iseloom on sõbralik/ chatüülikud?

3) Millega on seletatav asjaolu, et parameetersõna ürajätkmine vastavates lausetes ei muuda nende lausete tähendust, s.o. et näiteks lause (5) on lausete (1)-(4) parafras ja lause (5') lausete (1')-(4') parafras?

Kõnealuste sõnade tegelik semantiline eripära muutub eriti ilmseks, kui kõrvutame nende kasutusi teiste konstruktsioonidega keeles, mis väliselt tunduvad olevat sarnased. Näiteks on laused

(22) Antaul on sõbralik/ iseloom

(23) Antaul on vilets tuju

väliselt täiesti sarnased harilike possessiivsete konstruktsioonidega nagu

(24) Antaul on uus jalgratas

(25) Antaul on kirju kana.

Kuid nende erinevus muutub kobe ilmseks, kui püüame viiastest lausetest moodustada parafrase, mis vastakaid lausetele (2)-(5) või (2')-(5'). Näiteks lausest (25) või ne küll moodustada lause

(26) Antau kana oli kirju,

kuid semantiliselt tunneme selle hoopis rohkem erinevat lausest (25) kui näiteks lause (24) lausest

(27) Antsu tuju oli vileto.

Edasi lause

(28) Ante on kirju kanaga

on võib-olla veel vastuvõetav (ehkki varvalt seda jällegi mõistetakse ütlevana sedasama mis lause (24)), kuid lause

(29)⁺ Ante oli kana poolest kirju

pole ka süntaktiliselt vastuvõetav. Seisalt jällegi lause

(30) Ante oli kirju,

ehkki süntaktiliselt võimalik, pole sisuliselt üldse enam seotud lausega (25). Ja lõpuks pole lausetest

(31) Antsul oli kana

ja

(32) Kana oli kirju

esimene mingil määral analüütiline aga teine mingil määral ebanormaalne.

Koopia lähemal on analüüsitavad konstruktsioonid aga teist tüüpi possessiivkonstruktsioonidele – need on konstruktsioonid, kus "oma" ja "omav" on seotud nn. mitte-võrreldava possessiooni seosega. Selliselt omavate mõistete hulka kuuluvad tavaliselt kehaosad ja muud osamõisted, sugulasmõisted jms.¹ Kui võtame laused

¹ H. Rosén, Die Ausdrucksformen für 'ver-äusserlichen' und 'unveräusserlichen' Besitz im Frühgriechischen. – Lingua, vol. 8, 1959, 264-293.

(33) Tütarlapsel olid kenad silmad

või

(33') Poissil olid laiad õlad,

siis võime neist vabalt moodustada ka järgmised parafrasisid:

(34) Tütarlaps oli kenade silmadega

(35) Tütarlapse silmad olid kenad

(36) Tütarlaps oli silmadest/silmade poolt kena

ja

(34') Poiss oli laiade õlgadega

(35') Poisi õlad olid laiad

(36') Poiss oli õlgadest lai

Nende näidete põhjal on mõeldav selline analoogia: nii nagu näitaks silmad on teatud mõttes "koht", kust tütarlaps on kena (ja õlad on "koht", kust poiss on lai), nii võiksime ka öelda, et näitaks inimese iseloom on teatud abstraktses mõttes "koht", kust inimene on "õilis", "sõbralik, range vms., või taju on "koht", kust inimene on (vastaval konkreetseil momendil) lõbus, kurb, morn vms. -aid selline analoogia peab - vähemalt eesti keele seisukohalt - paika vaid piiratud ulatuses. Selkõige: lausete (33) ja (33') me ei saa puul lisaks eeltoodud parafrasidele moodustada parafrasi, mis vastaks parafrasidele (5) või (5'): laused

(37) Tütarlaps oli kena

ja

(37') Poiss oli lai

ei ole enam parafraseerimiskorras eeltoodud lausetega.

Võime öelda, et tütarlapse silmad (või poisi õlad) ei esinda tütarlast (või poissi) "tervikuna", nii et kui tütarlapse silmad on kenad (või poisi õlad laiad), siis võiksime ka öelda, et tütarlaps "tervikuna" on kena või poiss "ter-

vikuna" lai. Samal ajal aga ei saa tekkida mingit küsimust, kas võime öelda, et inimene on "tervikuna" õilis, kui ta iseloom on õilis vms. Kui inimene on õilis, siis on just tema iseloom see, mis on õilis, ja kui inimese iseloom on õilis, siis inimene on õilis.

Maasi, laused

(38) Tütarlapsel olid silmad

ja

(38') Poisil olid õlad

on küll normaalseste tingimustes võetavad tautoloogilisena, kuid nad on seda siiski hoopis teises mõttes kui laused (6) või (6'). See, kuidas ne praegu eesti keeles kasutame ja mõistame sõnu nagu silmad, õlad (või veelgi enam käed, jalgad, kõrvad), võimaldab kujutleda - ehkki veidrana ja ebanormaalsena, kuid faktiliselt võimalikuna - olukorda, kus inimesel pole silmi või õlgu, käsi, jalgu, kõrvu jms. (Me võime rääkida, et keegi jäi oma silmadest ilma, kellelgi lõõdi silm välja jne.) Teiselt poolt aga ei ole ilmselt kujutletav - ei ole võimalik juba nende sõnade tähenduse pärast - et mõni inimene oleks hoopis ilma iseloomuta, ilma tujudeta, meelelaadita jne., niisamuti nagu ei ole kujutletav, et mingi one oleks ilma kuju- ta, kaaluta vms. Eesti keele semantika seisukohalt pole seega laused (38) ja (38') analüütilised; see, mis annab neile nende tautoloogilisuse, tuleb reaalsest faktidest, mitte neis esinevate sõnade tähendustest endast. Ehkki need laused normaalses situatsioonis ei kanna nat, faktilist informatsiooni, võivad nad mingis erilises - kuid reaalses - situatsioonis seda teha.

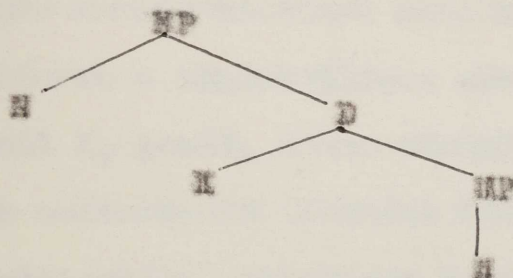
Pole kahtlust, et me võime vaadelda parameetersõnu tühistavatest mittevõrandatavatest sõistest. Kuid ka see ei ole meid antud juhul kuigi palju. Samavõrt seisuko-
halt pole mittevõrandatava possessiooni üldine olemus
sugugi selgen kui selle konkreetse vahetorra olemus, mis
sõob meie parameetersõnu sõistega "isik".

Mittevõrandatav possessioon kui keeleline nähtus on
muidugi sageli pälvinud keeleteadlaste tähelepanu. C.J.
Fillmore on seda küllalt kriitiliselt käsitlenud ka
generatiivse grammatika raames, püüdes sellega seotud fak-
te tõlgitada oma käändegrammatika põhjal.¹ Kuid ka Fill-
more on huvitatud peaaegu ainult süntaktilistest faktidest,
mis on seotud mittevõrandatava possessiooni vahetorra
väljendamisega. Selkõige huvitab teda küsimus, kuidas ku-
jutada mitmesuguste parafraaside (näiteks (1)–(5) tüüpi
lausete) taltsutat ühtsest süvastruktuurist. Oma käsit-
luse alusena esitab Fillmore väite, et mittevõrandatava
possessiooni vahetord, mis sõob "oma" ja "omavat"
tühistavaid nimisõnu (viimastena vaatleb Fillmore konk-
reetselt kehuosi tühistavaid sõnu) possessiivkonstrukti-
oonides, ei ole lauselist tüüpi (sentential type), van-
tandina võrandatava possessiooni vahetorra (näiteks
vahetorra, mis sõob sõnu Ants ja koer konstruktsioonis
Antsu koer või lauses Antsul on koer). See tähendab, kui
sellised nimisõnafrasaad nagu Antsu koer on seadud vanta-

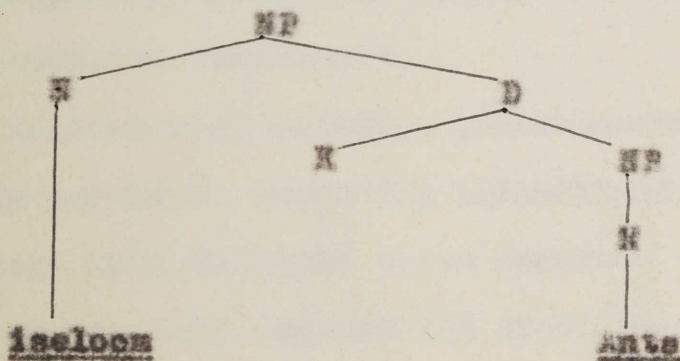
¹ C.J. Fillmore, The Case for Case. Samas võiks leida ka
rohkesti viiteid varasematele käsitlustele.

vast aluseks olevast lausestruktuurist (Anta onab koera vms.), siis nimisõnafraasid nagu Antu su häänes on algupärased nimisõnafraasid; nende aluseks on üldiselt selline struktuur:

(39)

Sõnad nagu häänes (s.t. mittetöörendatavalt osatavaid objekte või osadusi tähistavad sõnad) on sisestatavad ainult sellisesse struktuuri sisse N alla, kui eesjuures alamsisse N all on sobiv "omalet" tähistav nimisõna. Näiteks konstruktsiooni Antu iseloom aluseks peaks seega olema struktuur:

Siin kirjeldab Millmore üheksajärgiliselt, kuidas transformatsioonide abil käsitleda süvastruktuuri, milles sisalduv mõni sellise sisemise struktuuriga NP, s.t. kuidas tuvastada sellisest süvastruktuurist kõik vajalikud parafraasid.

Aud selline süntaktiline käsitletus pakub üpris vähe materjali vastavate semantiliste küsimuste lahendamiseks, mida me üldi saame teada, kui selgub, et valekord näi-

teks sõnade iseloos ja Ante vahel (konstruktsioonis Ante su iseloos)(või üldiselt vahakord mõiste "isik" ja mõistete "iseloos", "tuju", "meel" jne. vahel) on nittelause list tüüp? Süntaktiliselt ei tähenda see midagi enamat kui seda, et vastava konstruktsiooni aluseks olev struktuur on silvastruktuuris - süntaktiline silvastruktuuris - domineeritud süžeboli H_p poolt, mitte süžeboli S poolt. Kida aga semantika seisukohalt tähendab olla seotud "lauselise" või "nittelauselise" vahakorra kaudu, see ei ilmsel kirjeldatud käsitlusest mingil määral. See ei anna mingit otsust vastust küsimustele, mis ne eespool tõine. Et nendele küsimustele vastata, on vaja selgeks teha semantiline seos kolme sõnarihma vahel, mis kõnealustes lauses esinevad: esiteks isikut tähistavate nimisõnade, teiseks "parameetersõnade" (meel, meeleolu, iseloos, tuju, meelelaad) ja lõpuks omadussõnade vahel, mis väljendavad vastavate parameetrite "väärtusi".

Kuid huvitab siin eelkõige parameetersõnade ja isiku kategooria vahakord. Semantika seisukohalt on parameetersõnad - nagu kõik teinegi sõnad keeles - kahtlemata predikaadid. Sellelt seisukohalt võime kohe öelda, et näiteks lause

(41) Meel on kurb

on semantiliselt mittetäielik seotütu, et sõna meel üks obligatoorseid argumente on selles lauses identifitseerimata. Meil on vaja teada, kelle meel on kurb, selleks et mõista üldteodud lauset. Ning üldiselt, kui me tahame teada mingit individuaalset fakti sõnade meel, iseloos, tuju jne. abil, peab kuulajatele mõistetav olema, kelle

meelst, iseloomust, tujust jne. me kõneleme. Kõikides on need sellised, mis peab loogiliselt kehtima x kohta, kui see erineb sõnade meel, iseloom, taju, meeleolu, meelelaad vastava argumendina?

Esimesel pilgul näib vastus olevat lihtne. Kui me räägime kolleegi meelest, iseloomust, tujust vms., siis vaevalt võib see "keegi" olla muu kui isik. Nii nagu me varem sõnade rõõm, tusk, mure, hirm puhul aktsenteerisime vastavate konkreetsete emotsioonide subjektina isiku, nii tuleks seda teha ka siin. See tähendab, kõnealuste parameetere sõnade ja isiku kategooria vahelise semantiliselt vahetorka pehkaimagi kirjeldama selliselt, et esimesed neist eseldavad, et individ, kellele nad on preditseeritavad, oleks identifitseeritud kui isik.

Kuid ilmselt, et selline otsus puhul satuma kohe vastuolule faktidega, mis on iseloomulikuks olulised sõnade kasutamisele. Kõige olulisem neist on juba tuntud fakt, et laused nagu

(42) Antaul on iseloom/ Ants on iseloomuga

Antaul on meelelaad/Ants on meelelaadiga

Antaul on taju/Ants on tujuga

Antaul on meel/Ants on meelega

jne.

on tautoloogilised. Praegu on üksik, kuidas ühes või teises semantikateoorias formaalselt käsitletakse lausete tautoloogilisust. Siin on oluline see, et sisuliselt tähendab olulised lausete tautoloogilisus seda, et me juba teame, et Antaul on mingisugune iseloom, on mingisugune meel, ta on mingisugune taju jne. Ja seda teame ilmselt see-

tõttu, et me teame, et pärisinim Ants tähistab kindlat isikut. Kuivõrd Ants on konkreetne inimene - konkreetne isik - sedavõrd on ka selge, et tal on mingi iseloom, meelelaad, ta peab (antud kindlal momendil) olema mingis tujus jne.

Kuid see tähendab, et vahetunde ühelt poolt sõnade iseloom, meel, tuju, meelelaad, meeleolu ja teiselt poolt isiku kategooria vahel ei saa selatada selliselt, et esimesed mõist eeldavad teist. Me ei saa öelda, et isiku mõiste oleks midagi sellist, mille kohta võib võrdsealt väita või eitada predikaate iseloom, meel, tuju, meelelaad jne. Me ei saa neid predikaate siin ei eitada ega ka väita (kus "väita" tähendab, nagu me eeda terminit siin ikka oleme kasutanud, "teatada kui uut informatsiooni"). Kui x kohta kehtib, et x on isik, siis võime automaatselt öelda - loogiliselt järeldada - et tal on mingisugune iseloom, meelelaad, on nii- või teiselaadised tujud, meeleolud jne. Seega me ei saa neid predikaate enam eitada, sest see tekitaks vasturääkivuse, ja me ei saa neid ka väita, sest vastav informatsioon on x kohta juba teada. See informatsioon, mida need predikaadid eitavad, sisaldub isiku mõistes.

Kuid kui kõnealused parameeterehendid ja isiku mõiste ei saa olla seotud selliselt, et parameeterehendid eeldavad isikut, kuidas me siis võime kirjeldada nendevahelist seantilist seost? Loogilikaks sammuks on oletada, et - kuivõrd igaast lausest "x on isik" järeldub loogiliselt "x onab iseloomu/meelt/meelelaadi/tujusid jne." - siis kuulub vahetunde isiku kategooria ja parameeterehendid vahel

tuleb seletada vastupidisena: predikaat ISIA ise eeldab, et x, kelle me ütleme olevat isiku, oleks eelnevalt identifitseeritud kui "miski, millel on meel/iseloom/tuju jne? predikaatid iseloom, meel, tuju, meelelaad, meeleolu tuleb määratleda kui predikaate, mis presupositatsioonidena kuuluvad isiku mõiste sisse.

"Kuid ka see seletus viib meid kiiresti umikusse. Kui aktsepteerime ülaltoodud seisukohta, peame lähen sellega aktsepteerima ka seisukohta, mis eelnevalt loogiliselt järeldub: kui iseloom, meel, tuju jt. on predikaadid, mis on seadatud isiku mõiste poolt, siis peavad need predikaadid ise olema kasutatavad - viidetavad - täiesti lahuse isiku mõistest, sõltumatult sellest. Kuid faktiliselt pole see keeles võimalik. Kui on näiteks teatatud lause "x-il on meel / x omab meelt" (nii et seejärel võib teada, et x-i meel on rõõmus, murelik vms.), siis on meile teada ka, et x peab olema isik. See informatsioon on mingi varjatud - kuid vältimatu - kajak viisil sisse tulnud koos predikaadi meel kasutamisega. Täpselt samasugune olukord kehtib teiste analüüsitavate parameetersõnade puhul. Omadused, mida need sõnad tähistavad, ei ole lahutatavad isiku mõistest. Me ei saa rääkida isikust (mõista isiku kategooriat) lahuse nendest, kuid me ei saa ka rääkida nendest lahuse isiku mõistest. Me ei leia keeles sellist kategooriat, millele analüüsitavad parameetersõnad oleksid eraldi preditseeritavad. Ja pole põhjust arvata, et meid aitaks siin see, kui me - loogilise järjekindluse huvides - sellise kategooriana aktsepteeriksime mingi elementaarse kategooria (predikaadi), nagu "elusolend"; "loom"

vms., nii et predikaadid iseloom, meel jt. oleksid preditseeritavad sellele ja predikaadi IBIK kasutamine eeldaks parajasti, et vastava indiviidi kohta kehtiks selline predikaat ja ühtlasi kehtiks ka meel, iseloom jne. Sellega: meid ei huvita siin mingi loogilise hierarhia kehtestamine, vaid see, kuidas faktiliselt keeles kasutatakse sõnu iseloom, meel jt. Teiseks aga - ja see on peamine - meid ei aita siin ka mingi sellise loogiliselt elementaarsema kategooria sissetoomine, sest täpselt samad probleemid, nagu on praegu isiku kategooria puhul, tekiks siis selle kategooria puhul. See on sõnade iseloom, meel, tuju jt. semantiline eripära - ja just see eripära on see, mille pärast neid tasub nii üksikasjaliselt analüüsida -, et kui nad on omistatavad ~~matemaatiliseks~~ mingile kategooriale (reep. selle kategooria alla kuuluvatele indiviididele), siis nad on omistatavad tautoloogiliselt, ja kui nad pole omistatavad tautoloogiliselt, siis nad pole üldse omistatavad. See on omadus, mis eristab neid keeles sellistest predikantidest nagu jooksa, istuma, jooma, sõuma jne. Mingi indiviidi x kohta (mis või kes kuulub sobiva kategooria alla) võib kord kehtida, et x jookseb (istub, joob, sõõb), kord mitte kehtida. Ühel ajamomendil võib x joosta (istuda, juua, süüa), teisel ajamomendil võib x mitte joosta (mitte istuda, mitte juua, mitte süüa). Kuid me ei saa kõnelda - ja ka objektiivselt ei saa nii olla -, et x ühel ajamomendil omab iseloomu, teisel ajamomendil aga ei oma iseloomu jne. Ja seejuures on loogiliselt ükskõik, miksuguse kategooria alla x tegelikult kuulub.

Oleme leidnud kehtivat üpris paradoksaalse olukorra.

Sõnad meel, iseloom, tuju, meeleolu, meelelaad on vaieldamatud predikaadid, kui vaatleme neid sellelt seisukohalt, et me peame neid kasutades alati identifitseerima kolleegi, kelle meelest, iseloomust, tujust jne. me kõneleme. Selleks "kellekski" on seejuures, nagu nägime, reeglina isik. Kuid teiselt poolt ilanes, et neid sõnu ei kasutata keeles kunagi vältvalt, uut informatsiooni sissetoovalt. Ehkki see, kelle meelest, iseloomust jne. me võime kõnelda, peab olema isik, ei saa me kasutada neid sõnu informatiivselt, võita isiku kohta, sest isiku mõiste sisaldab juba informatsioon, mida nad esitavad. Kuidas seda olukorda tõlgitseda? Eeskätt on oluline esile tuua järgmine asjaolu. Me saame neid sõnu võita isiku kohta vaid tautoloogiliselt. Kuivõrd võib öelda, et ühe või teise mõiste sisu koosneb parajasti nendest predikaatidest, mida selle mõiste kohta saab tautoloogiliselt võita, siis võime ka öelda, et kõnealused sõnad väljendavad mõiste "isik" sisu. Ja ühes sellega, ehkki ei saa öelda, et nende sõnadega oleks ammendatud predikaatide hulk, mida isiku kohta saab tautoloogiliselt võita, toovad juba ka need sõnad esile isiku mõiste tegeliku kompleksuse.

Kuid teiselt poolt nägime ka, et sõnade meel, iseloom, tuju jt. poolt väljendatud mõistete staatus isiku mõiste "sees" on hoopis oma pärane. Me võime vaadelda neid sõnu tähistatavatena isiku kindlaid "osi". Kuid me ei saa neid võita lahus isiku mõistest. See tähendab: ehkki isiku mõistes on leitavad kindlad "osad", ei ole isiku mõiste omati väidetav - mingis kommunikatsioonisituatsioonis sisse toodav - "osade kaup". Siin tuleb esile oluline fakt isiku

mõiste kohta. Isiku mõiste osutub kompleksse sisestruktuuri mõisteks. Kuid sellele vaatamata funktsioneerib ta predikaadina alati kui tervik. Kui vaatleme keelt tema kommunikatiivse funktsiooni seisukohalt ja hindame keele üksusi selle informatsiooni põhjal, mida vastava üksuse abil on võimalik teatada kui uut informatsiooni vastavas situatsioonis, siis sellelt seisukohalt osutub isiku mõiste jagamatuks tervikuks. Teisiti öeldes, oma komplekssele sisestruktuurile vaatamata tuleb isiku mõistet kui predikaati semantikas käsitleda siiski elementaarpredikaadina. See külab kahtlemata paradoksaalselt. Kuid esitaks tuleb silmas pidada, et nn. elementaarpredikaate vaatleme siin elementaarsetena vaid ühes kindlas suhtes: nad pole jagatavad enam elementaarseteks üksusteks, mida on võimalik eraldi, omaette teatada. Ja sellest iseenesest ei järeldu sugugi, et vastavad üksused ei võiks osutada kontseptuaalselt kompleksseks mingis muus suhtes. Predikaatiivne funktsioon - uue informatsiooni teatamise funktsioon - on kahtlemata keele üksuste peamine funktsioon ja teatud mõttes ka primaarne funktsioon, tulenevalt keele kommunikatiivsest funktsioonist. Kuid see pole ega saakski olla nende ainus funktsioon keeles. Eriti, nagu me oleme juba rõhutanud, on alati, kus midagi teatatakse, vajalik ka selle olemasolu, millega seoses, mille kohta seda teatatakse. Ja see materjal peab kuidugi olema esitatud põhimõtteliselt samasuguste üksuste abil - konkreetsete sõnade abil. Siin esinevad need üksused teadaolevat informatsiooni identifitseerivas funktsioonis. Just selles funktsioonis avaldubki isiku mõiste kompleksus. Sõnad

iseloos, meel, tuju, meelelaad, meeleolu tähistavad parajasti neid isiku "osi" või "aspekte", "paramestroid", mille seisukohalt isiku kohta võib midagi uut öelda. Isiku mõistet ei saa võtta osade kaupa, vaid saab võtta ainult kui tervikut, ühe predikatsioonina. Kuid kui isiku mõiste on sisse toodud - on teada, et teatud konkreetne individuum on isik - siis võime kohe edasi rääkida, teatada selle isiku kohta midagi uut väga paljudelt erinevatelt seisukohtadelt, muuhulgas eriti sellelt seisukohalt, misugune on selle isiku iseloom, või tuju, või meelelaad, või meeleolu, ilma et vahepeal oleks vaja eraldi teatada, et sel indiviidil on üldse iseloom, on tujud jne. Kuidas peletada sellist olukorda? Meie arvates võib siin näha selle asjaolu avalduvat, et iga loomulik keel on mitte lihtsalt teatud loogiline süsteem, vaid on eelkõige praktiliseks suhtlemisvahendiks inimeste vahel. Sellest sõltuvalt kehtivad iga keele puhul mitte ainult kindlad loogilised seaduspärasused, vaid ka kindlad empiirilised seaduspärasused. Antud keelt kõneleva kollektiivi iga liige on varustatud mingi informatsiooniga maailma kohta, teiste inimeste kohta, iseendi kohta, lühidalt selle kohta, mis võib olla kommunikatsiooni objektiks. Igas konkreetses kommunikatsioonisituatsioonis võib kõneleja, kui ta suudab otsustada, misugune informatsioon kõne all oleva teema kohta on kuulajale juba teada, selle informatsiooni eraldi teatamata jätta. On loomulik, et sellisel teada oleva informatsiooni hulka kuulub kindla osana informatsioon, mis on ühevõrra kõigile kollektiivi liikmetele teada. Need on teadmised, mis orandatakse juba

vastavas kollektiivis kasvades, eriti aga koos keele omandamisega, mida antud kollektiivis kasutatakse kommunikatsiooniks. Sellist informatsiooni ei ole vaja üheski kommunikatsioonisituatsioonis eraldi teatada. Kõneleja võib küll öelda midagi selle kohta, kuid tal pole mingit vajadust hakata seda informatsiooni ennest kuulajale teatama.

Pole midagi loomulikumat kui oletada, et isiku mõiste süüa kujutab endast just üht näidet selliselt teada olevast materjalist. Isiku mõiste sisestruktuur - eriti nagu seda kirjeldavad sõnad meel, iseloom, tuju, meeleolu, meelelained - on midagi sellist, mis on teada igale antud keelt kõnelevale inimesele. Selle empiiriliselt tingitud fakti ühe tagajärgi on aga see, et keeles pole - pole üldse kujunenud - kategooriat, millele neid sõnu saaks preditseerida lahuse isiku mõistest. Ja nii ei saa me ka keele loogilises kirjelduses esitada asja nii, et nimetatud sõnad toodaks sisse predikatiivselt.

Nüüd jõuame aga küsimuse juurde, kuidas semantikas tuleks formaalselt kirjeldada kõnealuseid parameetersõnu. Misauguste formaalsete struktuuride kaudu peaksime tooma esile nende mittepredikatiivsuse, eriti nende erilise seose isiku kategooriaga? Kuna neid keeles kunagi ei väideta, siis ei saa me neid põhimõtteliselt analüüsida ega kirjeldada selle standardviisil, nagu on ette nähtud kirjeldada (ja nagu oleme kirjeldanud) tavalisi predikaatsõnu: leides, mis peab loogilisena kehtima situatsioonis, kus antud sõna väidetakse, ja osutades, mis sellest informatsioonist kuulub antud predikaadi eeldustesse ning mis moodustab selle väite. Ja ühes sellega ei saa me ka nende

- ja ka isiku kategooria - semantiliselt representatsioonid esitada seda tüüpi formaalse struktuurina, nagu me esitasime eespool analüüsitud sõnade semantiliselt representatsioonid. Ei saa öelda, et meil oleks selge, missugune on parim moodus formaalselt esitada sellist materjali, nagu meil siin tuleb esitada. Kuid peatume lühidalt ühel võimalusel.

Leidsime, et kõnealused sõnad - ja üldse isiku mõiste sisestruktuur - esitavad materjali, mis kõigile antud keelt kõnelevatele inimestele on teada. See on informatsioon, mida ei ole vaja spetsiaalselt teatada üheki konkreetse situatsioonis, see on eeldatud igas situatsioonis, kus kõne all olev teema on seotud isiku kategooriaga. See-
ga sarnaneb see materjal selle informatsiooniga, mis loogilistes süsteemides tuuakse sisse aksioomidega. See on informatsioon, mida võetakse aksiomaatiliselt kehtivana selle reaalsuse kohta, millest keele vahendusel kõneldakse. Niisiis peaksimegi püüdnud esitada seda informatsiooni kindlate reeglitega, mis kehtivad aksioomidena ja mis ühtekokku määravad isiku kategooria ja kõnealuste parameetersõnade aluseks olevate mõistete vahet. Mida sellised aksioomid peaksid tegema? Visuaalselt nähtavasti mitte midagi enam kui konstatatsioon, et kui antud indiviid on isik, siis ta omab meelt, iseloomu, taju, meeleolu, meelololandi. (Meid ei huvita praegu küsimus, kas kõik kõne all olevad parameetersõnad on semantiliselt elementaarsed. Meid huvitab vaid, kuidas põhimõtteliselt käsitleda sellist tüüpi üksusi, eeldusel, et nad on elementaarsed. Mida võib öelda iga siinse parameetersõna semantilise elementaarsuse

kohta, seda puudutame hiljem. Praegu kujutame esja nii, et kõik toodud parameetrisõnad on semantiliselt elementaarsed ja neega igatüüpi neist vastab metakeelele oma elementaarpredikaat: MEEL, ISELOOM, TUJU, MEELMIAAD, MEELEOLU.) Vajalikud reeglid võime esitada selliselt:

$$(42a) \text{ ISIK } \left(\begin{smallmatrix} (x) \\ O \text{ NP} \end{smallmatrix} \right) \longrightarrow \text{ MEEL } \left(\begin{smallmatrix} (x) \\ D \text{ NP} \end{smallmatrix} \right)$$

$$(b) \text{ ISIK } \left(\begin{smallmatrix} (x) \\ O \text{ NP} \end{smallmatrix} \right) \longrightarrow \text{ ISELOOM } \left(\begin{smallmatrix} (x) \\ D \text{ NP} \end{smallmatrix} \right)$$

$$(c) \text{ ISIK } \left(\begin{smallmatrix} (x) \\ O \text{ NP} \end{smallmatrix} \right) \longrightarrow \text{ TUJU } \left(\begin{smallmatrix} (x) \\ D \text{ NP} \end{smallmatrix} \right)$$

$$(d) \text{ ISIK } \left(\begin{smallmatrix} (x) \\ O \text{ NP} \end{smallmatrix} \right) \longrightarrow \text{ MEELMIAAD } \left(\begin{smallmatrix} (x) \\ D \text{ NP} \end{smallmatrix} \right)$$

$$(e) \text{ ISIK } \left(\begin{smallmatrix} (x) \\ O \text{ NP} \end{smallmatrix} \right) \longrightarrow \text{ MEELEOLU } \left(\begin{smallmatrix} (x) \\ D \text{ NP} \end{smallmatrix} \right)$$

Need reegleid võib tõlgitseda järgmiselt:

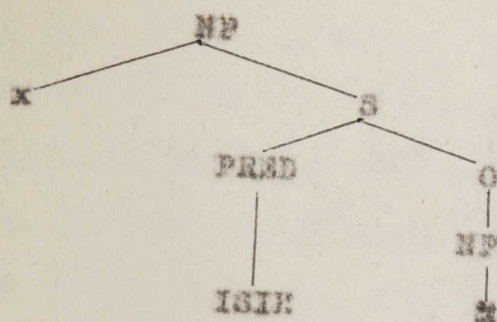
"iga x puhul, kui kehtib "x on isik", kehtib ka "x omab meelt" ";

"iga x puhul, kui kehtib "x on isik", kehtib ka "x omab iseloomu" ";

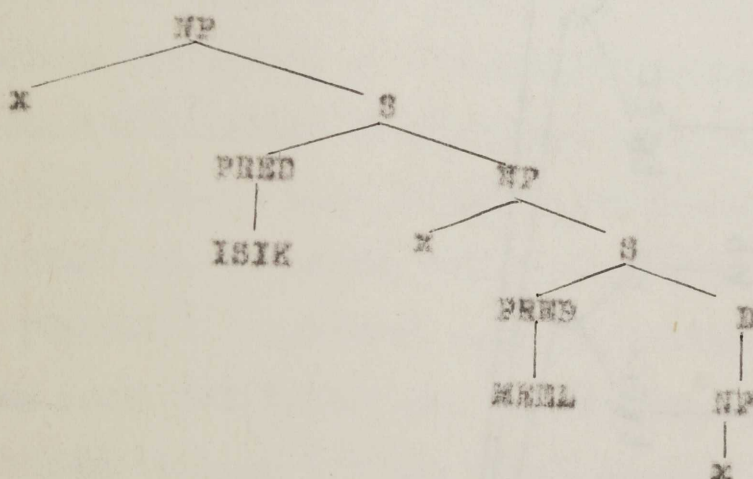
jne.

Need reeglid kajastavad asjaolu, et kui me mingi indiviidi kohta saame teada, et see on isik (näiteks tekstis kohtame uut isikunime), siis olene idanises valmis selle indiviidi kohta mõistma ka kõike, mis põhineb sellel, et sel indiviidil on iseloom, meel, tajud jne. Formalselt peab iga toodud reegel tagama, et struktuuris, kus x-i kohtab kehtib predikaat ISIK, lisatakse sama indiviidi x kohta kehtivana ka vastav elementaarpredikaat (MEEL, ISELOOM jne.). See tähendab, kui meil juba on struktuur (43), siis näiteks eelneva reegli põhjal peame sellest saama struktuuri (44):

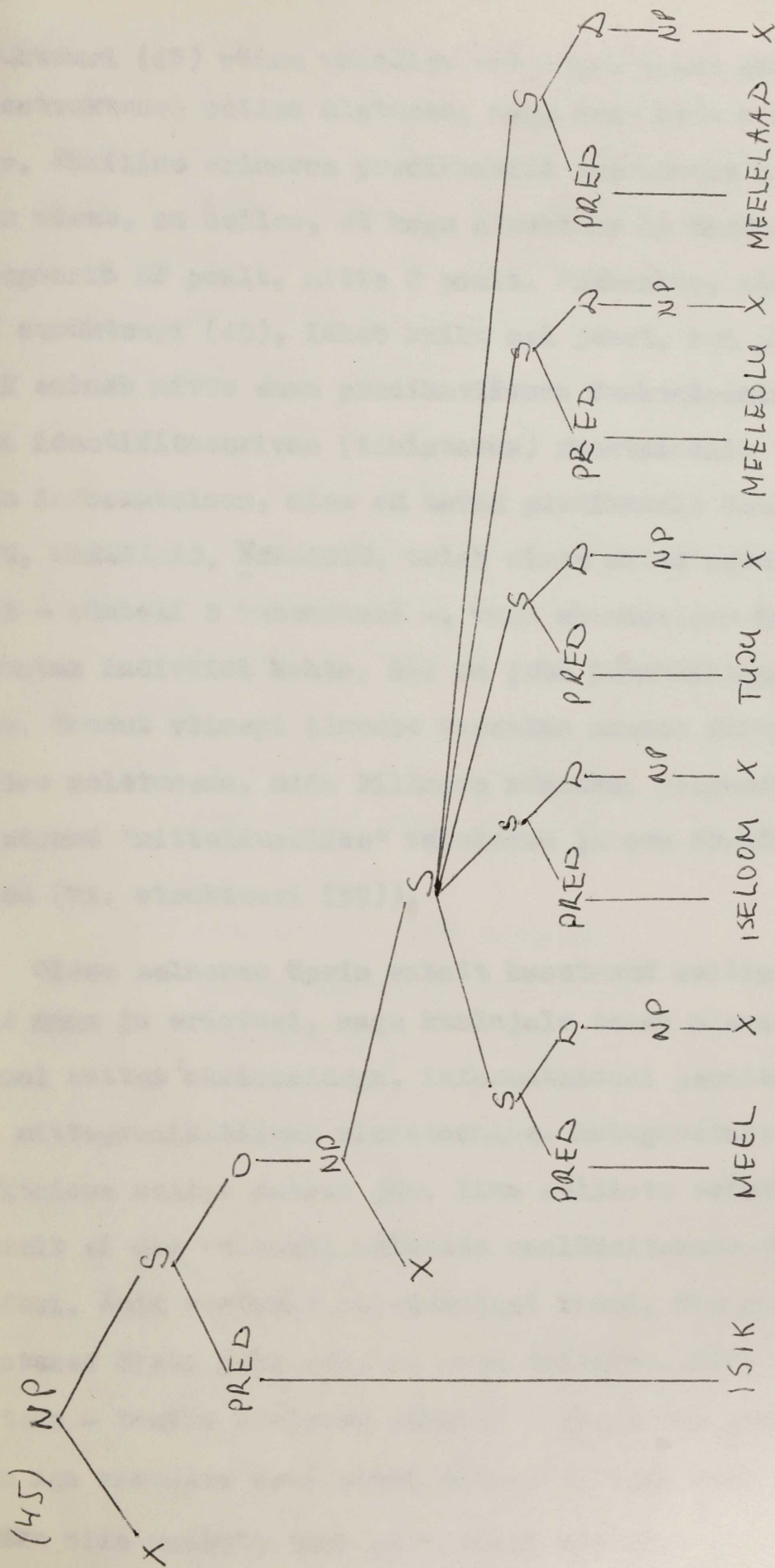
(43)

(44)

faktiliselt määrab iga (42a)-(42e) reegel kindla transformatsioonid, mis struktuuri (43) muudab vastavaks (44)-tüüpi struktuuriks. Ja struktuur, mis saadakse kõigi toodud reeglite rakendamise põhjal, oleks järgmine:

Struktuuri (45) võime vaadelda esitavana isiku kategooria sisestruktuuri selles ulatuses, nagu meie seda siin käsitleme. Põhiline erinevus predikaatide tavalisest käsitlusest, nagu näeme, on selles, et kogu struktuur on domineeritud kategooria NP poolt, mitte S poolt. Meehanism, mis genereerib struktuuri (45), läheb isiku sel juhul, kui predikaat ISIK esineb mitte enam predikatiivses funktsioonis, vaid juba identifitseerivas (tähistavas) funktsioonis NP all. Kogu informatsioon, mida edavad predikaadid MEEL, ISELOOM, TUJU, MEELELAAD, MEELEOLU, tuleb sisse mitte predikatiivselt - sümboli S vahendusel -, vaid olemasoleva informatsioonina indiviidi kohta, kes on juba identifitseeritud kui isik. Toodut võimegi ilmselt vaadelda samade faktide semantilise seletusena, mida Fillmore süntaksi seisukohalt on seletanud "mittelauselise" vahetorra ja oma NP-struktuuri kaudu (vt. struktuuri (39)).

Olame eelnevas üpris vabalt kasutanud selliseid mõisteid nagu ja eristusi, nagu kuulajale teada oleva informatsiooni esitus "aksioomidega", informatsiooni predikatiivne vs. mittepredikatiivne sisestoomine, kategooriate NP ja S funktsioon selles seoses jne. Ilma selliste eristusteta ei ole võimalik seletada analüüsitava sõnade omadusi. Kuid vastavat teoreetilist raami, kus mainitud eristused õieti kehtivad, me pole esitanud. Seda me peaksime teha - teatud üldistes joontes - järgaises peatükis. Siin aga vaatleme veel pisut lähemalt, mida võib öelda iga üksiku siin analüüsitava sõna kohta eraldi.

Me vaatlesime sõnu meel, iseloom, tuju, meelelaad, meeleolu selliselt, nagu vastaks igaühale neist oma elementaar-

predikaat. Misnagu sel näiral selline oletus aga kehtib? Kas on kõik neist vaadeldavad ühevõrra elementaarsetena?

Vaatleme kõigepealt, kas ei ole paaridest iseloom - meelelaad ja tuju - meeleolu üks paar mingil kindlal viisil seletatav teine kaudu. Selksõige, kas ei ole esimesed (iseloom ja meelelaad) seletatavad tuju ja meeleolu kaudu? Selle küsimuse tekitab asjaolu, et paljusid omadussõnu võib kasutada osutamaks nii konkreetset tuju kui ka vastavat iseloomu üldist omadust, nii meeleolu kui ka meelelaadi. Sõnad lõbus, kurb, morn, rõõmus, nukker, rahulik, sünge jne. sobivad kirjeldama nii inimese tujusid ja meeleolusid kui ka tema iseloomu või meelelaadi.

Me võime öelda

(46) Antaul oli lõbus tuju

Antaul oli sünge meeleolu

kui ka

(47) Antaul oli lõbus iseloom

Antaul oli sünge meelelaad

Kui võtame näiteks sõnad tuju ja iseloom, siis kas ei ole erinevus fraaside lõbus tuju ja lõbus iseloom tähenduses selgitatav teatud erinevusena ühelt poolt "konkreetselt, üksiku" ja teiselt poolt "üldise" vahel? Umbes niisamuti nagu me peaaegu iga sõna puhul (välja arvatud pärisnimed) võime rääkida selle üldisest tähendusest ja konkreetsest tähendusest; näiteks sõna laud võime kasutada üldnimena (laud on mõõbliene) kui ka konkreetset, individuaalset lauda whistavana (laud on kressimata). Kas me teatud analoogilisel viisil ei võiks näiteks lauset

Antaul on lõbus iseloom

analüüsida tähistavana enam-vähem sedasama mis lause

(48) Antsul on tavaliselt/sageli lõbus tuju?

Sel juhul ei oleks sõna iseloome tähenduselt enam elemen-
taarne, vaid see oleks seletatav sõna tuju ja sõnade nagu
tavaliselt, sageli, üldiselt vms. tähenduse kaudu.

Kuid vandeldes edasi omadussõnu, mida ühe või teisega
neist sõnadest koos võib kasutada, leiame peagi rohkesti
sõnu, mis on kasutatavad ühe kohta neist, kuid mitte teise
kohta. Näsküht - ja eriti suurel hulgal - on selliseid
omadussõnu olemas sõnaga iseloome seoses. Me võime öelda

(49)

	tugev	}	iseloome
	nõrk		
Antsul on	pehme		
	püsiv		

kuid mitte samas mõttes

(50)

	tugev	}	tuju
	nõrk		
+Antsul on	pehme		
	püsiv		

Me võime avastada isegi teatud kindlaid "dimensione", mil-
le seisukohalt võib kirjeldada inimeste iseloomu, kuid mis
ei ole rakendatavaid tuju kirjeldamiseks, ning leida üha
uusid omadussõnu nendes "dimensionides". Eeltoodud omadus-
sõnad moodustavad ilmselt ühe sellise "dimensioni"; võime
sile lisada näiteks omadussõnad jäik, järeleandmatu, aga
võime leida ka kuitahes kujundlikke omadussõnu, nagu
raudne, terasene jne. Hoopis teist "dimensioni" kirjelda-
takse aga selliste lausetega nagu

(51)

Antsul on

aval
siiras
reetlik
kaval
õiglane
sirgjooneline

iseloom

nille puhul saadeti pöördunud iseloomulikele väetel sõnaga

tuju:

(52)

? Antsul on

aval
siiras
reetlik
kaval
õiglane
sirgjooneline

tuju

Maasi võime moodustada sellised laused:

(53)

Antsul on

abne
ihne
kitsi
koonerdaja
tähenärija

iseloom

kuid ilmselt mitte:

(54)

+ Antsul on

abne
ihne
kitsi
koonerdaja
tähenärija

tuju

Ning samuti

(55)

Antsul on

arukus
tervus
intelligentne
robustne

iseloom

(56)

+ Antsul on

a. Puhk

terane

intelligents

tuju

robustne

kasvatamatu

toodud lausetus ei ole sõna iseloos tähendus kuidagi taand-
datav sõna tuju tähendusele. Tagantjärele näeme, et omadus-
sõnad, mille puhul selline taandamine oleks mõeldav (mis
on kasutatavad nii koos sõnaga iseloos kui ka koos sõnaga
tuju), moodustavad ise ühe kindla "dimensiooni" - n.-s.
emotsionaalsete seisundite dimensiooni. "Elava põhjal
võime järeldada, et on vähe põhjust püüda sõnade tuju ja
iseloos tähendustest ainult üht vaheldu elementaarsena
(s.t. aktspteerida elementaarpredikaadina näitaks ainult
sõna TUJU) ja teist sõna seletada selle kaudu.

Kahtlemataq emotsionaalseid seisundeid kirjeldavate
omadussõnade (lõbus, rõõmus, morni, nälgne jne.) erinevane
olemustega noiet sõnadest jääb endasi probleemiks. Kuid too-
dud näited osutavad, et kirjeldada sõnade tuju ja iseloos
tähenduste vahetkorda kui vahetkorda "konkreetsena" ja "üldise"
tähenduse vahel oleks äärmiselt lihtsustatud. Samuti kujutavad
omaette probleemid iseloosu erinevad "dimensioonid", millede
olemasolu erinevatest näidetest võib näha. Kuid selliseid
probleeme me siin enam ei osuda vaheldu.

See, mis me ütlesime sõnade iseloos ja tuju vahetkorda
kohta, kahtib üldjoontes ka sõnade meeloolu ja meelelaad
kohta. Sõna meelelaad tähendusest võime täheldada samasu-
guiseid dimensioone, mis pole rakendatavad meeloolu puhul.
Ja seega ei karki ka siin otseselt küsimust ühe seletuse

tähenduse seletamist teise kaudu.

Mida aga edasi võib öelda vastavalt sõnade iseloole ja meelelaad ning tuju ja meeleolu omavaheline seose kohta? Sõna tuju ja meeleolu kasutame enamasti kui sünonüme. Tõepoolest, kas on mingisugune vahe selles, kui ütleme

Ants oli	{	rõõmsas	meeleolus
		mornis	
		leebas	

või

Ants oli	{	rõõmsas	tuju.
		mornis	
		leebas	

Selliste sõnade võrdlemine on seotud raskustega, mis esinevad alati tähenduselt väga lähedaste sõnade võrdlemisel: nende sõnadega seostatavad erinevad tähendusvarjundid võivad olla väga subjektiivsed, tugineda individuaalsele arusaamisele vastavate sõnade tähendustest.

Antud juhul tundub meile näiteks, et ehkki on loomulik öelda:

(57) Ants oli	{	sojalikus	meeleolus,
		mõttikus	
		tõsis	

ei ole järgmised laused samavõrd loomulikud:

(58) ? Ants oli	{	sojalikus	tuju
		mõttikus	
		tõsis	

On aga raske öelda, kas selle tagu on mingi küllalt süsteemiline osantiline kriteerium. Oaloodud näited osutavad nagu, et samal ajal, kui sõna tuju on seostatav vaid

kitsamalt emotsionaalseid või teatavat emotsionaalset komponenti sisaldavaid seisundeid iseloomustavate väljenditega, on sõna meeleolu kasutatav ka laisamalt (vrd. sõnu asjalik, tõuline)⁶ Ueda kinnitab teatud määral ka asjaolu, et sõna taju kasutatakse rohkesti sellises konstruktsioonis nagu taju midagi teha, sõna meeleolu aga mitte:

(59) Mael oli taju üsna vaikelt ja hästi kaus nutta

(59') Antsul oli taju minna kosa riidetega ajuma

Jamuti on sõna taju tuletisel tujukas (inimese kohta üldult) ilane tähendus "emotsionaalselt muutlik", kuna vastava tähendusega sõna tuletist sõnast meeleolu pole:

meeleolukas tähendab hoopis midagi muud. Teiselt poolt võiksime nii tujukas kui ka meeleolukas tähenduse defineerida sufiksi-kas põhilist tähendust järgides ühesuguse versiooni abil: "tajuks poolt rikas" ja "meeleoluks poolt rikas", ning kuivõrd need väljendid omavad täiesti erinevaid tähendusi, siis tuleb see erinevus ilmselt omistada juba sõnadele taju ja meeleolu.

Toodud fakte arvestades kaldume niisiis selle poole, et sõnad taju ja meeleolu esitavad mitte üht ja sama, vaid erinevaid parameetreid, mille seisukohalt teatud isikut võib kirjeldada. Luid mõnase, et see sünnus otsus võib tugineda nende sõnade tähenduse üpris subjektiivsele mõistmisele.

Siin võib mainida ka asda, et ehkki sõnad meeleolu ja taju on üldisteks nimetusteks - ühtadele ja samadele või teatud määral erinevatele - põhilistele seisunditele, ei hääle need sõnad sugugi kõiki võimalikke inimese põhilisi seisundeid. Näiteks seisundeid, mida iseloomusta-

27.
takse sõnadega tähelepanelik, valvas, aga ka raev, hü-
teeria, pannika jms. Me ei paigutaks ei meeleolu aga
tuju alla.

Sõnade meelelaad ja iseloos tähenduste kõrvutamise
on seotud samalaadsete raskustega, nagu märkisime tuju ja
meeleolu puhul. Kuid tundub siiski, et siin on faktid,
mille põhjal nende tähendusi eristada, selgeamad. Kui jäl-
gida, misesugused omadussõnad rühmad on kasutatavad ühe
või teisega neist sõnadest, siis võib peagi leida, et
meelelaadil puuduvad ühe ilmselt teatud "dimensioonid",
mis on olemas iseloomul. Eris selge on see meie arvates
nn. 'tugevuse dimensiooni' puhul:

(60) Antsul on { tugev } iseloos
 { nõrk }
 { terasene }
 { püsiv }

(61) Antsul on { tugev } meelelaad
 { nõrk }
 { terasene }
 { püsiv }

Seda kinnitab kaudeelt ka see fakt, et sõnal iseloos on
olemas kasutus

(62) Ta on iseloomuga inimene

(mis tähendab tegelikult tugeva iseloomuga), sõnal meele-
laad aga vastavat kasutust pole:

(63) *Ta on meelelaadiga inimene.

Vähes selge, kuid meie arvates siiski ka küllalt ilmselge
on erinevus "intellektuaalse dimensiooni" puhul:

(64) Antsul on { arukas } iseloos
 { terane }

kindlameelne, meelne (tegema midagi), meeleldi, meeltu jne.
(Mõne sõnad meeleolu ja meelelaad ise kuulu ka samasse sar-
ja. Kuid nende tähendus, nii nagu ka paljude teiste tule-
tiste tähendus, on täiesti iseseisvustanud; nagu võime
näha nende kasutusest, on nad iseseisvate ühustena lüli-
tunud kindlasele süsteemile - kõrvuti näiteks sõnadega iseloome
ja tuju - ning semantiliselt oleks üpris raske tuletada
nende tähendusi sõna meel tähendusest mingi täiendava kom-
ponendi lisamise teel.) Selline suur moodustiste hulk esu-
tab, et sõnal meel (s.t. mõistel, mida see tähistab või on
tähistanud) on olnud oluline funktsioon keele semantilises
struktuuris; kuid et enamik neist moodustistest
on fraseologiseerunud, siis võib järeldada, et ka vastav
algne tähendus on aktiivselt kasutusest taandunud. (Sellega
seoses kerkib huvitav küsimus: missugusel määral selles
võib näha kajastumas muutust eesti keele kõnalejate in-
tuitiivses ettekujutuses inimese psüühika ehitusest?)

Siinise võime täheledada, et igatüüpi analüüsitud sõ-
nadest - iseloome, tuju, meeleolu, meelelaad, meel - on
omad kindlad tähenduslikud iseloomused, igatüüpi neist tähi-
tab teatud määral erinevat funktsiooni isiku: kindla "para-
meetrina". Seepärast vaatlemegi igatüüpi neist esindavana
kindlat elementaarpredikaati:

MEEL $\left(\begin{matrix} (x) \\ D \text{ NP} \end{matrix} \right)$

"x omab meelt"

ISELOOME $\left(\begin{matrix} (x) \\ D \text{ NP} \end{matrix} \right)$

"x omab iseloomu"

MEELELAAD $\left(\begin{matrix} (x) \\ D \text{ NP} \end{matrix} \right)$

"x omab meelelaadi"

TUJU ((x))
D NP

"x omab tuju/ on tuju"

MEELEOLU ((x))
D NP

"x omab meeleolu/ on meeleolus"

Ja nende predikaatide kasutamine on määratud reeglitega (42a)-(42e).

Meie põhimõttelist käsitust nende sõnade endi funktsioonist keele semantilises struktuuris see aga olulisel määral ei puudutagi, kas vaatleme neid kõiki omaste predikaatidena või ühendame näiteks sõnad meeleolu ja tuju ning meelelsad ja isoleos vastavalt ühe ja sama elementaarpredikaadi alla. Milles aga lähemalt erineb neist igaüks eripära, seda me siin ei saa öelda. Selleks on vaja täpsemalt jälgida eelkõige omadussõnade (ja muude väljendite) semantilisi iseloomusi, mis igaühaga neist sõnadest seostuvad nende võimalike "väärtustena".

V PEATÜKK

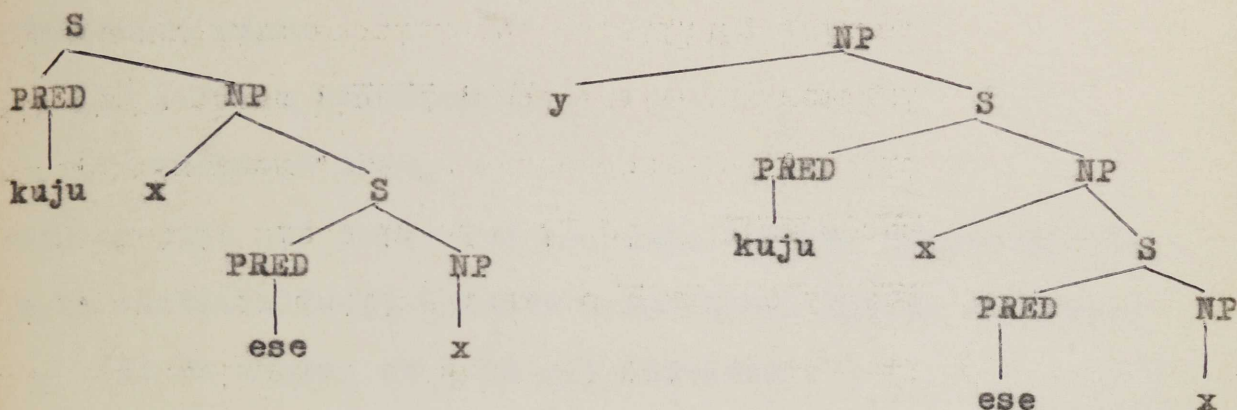
ARUTLUSI JA ÜLDISTUSI KOKKUVÖTTEID

§ 1. Oleme eelnevas kasutanud rohkesti mõisteid nagu predikaat, predikatsioon, presupositsioon, väide; oleme rõhutanud, et analüüsime sõnu kui predikaate ja vastavalt võtame arvesse vaid seda, mis nende kohta kehtib situatsioonis, kus antud sõna parajasti väidetakse. Seejuures on aga "predikatsiooni", "väitmise", "teatamise" jms. mõistet käsitletus, mis on selle analüüsi baasiks, jäänud tegelikult intuitsioonile tasemele. Predikaadi mõiste on keskeks mõisteks kaasaegses semantikateoorias; kuid teoreetiline kontekst, mida see mõiste ^{eldab} ~~sisaldab~~ ja milles üksi ta omab seda väärtust, mis talle omistatakse, on eksplitseerimata. Eelmises peatükis analüüsitud sõnadega meel, meeleolu, meelelaad, tuju, iseloome seotud semantiliste faktide seletamisel juba jõudsime otseselt selle üldise konteksti eksplitsiitse esitamise vajaduseni. Püüame siin seda konteksti jõudumööda selgitada, enne kui asume lõplike kokkuvõtete tegemisele eelnenud analüüsist.

Mida kujutab endast predikatiivsus semantika seisukohalt? Lingvistikas on alati olnud veendunud lause kui erilise keelelise üksuse olulisuses. Ning lause universaalse isärasusena on ikka vaadeldud predikatiivsust; lause on predikatiivne struktuur vastandina näiteks nimisõnafrasiibile kui tüüpilisele mittepredikatiivsele struktuurile. Milles

on aga selle vastanduse semantiline olemus? Mis on lause semantika seisukohalt vaadatuna ja mis on nimisõnafraas? Struktuurid, mis esitatakse lausete semantiliste representatsioonidena, ei seleta iseenesest mitte sugugi, miks just lausetega ja mitte nimisõnafraasidega seostub nähtus, mida nimetatakse predikatiivsuseks. ~~K~~a see ei seleta iseenesest veel midagi, kui me peatud üksusi lause struktuuris hakkame nimetama predikaatideks. Probleem saab võib-olla ilmsemaks, kui vaatleme konkreetsemalt paari semantilist nähtust, mis otseselt on seotud predikatiivsusega. Kõigepealt: me räägime analüütilistest lausetest, kuid mitte analüütilistest nimisõnafraasidest. Miks õieti? Me võime siin täiesti kõrvale jätta küsimuse, kuidas konkreetset kirjeldata lausete analüütilisust. Oluline on siin küsimus, miks selline semantiline omadus nagu analüütilisus on võimalik ainult lausetel, miks on mõttetu rääkida analüütilistest või mitteanalüütilistest nimisõnafraasidest? Sisuliselt - intuitiivselt - pole raske vastust leida: analüütilisus on võimalik vaid seal, kus "väidetakse midagi millegi kohta"; kuivõrd nimisõnafraas pole väidet esitav - predikatiivne - struktuur, siis ei oma ka analüütilisus tema puhul mõtet. Kuid kuidas see kajastub lausete ja nimisõnafraaside semantilises käsitluses? Lause Esemel on kuju on analüütiline struktuur. Nimisõnafraas eseme kuju muidugi pole ei analüütiline ega ka mitteanalüütiline. Mõlemad koosnevad aga. nagu näeme, samadest sisulistest üksustest (ese, kuju); nende väljendite alusstruktuuride põhiliseks vormiliseks erinevuseks on teatavasti see, et esimest domineerib sümbol S, teist NP. Üksused ese ja kuju esinevad nii ühes kui teises täiesti ühesuguses positsioonis. Vastavad alusstruktuurid võiksime esitada

umbes sellistena:

Selline käsitus fikseerib küll vormilise erinevuse nimisõnafaaside ja lausete vahel. Kuid sellest käsitlusest ei järeldu kuidagi, et semantiline nähtus, mida tuntakse analüütilisuse nime all, peaks olema võimalik vaid nende struktuuride korral, mida domineerib sümbol S. Küsimusele, miks seos lausete, nimisõnafaaside ja analüütilisuse vahel on selline, nagu see on, ei anna see käsitus mingit vastust. See tähendab, semantikteooria, mis on selle ^{Käsitluse} ~~küsimuse~~ aluseks, ei suuda seletada nimetatud seost, ehkki ta suudab selle fikseerida. See nõrkus on aga omakorda tingitud sellest, et semantikteoorial puuduvad eksplitsiitsed vahendid predikatiivsete ja mittepredikatiivsete struktuuride eristamiseks. Eriti, nagu näeme, ei mängi see, et me üksused ese ja kuju ülaltoodud struktuurides esitame predikaatidena, nende struktuuride eristamisel mitte mingit rolli.

Teiselt poolt võime leida kehtivat olukorra, mis on teatud määral vastupidine eespool kirjeldatule, ühe kindla rühma verbide puhul; vastupidine on see olukord selles mõttes, et siin on laused semantiliselt täiesti normaalsed ja tavalised, kuid nende lausete kindlad nominalisatsioonid

- vastavad nimisõnafraasid - osutuvad semantiliselt mõtte-
tuiks. Kui me võtame näiteks sellise lause ja vastava nimi-
sõnafraasi nagu:

(1) Laud on värvitud

(2) värvitud laud,

siis on siin nii lause kui ka nimisõnafraas semantiliselt
ja ka süntaktiliselt täiesti normaalsed. Samuti on laused

(3) Ma nägin, et laud oli värvitud

(4) Ma nägin värvitud lauda,

ehkki ilmselt mitte semantiliselt ekvivalentsed, siiski
mõlemad täiesti normaalsed ja mõttekad. Kuid võtame nüüd lause

(5) Tuli oli kustunud

ja vastava nimisõnafraasi

(6) kustunud tuli.

Lause (5) on kahtlemata täiesti mõistetav ja tavaline. Kuid
nimisõnafraas (6) mõjub veidrana. Mida see väljend tähistab?
Tuld? Kuid kui tuli on kustunud, siis tuld ju pole; kustu-
nud tuli pole mingi kindlate iseärasustega tuli, nii nagu
värvitud laud on kindlate iseärasustega laud. Vastavalt
leiame ka, et lausetest

(7) Ma nägin, et tuli oli kustunud.

(8)⁺ Ma nägin kustunud tuld

on (7) semantiliselt normaalne, kuid (8) on mõttetu. Rõhu-
tame seejuures, et lause (8) ebanormaalsus on puhtal kujul
semantilist päritolu, grammatiliselt võiksid väljendid (7)
ja (8) olla mõlemad normaalsed. Seega peab ka just semantika
seletama, miks lause (8) on ebanormaalne, samal ajal kui
(7) on täiesti normaalne. Selliseid näiteid võime konstru-
eerida alati, kui verb (vastavas vormis) "tühistab" vastava

nimisõna poolt tähistatud objekti olemasolu - kas absoluut-
ses mõttes (nagu toodud juhul) või vastava konkreetse lause
kontekstis:

(9) Ma nägin, et jää oli sulanud

(10)⁺Ma nägin sulanud jääd

(11)Ma nägin, et päike oli loojunud
/vaatasin

(12)⁺Ma nägin loojunud päikest

lausete (8), (10), (12) mõttetust ei saa seletada sellega,
et sõnad nagu kustunud ja tuli, sulanud ja jää, loojunud ja
päike on üldse seostamatud. Nad on seostatavad, kuid on
seostatavad vaid lauses, mitte nimisõnafrasias. Vastavalt
peaks seletus, miks laused (8), (10), (12) on mõttetud, tu-
lenema otseselt lause ja nimisõnafraasi semantilise erine-
vuse käsitlest. Kuid praegusest semantikateooriast ei
järeldu mingit eksplitsiitset seletust. Miks on just nimi-
sõnafrasid need, mis antud juhul on semantiliselt mittenor-
maalsed, kuna vastavad laused on normaalsed? Miks ei saaks
see olla vastupidi? Sümbolite S ja NP kasutamine vastavaid
struktuure domineerivate sümbolitena ei välista iseenesest
sugugi vastupidist võimalust. Ning nagu näeme, ei mängi as-
jaolu, et me vastavaid üksusi (näiteks kustunud, tuli) nime-
tame predikaatideks - "toome sisse" sümboli PRED all - jäl-
legi mingit põhimõttelist rolli. See ei lisa vastavatele
semantilistele alusstruktuuridele antud juhul mingit sele-
tavat jõudu. Predikaadi mõiste - ega ka lause ja nimisõna-
fraasi mõisted - ei aita meil selliseid semantilisi fakte
seletada, kuni kontekst, millelt need mõisted ~~tegelikult~~ oma
tegeliku semantilise väärtuse saavad, pole ise eksplitsiit-
selt semantikasse toodud. Selle konteksti moodustab, nagu

me oleme juba öelnud, predikatsiooni kategooria; see on kontekst, mida peetakse faktiliselt silmas kõikjal, kus praeguses semantikteoorias räägitakse predikaatidest, prepositsioonidest, väidetest, uue informatsiooni teatamisest jne. Kuid see kontekst kehtib vaid teatud intuitiivse tagapõhjaga. Mida predikatsioon täpselt kujutab endast semantika seisukohalt, pole eksplitsiitselt määratletud. Selle tagajärjeks on aga, et ei suudeta eksplitsiitselt seletada ka lause ja nimisõnafraasi semantilist erinevust, mis, nagu nägime, osutub teatud juhtudel kriitiliseks.

Ühelt poolt on see kõik kahtlemata tingitud sellest, et lause ja nimisõnafraasi kategooriad (S ja NP) on otseselt süntaksist üle võetud, kuid vajalikku semantilist tõlgendust nendele kategooriatele pole antud. Selle tagajärjeks on illusioon, et me opereerime tuntud ja hästi määratletud kategooriatega, samal ajal kui tegelikult puudub neil kategooriatel täielikult vajalik semantiline määratlus.

Üldisemal kujul avaldub selles aga tõik, et semantikteooria - nagu ka generatiivse grammatika teooria tervikuna - vaatleb keelt liiga abstraktsel tasemel. Lauseid kirjeldatakse kui kindlat tüüpi "abstraktseid objekte" ning see kirjeldamine arvestab vaid kaudselt keele reaalse kirjeldamisega seotud fakte. Selline abstraktsus jätab aga lingvistid ilma vajalikest empiirilistest nõuetest, millest oleks võimalik juhinduda keele kirjeldamisel: nõuetest, mis ütleksid, mida nimelt on tarvis kirjeldada, missugustele faktidele tuleb esmajoones tähelepanu pöörata, mis sellest kirjeldusest on vaja saada, s.t. missugust konkreetset kirjeldust võib lugeda vastava keelematerjali adekvaatseks kirjelduseks. Eriti selgelt ilmneb kõik see generatiivse semantika

mudeli läbitöötamisel. Meie arvates on juba saanud selgeks, et suurel määral tuleb anda õigus neile lingvistika rakendustest huvitatud uurijatele, kes väidavad, et lingvistid-teoreetikaud töötavad omamoodi vaakuumis, mistõttu nende poolt arutatavad probleemid osutuvad sageli üpris esoteerilisteks.¹ Niisugune olukord on selle asjaolu tulemuseks, et lingvistid on - väheste eranditega - praktiliselt ikka ignoreerinud üht põhilist fakti keele kohta, nimelt et keel on kommunikatsiooni vahendiks inimeste vahel. On ignoreeritud seost ühelt poolt keele ning teiselt poolt kõneleja ja kuulaja teadmiste vahel, eelkõige asjaolu, et keele kasutamine - kommunikatsioon - implitseerib alati mingi muutuse neis teadmistes. Neis "abstraktsetes alusstruktuurides", mis lausele vastavusse asetatakse - generatiivses grammatikas aga formaalselt midagi enam ei taotleta kui igale lausele kindla "abstraktse ~~ala~~ alusstruktuuri" vastavusse asetamist - ei kajastu mitte kuidagi see, et need laused peaksid olema kommunikatsioonivahendiks, peaksid "teatama midagi uut millegi kohta", et nende tulemusena peaks midagi muutuma kuulaja teadmistes. Selliste faktide puudutamisel osutatakse reeglina, et nende käsitlemine kuulub juba keelekasutuse

¹ Vt. näit. C.A.Montgomery, Linguistics and Automated Language Processing. International Conference on Computational Linguistics, Sänga-Säby, sept. 1969, Preprint No.41, lk. 1 jj. ; R.M.Schwarz, Towards a Computational Formalisation of Natural Language Semantics. Sama konverents, Preprint No. 29, lk. 45.

219

(performance) teooriasse, kuna generatiivse grammatika ülesandeks on kirjeldada ja seletada vaid kõnelajate keelepädevust (competence). Kuid ka keelepädevuse ja keelekasutuse eristamise põhimõtted, sellistena, nagu nad on toodud Chomsky "Süntaksiteooria aspektides", pole kaugeltki selged ega ka kaugeltki enesestmõistetavad,¹ seda veel eriti rakendatult uuele, generatiivse semantika kontseptsioonile. Me ei hakka seda küsimust siiski eraldi vaatlema. Nagu me oleme öelnud, pole praeguse semantikateooria puhul küsimus enam selles, kas predikatsiooni - kommunikatiivse akti - mõistet ja sellega seotud teisi mõisteid on vaja käsitleda selles semantikateoorias või mitte. Need mõisted on faktiliselt juba toodud semantikas, ainult neid pole eksplitsiitselt, s.t. formaalselt esitatud. (Ning oleks võrdlemisi raske mõista olukorda, kus, selgitades mõisteid nagu "predikaat", "pre-supositsioon", "väide", "referentsiindeks" jt. viidatakse pidevalt mõistetele nagu "teatamine", "kõneleja resp. kuulaja teadmised", "uus informatsioon", "teadaolev informatsioon", kuid kui keegi püüab semantikas eksplitsiitselt käsitleda ka neid viimaseid mõisteid, öeldakse: ei, need ei kuulu keelepädevuse alla, need kuuluvad keele kasutusse.)

Niisiis, meie arvates on semantika jõudnud otseselt vajaduse ette seletada, mida kujutab endast kommunikatsioon,

¹ Vt. näit. R.C.Shank, J.Tesler, A Conceptual Dependency parser for Natural Language. International Conference on Computational Linguistics, Sanga-Säby, sept. 1969, Pre-print No. 2, lk. 1-3; R.M.Schwarz, Towards a Computational Formalisation of Natural Language Semantics, lk. 12-13.

mis mõttes keel on kommunikatsioonivahendiks. Ning eriti: kuidas on võimalik - keele abil - kommunikatsioon mingil kindlal teemal? Kommunikatsioon inimeste vahel ei seisne ju selles, et lihtsalt "keegi teatab midagi kellelegi". Me võime teatada midagi, võime sellele hiljem lisada midagi uut, arvestades varem teatatut; võime samal teemal ise uut informatsiooni vastu võtta, oma seisukohti muuta ja vastavalt muuta ka teisele teatatavat informatsiooni jne. Teatud konkreetsemal tasemel esindab sellist kommunikatsiooni vormi näiteks seotud tekst. On üpris ilmne, et selles mõttes võetud kommunikatsiooni kirjeldamiseks ei piisa kaugeltki sellest, kui me igale lausele asetame vastavusse tema "abstraktse alusstruktuuri". On vaja näidata kommunikatsiooni dünaamikat. Eelkõige on vaja eksplitsiitselt esile tuua predikatsiooni kui kindla kommunikatsiooniakti semantiline olemus. Ja selleks on vaja midagi muud kui lihtsalt predikaadi mõiste kasutuselevõtmist semantikas. Asi pole nimes, vaid selles, kuidas kajastada semantikteoorias kõiki neid semantilisi informatsiooni töötlemise protsesse, mis moodustavad kommunikatsiooni.

Kasulikke eeskujusid selle probleemi lahendamisel võib leida just rakenduslingvistikast. Sõltumatult sellest, kui läbitöötatud ja adekvaatne on üks või teine rakenduslingvistiline süsteem keele konkreetsete faktide arvestamisel, on enamiku nende süsteemide puhul vältimatuks empiiriliseks nõudeks funktsioneerida just sellises kontekstis, millest meie siin oleme huvitatud: on olemas teatud varem kogutud materjalihulk - varasemad andmed, "teadmised", "mälu"; süsteem võtab vastu uusi tekste - "teateid"; ta peab neid ana-

lühisima, analüüsi tulemusi kõrvutama olemasolevate "teadmiste" ning lisama teates sisalduva uue informatsiooni mälus olevatele teadmistele - sobivasse kohta ning sobival viisil. Eriti selgelt ilmnevad need jooned näiteks süsteemide puhul, mis on mõeldud seotud teksti semantiliselt analüüsimiseks ühel või teisel otstarbel, küsimuste-vastuste süsteemide puhul, aga samuti nn. semantilise informatsiooni teooria puhul, kus "teate", "olemas oleva informatsiooni" ja "uue informatsiooni" mõistetel on keskne roll.¹ On enam kui selge, et seotud teksti semantilise sisu kirjeldamisel ei piisa lihtsalt sellest, kui me selles sisalduvatele lausetele järjest asetame vastavusse nende alusstruktuurid. On tarvis, et teksti kirjeldab süsteem suudaks identifitseerida objektid, mille kohta neis lausetes midagi teatatakse, suudaks neid

¹ Т. М. Ильин, Б. М. Лейкина, Т. Н. Никитина, М. И. Откупцакова, С. Я. Фигуранов, Модель семантики текста и система "запрос-ответ" (к постановке вопроса). — Научно-техническая информация, Серия 2, 1969, No. 1, лк. 10-14;

W. Woods, Semantics for a Question-Answering System. — Report No. NSF-19, Computer Laboratory of Harvard University, Cambridge, 1967;

Ю. А. Шрейдер, Об одной модели семантической теории информации. — Проблемы кибернетики, вып. 13, 1965, лк.

Ю. А. Шрейдер, О семантических аспектах теории информации. — Кибернетика и информация, Москва, 1967, лк. 15-47.

alati reidentifitseerida, kui järgnevates lausetes nendega seoses teatatakse mingeid uusi fakte; suudaks võrrelda uut informatsiooni antud objekti kohta varem olemasoleva informatsiooniga ja vastavalt muuta objekti kogukirjet jne.

Teiselt poolt aga on teada, et loomuliku keele tekst koosneb alati üksikutest lausetest. Seega peaks iga üksiku lause semantiline kirjeldus teatud mõttes olema aluseks kõigile ülalkirjeldatud operatsioonidele. Iga lause semantiline kirjeldus - semantiline representatsioon - peaks eksplitsiitses vormis tooma esile, missuguseid "informatsiooni töötlemise protsesse" ülaltoodud mõttes esindab antud lause. (Siin oleks võrdlemisi absurdne ka väita, et kõik need probleemid, mis seostuvad teksti semantilise kirjeldamisega ülaltoodud mõttes, ei ole keelepädevuse probleemid ega kuulu seega kirjeldamisele lingvistikas. See tähendaks väita, et teksti mõistmiseks kasutatakse mingeid hoopis teisi oskusi kui selles tekstis sisalduvate lausete mõistmiseks; ning et oskused, millele tugineb üksikute lausete mõistmine, ei ole põhimõtteliselt mingil viisil seotud teksti mõistmise oskusega. Mida sel juhul üldse kujutab endast mingi konkreetse lause mõistmine? Mida kujutavad need teadmised, mis saadakse lausest selle mõistmise tulemusena? Pigem on juba loomulikum vastupidine äärmus: et lausete kui omaette keeleliste üksuste valimine analüüsiobjektiks lingvistikas on õigustatud vaid sedavõrd, kui-võrd lause on selline üksus, mille mõistmine on aluseks suuremate tekstide mõistmisele, kuivõrd lause semantikat kirjeldades on võimalik anda potentsiaalne alus kogu kommunikatsiooniprotsessi semantiliseks kirjeldamiseks.)

Belnevast lähtudes võib seega rõhutada järgmisi küsimusi,

nillele semantikateooria peab iga lause semantilise representatsiooni esitamisel suutma vastata lisaks senistele nõuetele:

(1) Mis on need objektid, mille kohta antud lauses midagi teatatakse - mille kohta antud lause "käib". Jämedalt öeldes: missugused NP-argumendid antud lause semantilises representatsioonis on need, mille kirjesse antud lause lisab mingit uut informatsiooni, ja mislaadseid ^{objekte} informatsioone need NP-d tähistavad? Et see pole sugugi triviaalne probleem, seda osutab näiteks seegi, et loogikud on juba pikka aega murdnud päid sisuliselt just sellesama probleemi kallal.¹ Samuti on otseselt selle küsimusega seotud probleemid, mida generatiivse grammatika raames on analüüsinud näiteks L.Karttunen: missugustel tingimustel indefiniitne NP toob diskursusesse uue "objekti", nn. diskursuse referendi.²

(2) Mida konkreetselt teatatakse iga sellise "objekti" (resp. NP) kohta antud lauses?

(3) Missugune informatsioon vastavate lausete kohta on varem teada ja kuidas see informatsioon peab olema esitatud?

¹G.Ryle, "About".- Analysis, 1933, No.1, lk.10-11; H.Putnam, Formalization of the Concept "about". - Philosophy of Science, 1958, No.2, lk.125-130; N.Goodman, "About". - Mind, 1961, No.2, lk. 1-24.

²L.Karttunen, Discourse Referents. - International Conference on Computational Linguistics. Sanga-Säby, sept. 1969, Preprint No. 70.

(4) Kuidas kõrvutada antud konkreetse objekti (NP) kohta varem teada olevat informatsiooni ja uut informatsiooni, mis antud lausega selle kohta teatatakse, ja mille põhjal määratakse NP uus kirje (s.t. kuidas tunakse uus informatsioon NP-sse)?

Funktid (2) ja (3) on muidugi otseselt seotud väite ja ^{su}prepositsioonide eristamisega, mis on eelnevast tuntud. Kuid küsimuste (1) ja (4) kontekstis omandavad ka need mõisted suurel määral teise sisu. Peab olema võimalik näidata, missugused presupositsioonid on seotud ühe või teise kindlat "objekti" tähistava NP-ga, samuti missugune uus informatsioon läheb iga sellise NP kirjesse.

Põhilisi fakte, mis lause semantika niisuguse kirjeldamise puhul esile tuleb, on see, et lause semantiline sisu - mida võib nimetada antud lause tähenduseks - pole mingi jääv staatiline struktuur, nii nagu seda on näiteks sõnade tähendused. Lause tähendus on mõistetav pigem muutusena, mille see lause toime paneb kuulaja teadmistes. Vormiliselt: antud lause tähendus on kirjeldatav nende NP-de semantiliste kirjete kaudu, mille kohta lauses midagi uut teatatakse, võrrelduna nendesamade NP-de kirjetega enne selle informatsiooni lisamist nende kirjetesse. Semantilises mõttes esindab lause üleminekut ühtede semantiliste kirjetega NP-delt teiste semantiliste kirjetega NP-dele, ühtede NP-de töötlemist teistsugusteks NP-deks. Selles üleminekus, töötlemises ongi predikaat-siooni semantiline olemus.¹

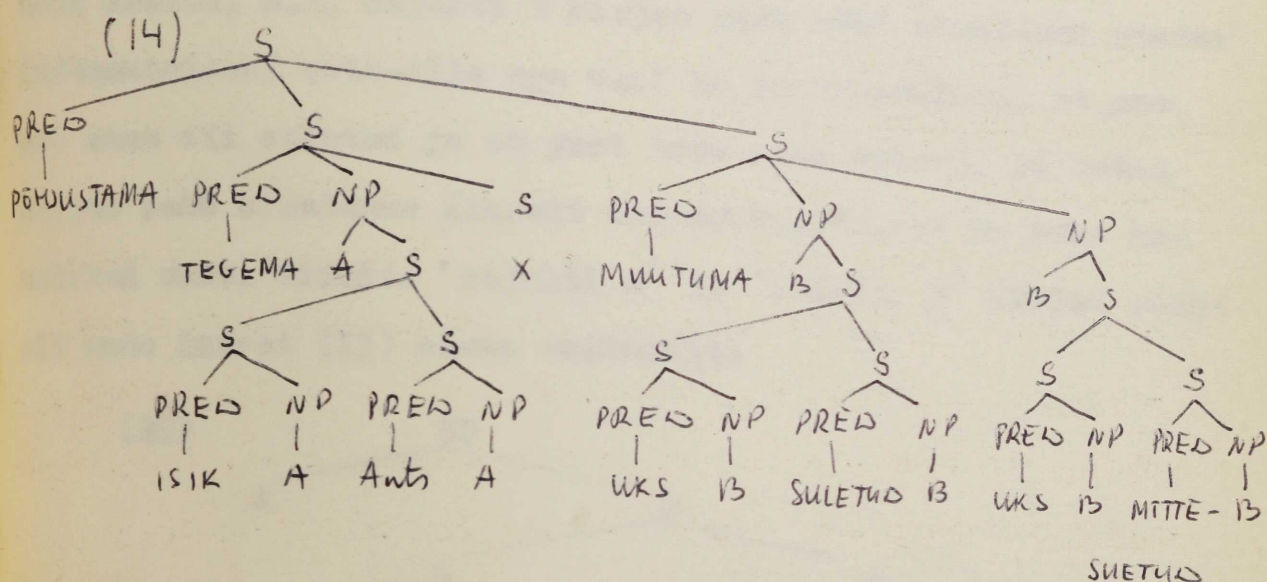
¹ Lause sellist käsitlemist võib mõista ka Saussure'i tuntud seisukoha eksplitseerimisena, mille järgi laused (konkreetsed, individuaalsed laused) kuuluvad kõnesse, mitte keelde. Generatiivses grammatikas on lausete sellise tõlgendamise vajadusele osutatud juba T. D. Langendoen, Selection, Projection, Meaning and Semantic Content. - Working Papers in Linguistics, No. 1. Columbus, Ohio, 1967, lk. 100-109.

Et selgitada, mida me silmas peame, toome ühe lihtsa näite. Analüüsime lauset

(13) Ants avas ukse.

See väljendab ilmselt fakti, et Ants tegi midagi, nii et uks, mis oli suletud, avanes, s.t. muutus mitte-suletuks.

Ilustratsioon, mis sellele lausele vastavusse asetataks, oleks - detaile kõrvale jättes - seega järgmine:

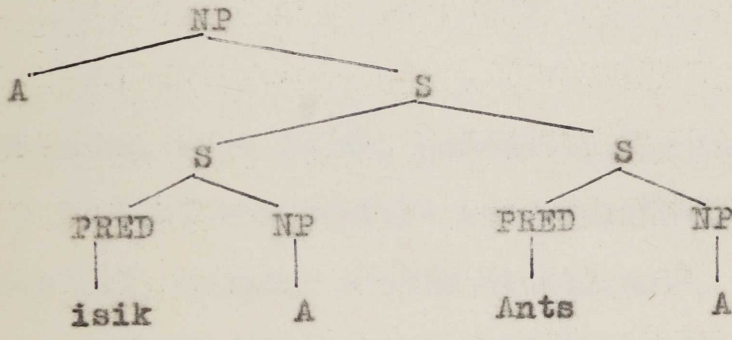
"A, kes on isik ja kelle nimi on Ants, teeb midagi, nii et see põhjustab selle, et B, mis on uks ja mis on suletud, muutub B-ks, mis on uks ja mis on mitte-suletud".

Kui vaatleme lauset (13) aga eespool kirjeldatud konteksti seisukohalt, s.t. konteksti seisukohalt, kus keegi teatab selle lausega kellelegi vastavat fakti, ja püüame seda hinnata kuulaja teadmiste muutumise seisukohalt, siis leiame, et toodud lause semantiline kirjeldus peaks sisaldama vähemalt järgmisi fakte.

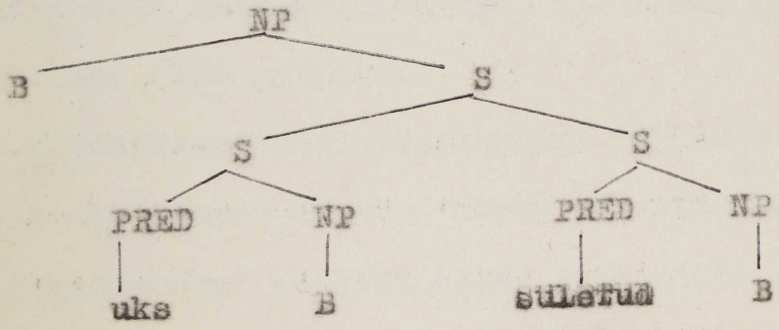
Lause (13) käib Antsu kohta ja käib ka selles nimetatud ukse kohta; mõlema kohta saab kuulaja teada mingi uue fakti

ja ta peab muutma mõlema "kirjet" oma mälus. Seejuures ukse kohta eeldatakse teda enne teadvat, et see on suletud (täpsemini: eeldatakse teadvat objekti B kohta, et see on uks ja on suletud), kuna Antsu kohta eeldatakse teda teadvat ilmselt vaid seda, kes nimetatud isik on (teadvat objekti A, kes on isik ja kelle nimi on Ants). Lause (13) mõistmise järel peab kuulaja aga ukse kohta teadma vähemalt seda, et see on nüüd avatud, s.t. objekti B kirjes peab nüüd sisalduma vastav informatsioon(võib-olla aga veel ka informatsioon, et see uks enne oli suletud ja et just Ants avas selle), ja Antsu kirjes peab sisalduma ilmselt informatsioon, et ta avas nimetatud ukse. Niisiis "objekti A" ja "objekti B" kirjed peaksid enne lauset (13) olema vastavalt:

(15)

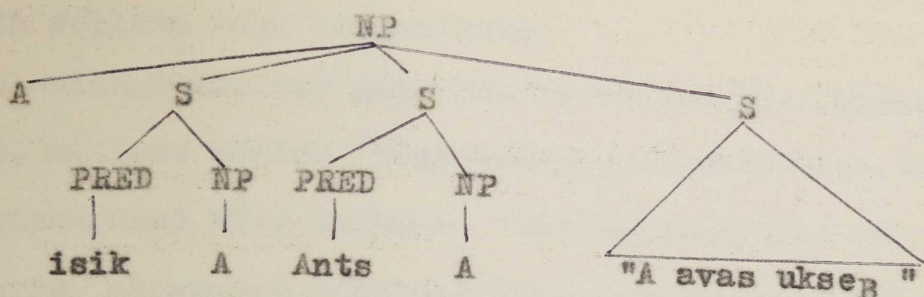

(16)

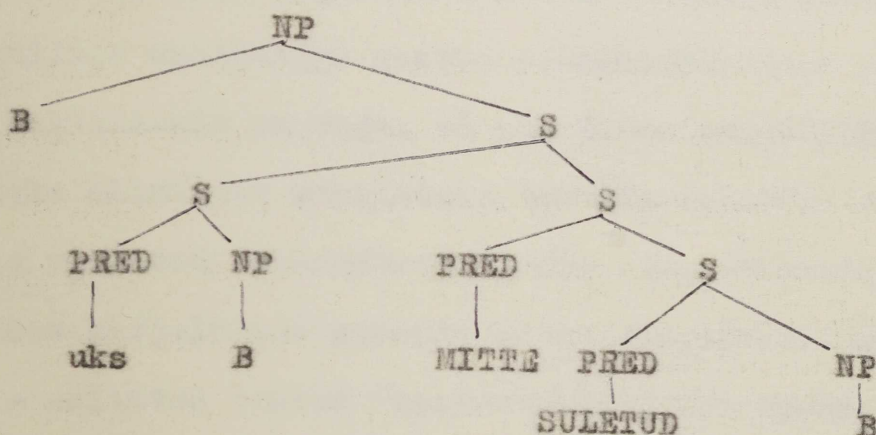
lauses (13) teatatav informatsioon peaks need NP-d muutma aga järgmisteks NP-deks:

(17)

(= struktuur (14))

(18)

lause (13) tähendus, võib öelda, seisnebki üleminekus struktuuridelt (15) ja (16) vastavatele struktuuridele (17) ja (18). Kui lause (13) esineks seotud diskursuses, siis järgnevas kasutuses peaksid kõnealused "objekt A" ja "objekt B" sisse tulema juba koos informatsiooniga, mis nende kohta kehtib struktuurides (17) ja (18).

Lause (13) formaalsest alusstruktuurist (struktuurist (14)) ei ole aga iseenesest kuidagi näha, et selle lause semantiliseks "tulemuseks" peaksid olema just sellised teisendused. Struktuur (14) on staatiline struktuur, mis vahetult toob esile vaid selles esinevad semantilised elementaarpredikaadid (resp. elementaarlaused) ja nende loogilise hierarhia. Puuduvad põhimõtted ja konkreetset reeglid, mis juhiksid selle struktuuri töötlemist, nii et tulemus oleks

parajasti selline nagu kirjeldatud.

Pole muidugi mõeldav siin hakata analüüsima võimalikke reegleid, millest sõltub konkreetsete struktuuride töötlemine - missugused NP-d kuuluvad töötlemisele ühes või teises struktuuris, missugune informatsioon igasse neist NP-dest täpselt viiakse, millest sõltuvad ümberkorraldused vastavate NP-de sees jne. See on omaette ulatuslik ja komplitseeritud uurimisala (mis tegelikult haarab endasse enamiku teksti semantilise analüüsiga seotud põhimõttelistest probleemidest). Faktiliselt on vaja, et iga lause semantiline struktuur oleks allutatav kindlatele transformatsioonidele, mis teostavad vastavad teisendused NP-des. See tähendab, lause semantilises kirjelduses peaksid olema eksplitsiitselt - formaalselt - esitatud teatud "operaatorid"; iga operaator määrab kindla (või kindlat tüüpi) transformatsiooni ning viimased teostavadki struktuuri töötlemise nõutud viisil. Ühelt poolt peavad need operaatorid ilmselt sõltuma sellest konkreetsest üksusest, mis antud lauses on predikaadiks; iga predikaadiga peaksid olema seotud omad kindlad operaatorid, mis määravad selle predikaadi argumentide (NP-de) töötlemise. Vastavate operaatorite väljaselgitamine peaks kuuluma ühe põhilise ülesandena iga predikaadi semantilise analüüsi juurde. (Vrd. näiteks, missugusel erineval viisil muutub NP lihatükk semantiline kirje järgmiste lausete puhul:

Ants nuusutas lihatükki.

Ants praadis lihatüki ära.

Ants söi lihatüki ära.)

Teiselt poolt aga peaksid olema antud ka teatud üldised operaatorid, mis seostuvad vahetult lausega ja mis mõjutavad

kindlal viisil kogu vastavale lausesümbolile alluva struktuuri töötlemist - nn. "performatiivsed operaatorid", see on operaatorid, mis vastavad keele kasutamise põhilistele tüüpidele: väitmine, küsimine, käskimine, aga samuti ähvardamine, loiatamine jms.¹

Siin ei ole mõeldav üksikasjaliselt käsitleda küsimust, mida sellised operaatorid endast täpsemalt kujutavad, kuidas neid formaalselt esitada ja kuidas lülitada lausete semantistesse representatsioonidesse. Need on komplitseeritud küsimused, millele vastamiseks on vaja hoopis ulatuslikumat analüüsi. Konkreetsete eeskujudena võime soovitada juba ~~varem~~ viidatud R.M.Schwarzi tööd, samuti J. Šreideri tööd.² Meie eesmärgiks on siin vaid visandada üldine teoreetiline kontekst, milles mõistetele nagu "predikaat", "teade", "uus informatsioon" jms. oleks eksplitsiitselt omistatud nende sisuline funktsioon.

Kui pöördume nüüd tagasi lausete ja nimisõnafraaside erinevuse juurde, siis võib eelneva põhjal öelda, et põhiline, mis neid semantika seisukohalt eristab, ongi see, et lausele, kuid mitte nimisõnafraasile on omane dünaamilisus eelkirjeldatud mõttes, ühtede teadmiste töötlemine teiseks. Lause

¹ Sellise keele kasutuse tüüpide põhjaliku analüüsi võib leida näiteks teosest J.L.Austin, How to Do Things with Words. Oxford, 1962. Vastavate operaatorite kasutamist lause semantika kirjeldamisel on puudutatud töös R.M.Schwarz, Towards a Computational Formalization of Natural Language Semantics, lk. 6-8.

² Ю. А. Успенский, об актах языковой семантической операции утверждения, eriti lk-d 237-238.

funktsiooniks on teatada, seega muuta teadmisi. Nimisõnafraas on aga, vastupidi, staatiline struktuur, mis esitab olemasolevaid teadmisi - identifitseerib, tähistab vastavaid objekte resp. mõisteid. Vormiliselt peaks see erinevus avalduma vastavalt selles, et eespool mainitud operaatorid esinevad lauses, kuid mitte nimisõnafraasis. Operaatorite kasutamise reeglid peaksid olema antud selliselt, et nad rakenduksid vaid sel juhul, kui vastav struktuur on domineeritud sümboliga S.¹

Kirjeldataud kontekstist järeldub täiesti enesestmõistetavana seletus faktidele, mida me eespool puudutasime: miks iseärasus, mida nimetame analüütilisuseks, võib olla omane ainult lausetele, mitte nimisõnafraasidele; ja miks teiselt poolt näiteks lause Tuli on kustunud on semantiliselt igati normaalne, kuna nimisõnafraas kustunud tuli pole seda.² Analüütiliseks nimetame teadet, mis olemasolevatele teadmistele ei lisa mingeid teadmisi, ei muuda neis midagi; see tähendab, et teisendused, mis vastavad analüütilisele lausele, ei muuda vastavates NP-des lõppkokkuvõttes mitte midagi. Kuna aga nimisõnafraas semantilises mõttes ei esinda üldse

¹ Sellest lähtudes võib osutada vajalikuks loobuda lausete semantilistes alusstruktuurides näiteks presupositsioonide (= eeldatud, teada olevat informatsiooni väljendavate struktuuride) esitamisel sümboli S kasutamisest; sümboli S kasutamine lause sümbolina semantilises mõttes on õigustatud vaid seal, kus üksus sümboli S poolt vahetult domineeriva PRED all on parajasti väidetav üksus.

mingeid teisendusi, siis on loomulik, et siin pole mõtet rääkida ka analüütilisusest või mitteanalüütilisusest.

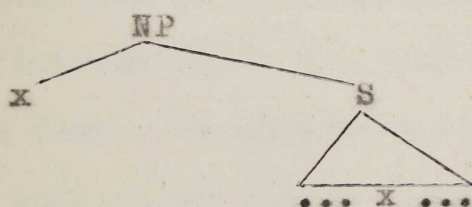
Teiseks: sõnad tuli ja kustunud võivad olla seotud selliselt nagu ülaltoodud lauses seetõttu, et see lause esindab parajasti teisendust, mis asendab NP, kus kehtib sõnale tuli vastav informatsioon (mis sisaldab ilmselt mingi sellise predikaadi nagu PÕLEV), NP-ga, mille kehtib sõnale kustunud vastav informatsioon (sisaldab ilmselt eelmise predikaadi eituse). Sellises teisenduses pole midagi ebanormaalset.

Samal ajal aga nimisõnafrasas kustunud tuli ei esinda mingit teisendust, vaid tähistab objekti, mille kohta peaks üheaegselt kehtima informatsioon, mis sisaldab sõnas tuli ja ka informatsioon, mis sisaldub sõnas kustunud.

§ 2. Üheks põhiliseks faktiks, mis kirjeldatud semantika-käsitluse korral esile tuleb, on see, et sugugi mitte vähem oluliseks probleemiks kui predikaatide (ja lausete) semantiliste representatsioonide esitamine - millega generatiivse grammatika semantikateoorias seni põhiliselt on tegeldud - on probleem, kuidas esitada argumentide (NP-de) sisestruktuuri. Predikaatide ja lausete semantilised representatsioonid omavad siinse käsitluse seisukohalt iseseisvat staatust vaid sedavõrd, kuivõrd nad määravad ära teisendused, mis vastavas lauses resp. vastava predikaadi korral tuleb teostada vastavate NP-dega. Kuid just NP-d on need, mis säilivad ja omavad absoluutses mõttes iseseisvat staatust. Ja sellega seoses kerkibki küsimus, missugust materjali põhimõtteliselt sisaldavad NP-d ja kuidas see formaalselt neis peab olema esitatud. Üldisemalt - eriti seotud teksti semantika

seisukohalt vaadatuna - on see küsimus sellest, kuidas üldse esitada kõneleja ja kuulaja teadmisi, "informatsioonimassiivi", mis koguneb sedamööda, kuidas kommunikatsioonis - näiteks teksti lugemises - edasi liigutakse.

Me oleme eelnevas kasutanud mingi argumendi kohta eeldatava informatsiooni (presupositsioonide) esitamiseks NP-struktuuri, kus eeldatav informatsioon on toodud "kõrvallausena" vastavat indiviidi tähistava referentsiindeksi (resp. muutuja) juures:

kus S all võib esineda ka mitme lause konjunktsioon, kusjuures igas sellises lauses peab reeglina mingiks argumendiks olema x (me jätame siin kõrvale küsimuse, kas sellises struktuuris on sobiv kasutada lausesümbolit S; sellele osutatakse eespool). Sellise struktuuri kasutamine presupositsioonide esitamiseks on meie arvates motiveeritud aga eelkõige sellega, et põhinõtteliselt samasuguses vormis võime esitada mistahes identifitseeriva väljendi semantilise struktuuri, muuhulgas iga nimisõna semantilise struktuuri. Loogikas kasutatakse analoogilist struktuuri mõistete sisu esitamiseks; mõiste struktuuri võib üldkujul esitada sellisena:¹

¹ Э. К. Боумбурно, Памятуе. Москва, 1967; vt. eriti lk. 73 jj.

$$x A (x),$$

kus $A (x)$ on predikaat, mis väljendab vastava mõiste sisu resp. mis kehtib iga indiviidi x kohta, mis kuulub antud mõiste alla. Toodud väljendit võime lugeda: x , kelle/mille kohta kehtib A (või: x , kes/mis on A). A võib olla ka kompleksne predikaat. Näiteks mõiste "mees" võime esitada kui

$$x \text{ Mees } (x)$$

või kui analüütilise predikaadi Mees näiteks komponentideks inimene, Meessoost ja Täiskasvanud, siis:

$$x (\text{inimene } (x) \ \& \ \text{Meessoost } (x) \ \& \ \text{Täiskasvanud } (x)).$$

On hästi ilmselge, et semantika seisukohalt pole põhimõttelist vahet selles, kas mingi identifitseeriv - mingit mõistet tähistav - väljend on esitatud üheainsa nimisõnana või mingi komplekssema väljendina, näiteks ühendina omadussõna + nimisõna või nimisõna + täiendkõrvallause. Semantika seisukohalt võib iga komplekse nimisõnafrasei asemele keelde tuua kindla üksiksõna. Semantika seisukohalt poleks midagi erilist ka selles, kui eesti keeles oleks omadette kindel sõna, mis tähistaks näiteks objekti "vasaku jala väikese varba all olev konnaasil". Faktorid, mis reguleerivad üksiksõnade sissetoomist selliste komplekssete kirjeldavate väljendite asemele, on pragmaatilised, mitte semantilised. Ning kui mingi komplekse väljendi asemel on keelde toodud kindel üksiksõna, kehtivad sellega seoses kõik semantilised faktid, mis kehtivad vastava komplekse väljendiga seoses. Näiteks kui lause

Sellel puudega kaetud maa-alal ei kasva ühtki puud on semantiliselt vasturääkiv, siis peab see omadus säilima ka sel juhul, kui väljendi puudega kaetud maa-ala asemel

kasutame mõnd samatähenduslikku üksikeõna, näiteks met. See tähendab, lause

Selles metsas ei kasva ühtki puid

peaks olema samuti vasturääkiv. Mingi loomulikult ta seda ka on.

See kõik tähendab aga, et semantiline alusstruktuur peab olema põhimõtteliselt ühesugune kõigil identifitseerivate väljenditel, nii üksikeõnadel, täienditega varustatud nimisõnadel kui ka nimisõna ja täiendkõrvallause ühenditel. Loo-
giliselt - ja ka generatiivse grammatika seniste kogemuste järgi - on neist struktuuridest primaarseks struktuur nimisõna (resp. pronomeni) ja täiendkõrvallausega. Eestõttu on loomulik valida just see struktuur identifitseerivate struktuuride ühiseks semantiliseks alusstruktuuriks. Mingi lõpuks, kuna kommunikatsioonistruktuurid presuposiitsioonid moodustavad alati ühe spetsiifilise osa identifitseerivast informatsioonist - nimelt informatsioonist, mille kehtimist antud indiviidi kohta väidetav predikaat seidab, seeläbi et ta oleks mõttekalt väidetav (või eitav) - siis on ka loomulik, et samasugust struktuuri kasutame presuposiitsioonide esitamiseks. Eristus presuposiitsioonide ja muu informatsioonist vahel mingi indiviidi kirjes ei oma mõtet indiviidi enda seisukohalt, see onab mõtet vaid predikaadi seisukohalt, mida antud indiviidile kohta parajasti väidetakse. Seepärast ei saa ka nõuda, et presuposiitsioonid oleksid indiviidide kirjetes mingil erilisel viisil esile tõstatatud, erinevana muust informatsioonist, mis antud indiviidile kohta kehtib.

Nüüd on aga oluline rõhutada, et mitte kõik teadmised mingi kindla indiviidi kohta, mis kogunevad kommunikatsioonist (tekstist) arenedes, s.t. mitte kogu materjal, mis tuleb vas-

tava $\bar{N}_2$ semantiliselt kirjeldades, ei tule siinse otseselt predikatsiooni kaudu. Iga keelekollektiivi puhul on olemas suur hulk informatsiooni, mida kõik selle kollektiivi liikmed eeldatakse teadvat reaalsuse kohta, mis võib olla kommunikatsiooni objektiks, ning mida seepärast kunagi eraldi ei teatata, ehkki selle informatsiooni teadmisele tugineb unte teadete mõistmine. Seejuures teavad kindel hulk "teadmisi" maailma ehituse kohta selles mõttes sisaldub juba keele struktuuris. Keele omandamisega omandab laps ühtlasi vastava ettekujutuse reaalsusest, nii nagu see implitsiitselt on antud keele struktuuriga. Ja see informatsioon on alati aluseks, kui suheldakse keele abil. Seda ei teatata eraldi kunagi ning see ei sõlmu ka mingit muust informatsioonist, mida reaalsuse kohta antud olustenis hiljem võidakse teatada. See informatsioon on n.-õ. keele "mõistus" alati olemas, selle kehthist eeldatakse mitte mingite konkreetsete lausete poolt, vaid kogu keele kui kindla suhtlemissüsteemi poolt tervikuna. Iuid keeleväljendite semantika kirjeldamisel tuleb selliseidki teadmised eksplitsiitselt esile tuua, sest teadmisena mõjutavad need teiste teadete (teksti) mõistmist niisamuti nagu kõik muudki, predikatiivselt sisse toodud teadmised.

Just sellise materjaliga puutub megi kokku eelmises peatükis isiku kategooria sisestruktuuri analüüsides. Nagu nägime, on isiku kategooria semantiliselt kompleksne, kuid seda mitte predikatsioonina. Mõnad nagu meel, taju, iseloome, meelelaad, meeleolu tähistavad isiku kindlaid osi, "parameetreid", mille seisukohalt me iga isikut võime iseloomustada. Kuid vastavat informatsiooni - et antud konkreetse isiku on iseloome, tajud jne. - ei viideta. Seda ei ole loogiliselt

võimalik teatada kui uut informatsiooni, sest keele semantilisest struktuuris paudub vastav kategooria, mille kohta seda informatsiooni selliselt - erana - saaks teatada. Ning teiselt poolt, kui vastav indiviid on identifitseeritud juba kui isik, on tema kohta ühtlasi teada, et tal on mingisugune iseloom, tuju, meeleolu, ning järelikult ei saa seda ka enam teatada kui uut informatsiooni.

Isiku mõiste semantiline sisestruktuur, nii nagu see siin avaldub, peegeldab "maailma struktuuri" (täpsemini: seda, kuidas me maailma struktuuri mõistame) niisilgi selles mõttes, et isiku mõistet käsitletakse lakutamatuna mõistetest, mida tähistavad sõnad meel, iseloom, tuju, meeleolu, meelelaad. Isiku mõiste "sees" paudub selline iseseisvaks staatust osav osa - mõiste - , millele ülatoodud mõisted oleksid preditseeritavad uue informatsioonina. Kandes selle üle reaalsuse tasemele, võiks öelda, et me ei kujutle võimalikuna sellist objekti, millel võiksid olla omadused, mida tähistavad ülatoodud sõnad, ja millel need võiksid samahästi ka paaduda, ja seejuures see "objekt" kujutaks endast isikute - inimeste - kindlat osa. Isikud eksisteerivad meie kujutluses - kui lähtuda sellest, kuidas me neist kõneleme - kui kindlad funktsionaalsed tervikud, nad ei ole jagatavad osadeks, millel võiks olla objektiivselt iseseisev staatus.

Kui võrd teadmised isiku mõiste sisestruktuuri kohta, nagu seda esitavad sõnad meel, meeleolu, meelelaad, iseloom, tuju, kuuluvad tegelikult eesti keele oskuse juurde ning kui võrd sellest tulenevalt neid teadmisi ei saa siia tuua predikaatiivselt, siis on vaja neid käsitleda erinevalt teadmistest,

mis vastavate indiviidide kohta võidakse preditseerida. Sel-
 nevas me taginegi seda nii, et formaalseisime spetsiaalsed
 reeglid, mis fikseerivad isiku mõiste ja kõnealuste mõistete
 seone. Need reeglid toovad vastavad üksused nõutava NP alla
 otseselt, ilma lausesühuboli S vahenduseta. Selles avaldubki
 formaalselt nende üksuste sissetoomise mittepredikatiivsus.

§ 3. "elmses kahes paragrahvis tegelesime probleemidega,
 mis lähtuvad predikatsiooni üldkategooria ja isiku mõiste
^{sise}struktuuri kirjeldavate predikaatide iseloom, tuju, meel
 jne. omaduste eksplitsiitse esitamise vajadusest. Vaatleme
 nüüd üldistavalt ka "emotsioonisõnade" ja "eesmärgipärase/
 resultatiivse tegevuse sõnade" analüüsi tulemusi.
 Leidume selles analüüsis järgmised predikaadid:

ARKUMA $\left(\begin{smallmatrix} (x) \\ D \text{ NP} \end{smallmatrix} \right) \left(\begin{smallmatrix} (y) \\ O \text{ S} \end{smallmatrix} \right)$

TANTHA $\left(\begin{smallmatrix} (x) \\ D \text{ NP} \end{smallmatrix} \right) \left(\begin{smallmatrix} (y) \\ O \text{ S} \end{smallmatrix} \right)$

TÄHELEPANU $\left(\begin{smallmatrix} (x) \\ D \text{ NP} \end{smallmatrix} \right) \left(\begin{smallmatrix} (y) \\ O \text{ S} \end{smallmatrix} \right)$

YEGEMA $\left(\begin{smallmatrix} (x) \\ A \text{ NP} \end{smallmatrix} \right) \left(\begin{smallmatrix} (y) \\ O \text{ S} \end{smallmatrix} \right)$

EI $\left(\begin{smallmatrix} (x) \\ O \text{ S} \end{smallmatrix} \right)$

VÕIMALIK $\left(\begin{smallmatrix} (x) \\ O \text{ S} \end{smallmatrix} \right)$

PÕHJUSTAMA $\left(\begin{smallmatrix} (x) \\ I \text{ S} \end{smallmatrix} \right) \left(\begin{smallmatrix} (y) \\ P \text{ S} \end{smallmatrix} \right)$

AJAMA $\left(\begin{smallmatrix} (x) \\ O \text{ S} \end{smallmatrix} \right)$

RÕÕM $\left(\begin{smallmatrix} (x) \\ D \text{ NP} \end{smallmatrix} \right)$

MURE ((x))
D NP

TUSK ((x))
D NP

HIHM ((x))
D NP

MEELEHÄIDE ((x))
D NP

Analüüsitud sõnade alusstruktuurid kujutavad nende predikaatide kindlaid kombinatsioone. Magu me juba osutasime, (eriti "aasmärgipärase tegevuse" olukorral analüüsides), võime leida nendestamast alusstruktuuridest lähtuvalt üpris paljude konkreetsete sõnade tähendused keeles; needamast kombinatsioonid sisalduvad paljude sõnade alusstruktuurides. (Kui me räägime siin predikaatide kombinatsioonidest, siis peame silmas selkõige kaht tüüpi vormilisi seoseid predikaatide vahel: 1) üks predikaat resp. selle predikaadiga moodustatud lause on teise predikaadi argumentideks ja 2) erinevatel predikaatidel on mõni argumentidest referentsiaalselt identne, mida osutab vastavate argumentide positsioonid esineva referentsiindeksi või muutuja samasus.)

Toodud elementaarpredikaatide endi semantilisest omadusest lähtudes võime nende predikaatidega moodustada suures hulgal teisigi kombinatsioone, mis võiksid olla kindlate sõnade alusstruktuurideks (või sisaldada neid). Kuid kaugaltki mitte iga selline kombinatsioon pole keeles realiseeritud mingis konkreetses sõnas. Oeldus tuleb esile asjaolu, et need elementaarpredikaadid esinevad palju sagedamini koos

kui teised, ühed elementaarpredikaatide kombinatsioonid on palju sagedamini korduvad ning püsivamad kui teised - neil on palju suurem funktsionaalne koormus keeles kui teistel. Näiteks osutavine eespool, et eesti keeles (ja võib ilmselt olla kindel, et ka teistes keeltes) võib leida väga palju verbe, mis väljendavad inimese eesmärgipärasest tegevusest või resultatiivset tegevust: otsima, plüüdma, jälitama, nuruma, paluma, veenma, kasutama, sundima, õpetama, hoiatama, ennustama, (ära) näitama, (ära) tööstama, selgeks tegema, tapma, nõrvana jne. Märgitud "eesmärgipärasus" ja "resultatiivsus" on määratud selkõige nelja elementaarpredikaadiga: TAHTMA, USAUMA, TEGEMA ja PÕHJUSTAMA vastavates fikseeritud kombinatsioonides. Seega võime täheldada, et toodud predikaatide neudel kombinatsioonidel on üpris suur funktsionaalne koormus keele struktuuris. Samal ajal võime leida, et loetletud predikaatide ühenedele teistele kombinatsioonidele ei vastay keeles mingit omaette sõna, kus selline kombinatsioon võiks sisaldueda. Nii näiteks võime semantika seisukohalt iga ülaltoodud predikaati vabalt eitada, a.t. moodustada uue kombinatsiooni, lisades predikaadi EI ühte või teise kohta olemasolevas struktuuris. Selline "väike" muudatus võib aga vastava struktuuri funktsionaalset koormust olulistavalt muuta. Näiteks kõigi ülaltoodud "eesmärgipärase tegevuse" verbide ühiseks aluseks oleva abstraktse struktuuri võime sõnastada järgmiselt (vt. III ptk.):

"x, kes tahab y ja usub, et z tegemine põhjustab y, teeb z"

See, nagu öeldud, on produktiivne, funktsionaalselt koormatud struktuur. Kuid kui eitame siin ükskõik misugust predikaati, on intuitsivseltki selge, et saadud struktuur esindab

sesti keele seisukohalt üpris isedraaliliku tähendust, mille puhul pole sugugi tõeõholine, et seda konkretiseeritaks kuigivõrd suurel hulgal sõnades (ehkki igaüks neist võiks leida mõne sõna, mille alusstruktuuri ta sobib; see on loomulik, sest, nagu öeldud, semantiliselt on kõik need struktuurid samavõrd õiged kui üldteodud struktuur):

"x, kes ei taha y ja usub, et z tegemine põhjustab y, teeb z"

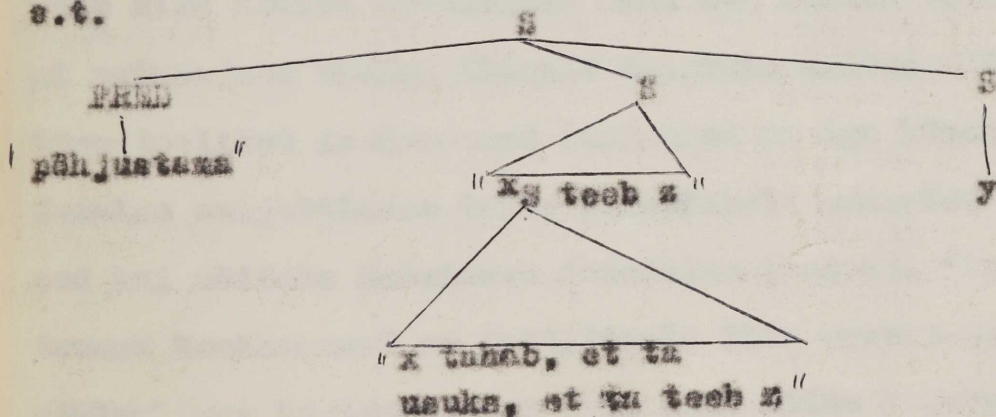
"x, kes tahab y ja ei usu, et z tegemine põhjustab y, teeb z"

"x, kes tahab y ja usub, et z tegemine põhjustab y, ei tee z"

Võib oletada ka, et kui muudame nimetatud nelja predikaadi (TAHTMA, USKUMA, TEGEMA, PÕHJUSTAMA) omavahelisi seoseid mingil viisil, võime saada struktuuri, mille puhul pole (vähemalt intuitsiivselt otsustades) mõeldav kuigivõrd lai kasutus; näiteks:

"x, kes tahab, et ta usuks, et ta teeb z, teeb z, ja see põhjustab y",

s.t.

Faktid, mis puudutavad elementaarpredikaatide kindlate kombinatsioonide suuremat või väiksemat funktsionaalset koormust, on kahtlemata keele semantilist struktuuri iseloomustavad faktid. Kuid faktorid, millest sõltub mingi konkreetse semantilise struktuuri funktsionaalne koormus, pole enam semantilist, vaid pragmaatilist päritolu. See sõltub olukõige sellest, kui oluline on üks või teine predikaatide

kombinatsioon kommunikatsiooni seisukohalt, mahulgas - kui sageli on vaja kasutada kommunikatsioonis üht või teist predikaatide kombinatsiooni. (Need illustreerivat materjali jaksab sellelt seisukohalt teaduste terminoloogia. Millest sõltub mingi uue termini toomine vastava teadusala keelde? Kahtlemata üheks tavalisemaks on jõudnud, kus olennusolevate terminite kindel kombinatsioon muutub nii sageli tarvitatavaks, et juba teksti lühiduse huvides antakse vastavale mõistele omadette nimi - moodustatakse uus termin. Kuid vastava tähendi tarvitamine sagedus pole siiski ainus määrav faktor.) Selle, kui oluline on antud predikaatide kombinatsioon - kui sageli on vaja seda kasutada kommunikatsioonis - määrab eeskätt keskkond, milles tegutses vastav kollektiiv. Keskkonda niisese mõtte ei tule midagi mõista kitsalt ainult loodusliku keskkonnana, vaid see haarab endesse sugugi mitte vähem olulise komponendina sotsiaalse keskkonna, aga samuti võib siia arvata kõnelejate endi kui kindla bioloogilise liigi esindajate bioloogiliselt determineeritud füüsilised ja tunnetuslikud iseloomused (viimased on iga kõneleja individuaalse subjektiivse tahte seisukohalt samavõrd objektivesed kui näiteks häbritev füüsiline loodus). Kirjeldatud sõltuvust keskkonnast on faktiliselt ikka arvestatud näiteks ajaloolises keeleteaduses (või ajaloolise keeleteaduse materjalide kaardumisel teistes ajaloolistes teadustes, näiteks etnograafias); kui antud keele mingil ajaloolisel perioodil täheldatakse rohkesti uute sõnade tulekut keelde, võib järeldada, et antud perioodil toimus vastava keelekollektiivi keskkonna oluline muutumine; ning keelde tulnud sõnade temaatilisest laadist võib järeldada, milles see keskkonna muutumine seisnes. Seejuures peetakse silmas põhiliselt konkreet-

set füüsilist keskkonda, sest kirjeldatud seos avaldub väliselt küllalt ilmekalt just konkreetse leksika puhul. Kuid on ^{ju} lüps, et põhimõtteliselt samasugune seos kehtib ka abstrakteemate semantiliste ühuste ja struktuuride puhul. Ning meie arvates võib öelda: mida abstraktsam on vastav struktuur, seda kauem on ka selle sõltuvus füüsilisest, konkreetsest reaalsest; seda vähem kajastab selline struktuur otseselt seda, mis on omane kõnelejaile ümbritsevale reaalsele iseenesest, seda enam esindab see pigem mõisteid, mille terminid mõistetakse, tõlgitakse seda reaalsust kõnelejate poolt. Ühes sellega aga isoleerustavad need struktuurid mitte niivõrd mingit konkreetset keelt mingis konkreetses keskkonnas, vaid isoleerustavad hoopis suuremal määral keele üldist kontseptsioonilist struktuuri. Seejuures jääb aga kehtima tõsiasi, et nende struktuuride erilise roll keeles on määratud empiiriliste faktorite poolt, mitte keelelise loogiliste seaduspärasustega (näiteks elementaarpredikaatide kombineerimisvõimalustega). Vastavalt me näemegi abstraktsõnade - nagu näiteks käesolevas töös eseldatud - analüüsivõime teoreetilist olulisust selles, et nende kaudu on võimalik kõige otsesemal viisil jõuda funktsionaalselt oluliste semantiliste struktuurideni keeles ning seeläbi saada andmeid keele empiirilise organisatsiooni kohta.

Kindlate funktsionaalselt koorvatud struktuuride - "täp-
situaatsioonide" - olemasolu keeles, mille ümber koonduvad konkreetseid sõnad, osutab, et keele semantiline struktuur pole täpne kujutlenda mingi ühtlaselt liigendatud seoste "võrguna". Keel osutub ühtedes kindlates suundades või piirkondades hoopis tugevamini struktureerituks kui teistes.

Teatud kindlatel teemadel on võimalik hoopis üksikasjalisem, peenemalt liigendatud kommunikatsioon kui teistel teemadel. Käesolevas töös analüüsitud "emotsioonisõnad" ja "eesmärgi-phrase/resultatiivse tegevuse sõnad" esindavad ilmselt kaht sellist kindlas suunas struktureeritud piirkonda, kucjuures neid mõlemaid ühendavaks lüliks on semantiline isiklik kategooria. "Emotsioonisituatsioon" ja "eesmärgiphrase/resultatiivse tegevuse situatsioon" on kaks teemat, mille seisuko- halt on isikute kohta võimalik edasi anda detailiseeritud informatsiooni.

Siispuuguste empiiriliselt detamineeritud funktsionaal- sete struktuuripiirkondade väljaselgitamine ning nendes keh- tivate seoste kirjeldamine on semantika üks olulisemaid üles- andeid. Kahtlemata on just empiiriliselt tingitud seaduspä- rassused üheks noist faktoreist, mis segavad vaatlemast loo- mulikku keelt puht loogilise süsteemina ning mille tõttu see- ga ka keele formaalne kirjeldamine osutub tundavalt keeru- lisemaks, kui seda on kujutletud.

KOKKUVÕTE

Käesolevas töös analüüsisime kolme rühma sõnu, mis seotuvad semantilise isiku kategooriaga. Need olid esiteks sõnad, mis tähistavad emotsioone (rõõm, mure, hirm, tusk, meeleheide), teiseks sõnad, mis on seotud eesmärgipärasuse mõistega (eesmärk, taotlema, saavutama, tulemus, edu), kolmandaks rühm sõnu, mis tähistavad isiku "parameetreid" (meel, iseloom, meelolend, tuju, meeleolu). Meie eesmärgiks oli analüüsida nimetatud sõnade tähendused nende elementaarseteks komponentideks ning näidata nende komponentide vahelisi seoseid vastavate sõnade semantilises struktuuris - s.t. leida analüüsitavate sõnade semantilised representatsioonid. Eriti huvitas meid seejuures küsimus, missugust osa nende sõnade semantilises struktuuris etendab isiku kategooria ja mida võime isiku kategooria semantilise olemuse kohta öelda nende sõnade analüüsi põhjal.

Analüüsi aluseks oli generatiivse grammatika semantika-teooria, mida kirjeldasime üksikasjaliselt esimeses peatükis. Üldiseks grammatikamudeliks, mille raames me analüüsi teostasime ning mille formaalsete vahendite abil analüüsitava materjali esitasime, oli C.J.Fillmore'i käändegrammatika. Konkreetsete semantilist analüüsi juhtivate põhisõtetena töötasime aga esimeses peatükis välja järgaised põhimõtted.

(1) Iga sõna analüüsisime predikatiivses positsioonis, s.t. situatsioonis (lausetes), kus parajasti see sõna on

uue, väidetava informatsiooni esitaja. Vastavalt rühkisinegi analüüsitavaatest sõnadest kui predikaatidest.

(2) Peamine välja selgitada, mis selles situatsioonis peab kehtima, selleks et kuulajal oleks võimalik identifitseerida antud sõnaga teatatav fakt. Seda püüdsime leida selle kaudu, et selgitasime välja, missugused "elementaarlausend" järelduvad loogiliselt mistahes antud predikaatsõnaga esitatud lausest analüüsitava situatsioonis.

(3) Järelduvad "elementaarlausend" vormistasime struktuuridena, milles kasutasime sümboleid $PRED$, S , NP ja käändegrammatika käändesümboleid.

(4) "Elementaarlausete" seas eristasime väidet - s.o. predikaadi tähendust kitsamas mõttes, informatsiooni, mida antud sõna kasutades otseselt teatatakse -, ja presupositsiooni, mis esitavad tingimusi, mis peavad kehtima, selleks et vastava uue informatsiooni teatamiseks saaks kasutada antud sõna. Järelduvad "elementaarlausend" üheskoos (organiseeritud vastavalt presupositsioonide ja väite erinevusele) moodustavadki antud predikaadi semantilise representatsiooni.

(5) Analüüsitava predikaadi argumendid semantilises mõttes defineerisime kui need tema semantilisse representatsiooni kuuluvate elementaarpredikaatide argumendid, mis on esitatud muutujatega.

Analüüsitud sõnarühmade semantilise struktuuri kirjeldamisel läks meil tarvis järgmisi elementaarpredikaate:

ISIK ((x))
O NP

ROOJA ((x))
D NP

MURE ((x))
D NP

HIRM ((x))
D NP

TUSE ((x))
D NP

MERLEHISTIDE ((x))
D NP

TAHELEPANU ((x)) ((y))
D NP O S

TANTMA ((x)) ((y))
D NP O S

USKUMA ((x)) ((y))
D NP O S

TEGEMA ((x)) ((y))
A NP O S

MI ((x))
O S

VOINALIK ((x))
O S

ALGAMA ((x))
O S

PÕLJUSTAMA ((x)) ((y))
I S P S

MEEL ((x))
D NP

TUJU ((x))
D NP

ISELOOM ((x))
D NP

MEELEOLU ((x))
D NP

MEELELMAD ((x))
D NP

Analüüsitud emotsioonidele eestlasele järgmised semantilised representatsioonid.

(1) x on rõõmus, et y

Prepositatsioonid:

ISIK ((x))
O NP

"x on isik"

TÄHELEPANU ((x)) ((y))
D NP O S

"x tähelepanu on suunatud sellele, et y"

TAHTMA ((x)) ((y))
D NP O S

"x tahab, et y"

USKUMA ((x)) ((y))
D NP O S

"x usub, et y"

Võide:

RÕÕM ((x))
D NP

"x tunneb rõõmu"

(2) x on tusane, et y

Presupositsioonid:

ISIK ((x))
O NP

"x on isik"

TÄHELEPANU ((x)) ((y))
D NP O S

"x tähelepanu on suunatud sellele, et y"

TAHTMA ((x)) (EI ((y))))
D NP O S O S

"x tahab, et mitte-y"

USKUMA ((x)) ((y))
D NP O S

"x usub, et y"

Võide:

TUSK ((x))
D NP

"x tunneb tuskat"

(3) x on meelehailtel, et y

Presupositsioonid:

ISIK ((x))
O NP

"x on isik"

TÄHELEPANU ((x)) ((y))
D NP O S

"x tähelepanu on suunatud sellele, et y"

TÄHTSUS ((x)) (EI ((y))))
D NP O S O S

"x tahab, et mitte-y"

USKUMA ((x)) ((y))
D NP O S

"x usub, et y"

Võide:

MEELEHAILDE ((x))
D NP

"x tunneb meeleheidet"

(4) x on mures, et y

Presupositsioonid:

ISIK ((x))
O NP

"x on isik"

TÄHELEPANU ((x)) ((VÕIMALIK ((y)))))
D NP O S O S

"x tähelepanu on suunatud sellele, et on võimalik, et y"

USKUMA ((x)) ((VÕIMALIK ((y)))))
D NP O S O S

"x usub, et on võimalik, et y"

TÄHTSUS ((x)) (EI ((y))))
D NP O S O S

"x tahab, et mitte-y"

Võide:

MURE ((x))
D NP

"x tunneb muret"

(5) x on nures, kas y

Presuppositsioonid:

ISIK (D NP^(x))

"x on isik"

TÄHELEPANU (D NP^(x)) (S (VÕIMALIK (S (EI (S (y))))))

"x tähelepanu on suunatud sellele, et on võimalik, et mitte-y"

USKUMA (D NP^(x)) (S (VÕIMALIK (S (EI (S (y))))))

"x usub, et on võimalik, et mitte-y"

TÄHTSA (D NP^(x)) (S (EI (S (EI (S (y))))))

"x tahab, et ei kehtiks mitte-y"

Väide:

NURE (D NP^(x))

"x tunneb nuret"

(6) x on hirmul, et y

Presuppositsioonid:

ISIK (D NP^(x))

"x on isik"

TÄHELEPANU (D NP^(x)) (S (VÕIMALIK (S (y))))

"x tähelepanu on suunatud sellele, et on võimalik, et y"

USKUMA (D NP^(x)) (S (VÕIMALIK (S (y))))

"x usub, et on võimalik, et y"

TÄHTSA (D NP^(x)) (S (EI (S (y))))

"x tahab, et mitte-y"

Väide:

HIRM (D NP^(x))

"x tunneb hirmu"

"x usub, et see, et ta teeb z, põhjustab selle, et algab y"

TEGEMA (A NP^(x)) (O S^(z))

"x teeb z"

Väide:

TAHTMA (D NP^(x)) (O S^{(ALGAMA (O S^(y)))))}

"x tahab, et algaks y"

(II.) Presupositsioonid:

ISIK (O NP^(x))

"x on isik"

TAHTMA (D NP^(x)) (O S^{(ALGAMA (O S^(y)))))}

"x tahab, et algaks y"

USKUMA (D NP^(x)) (O S^{(PÕHJUSTAMA (I S^{(TEGEMA (A NP^(x)) (O S^(z)))))))}}

"x usub, et see, et ta teeb z, põhjustab selle, et algab y"

TEGEMA (A NP^(x)) (O S^(z))

"x teeb z"

Väide:

PÕHJUSTAMA (I S^{(TEGEMA (A NP^(x)) (O S^(u))))) (F S^{(ALGAMA (O S^(y)))))}}

"See, et x teeb z, põhjustab y"
selle, et algab

Toodud struktuurides on elementaarpredikaatideks, mis otse-
selt on preditseeritud isikule, jällegi predikaadid TAHTMA
ja USKUMA; neile lisandib siin aga veel predikaat TEGEMA,
mis esitab üldisel kujul intentsionaalset aktiivsust. Nende
kolme predikaadi kaudu seostubki isiku kategooria eesmärgi-
pärasuse/resultatiivsuse situatsiooniga. Muu materjal, mis
sisaldub toodud struktuurides (struktuurid predikaatidega

PÜHJUSTAMA, ALGAMA) seostub isikuga predikaatide TAHTMA ja
MISKUMA vahendusel.

Toodud kaks semantilist struktuuri esindavad tegelikult
kaht "tüüpsituatsiooni" - selles, mõttes, et noist kahest
struktuurist kui abstrakteest alusstruktuurist võine saada
rohkesti konkreetseid struktuure nende ühe või teise aspekti
suhtelise konkretiseerimise kaudu. Selliseid alusstruktuure
on võimalik konkreetsemaks muuta eelkõige nendes sisalduvate
muutujate ühe- või teistsuguse konkretiseerimise kaudu, s.o.
täiendavate elementaarpredikaatide lisamise kaudu nende muu-
tujate kohta. Pole raske leida ka sõnu, mille tähendused
kujutavad toodud struktuuride kindlaid konkretisatsioone;
faktiliselt võib sellistena vaadelda enamikku verbe, mis
väljendavat mingisugust aktiivset (agenti omavat) tegevust,
nagu näiteks otsima, püüdma, paluma, nuruma, vaatama, saagi-
ma, kündma. Niisugused "tüüpsituatsioonid" kujutavad endast
olulisi funktsionaalseid üksusi keeles. Nende ümber koondu-
vad konkreetsed sõnad, moodustades semantiliselt seotud sõ-
narühmi. Konkreetsete sõnad ise võivad seejuures olla üpris
ehapiisivad ja individuaalselt mõistetavad, kuna aga vastav
"tüüpsituatsioon" on hoopis püsivam ning universaalsem.

Parameetersõnu meel, iseloen, meelelaad, meeleolu, tuju
analüüsides leidsime, et nende seos isiku mõistega on hoopis
erilane. Nende sõnade poolt tähistatavate mõistete ja isiku
mõiste vahelist seost ei saa kirjeldada ei niimoodi, et ni-
metatud sõnad eeldavad isiku kategooriat (nende presuposit-
sioonidesse kuulub predikaat ISIK) ega ka niimoodi, et pre-
dikaat ISIK eeldab neid. Nende sõnade poolt tähistatavate tä-

hingatavad mõisted kuuluvad isiku mõiste sisse; seega tuleb nende sõnade kaudu esile isiku mõiste kompleksne sisestruktuur. Kuid neid sõnu ei saa kunagi võtta, teatada nende poolt esitatavat informatsiooni kui uut informatsiooni lahuse isiku mõistest. Ja seega ka, ehkki isiku mõiste omab kompleksset sisestruktuuri, omab kindlaid "osi", ei saa teda omefi teatada "osade kaupa". Predikaadina funktsioneerib isiku mõiste alati kui tervik. Teisiti öeldes, komplekssele sisestruktuurile vaatamata tuleb isiku mõistet kui predikaati käsitleda elementaarpredikaadina. Isiku mõiste komplekssus ilmneb vaid identifitseerivas funktsioonis - kus isiku kohta teatakse mingit uut informatsiooni.

Kuna sõnu meel, iseloos, tuju, meeleolu, meelelaad kunagi ei väideta, siis ei saa me neid ka formaalselt kirjeldada samal viisil, nagu eelnevas kirjeldasime teisi predikaatsõnu. Pigea esitavad need sõnad semantilises mõttes informatsiooni, mis sarnaneb informatsiooniga, mis aksiomaatilistes süsteemides tunakse sisse aksioomidega: see informatsioon kehtib "aksiomaatiliselt" alati, kui on tegemist isiku kategooriaga, ehkki seda keeles isiku kohta kunagi ei saa teatada uue informatsioonina. Niisiis peameingi esitama selle informatsiooni reeglitega, mis kehtivad keele semantilises kirjelduses aksioomidena ning mis ühtekokku määravad isiku kategooria ja kõnealuste sõnade aluseks olevate mõistete semantilise vahekorra. Iga selline reegel peab formaalselt tagama, et struktuuris, kus indiviidi x kohta kehtib predikaat $ISIK$, lisatakse automaatselt sellesama indiviidi kohta kehtivana - predikaadi $ISIK$ "sees" - vastav predikaat $MEEL$, $ISELOOS$, $TUJU$, $MEELEOLU$, $MEELELAAD$, seega faktiliselt määrama vastava transformatsiooni. Nimetatud reeglid esitatakse selliselt

ISIK	(	NP	(x)	)	→	MEEL	(	D	NP	(x)	)
ISIK	(	NP	(x)	)	→	ISELOOM	(	D	NP	(x)	)
ISIK	(	NP	(x)	)	→	TUJU	(	D	NP	(x)	)
ISIK	(	NP	(x)	)	→	MEELTOLU	(	D	NP	(x)	)
ISIK	(	NP	(x)	)	→	MEELISIAAD	(	D	NP	(x)	)

Heid tõlgitsame järgiselt:

"Iga x puhul, kui kehtib "x on isik", kehtib ka "x omab meelt" ";

"Iga x puhul, kui kehtib "x on isik", kehtib ka "x omab iseloomu" "

jne.

Formaalselt määrab igaüks neist transformatsiooni, mis NP-struktuuri, kus x kohta kehtib predikaat ISIK, lisab viimase argumendiks oleva x kohta kehtivana ka vastava predikaadi MEEL, ISELOOM jne. Asjaolu, et vastav struktuur on domineeritud kategooria NP poolt, mitte S poolt, kajastab fakti, et informatsioon, mida esitavad parameeterehmad, tuvastatakse mitte predikatiivselt (lausega), vaid teada oleva informatsioonina indiviidi kohta, kes on identifitseeritud kui isik.

Viimases, viiendas peatükis analüüsime lähemalt predikatsiooni kategooriat. Selle kategooriaga on otseselt seotud generatiivse semantika enamik mõisteid, nagu predikaat, prepositsioon, väide, referentindeks. Kuid predikatsiooni mõiste enda käsitlus on jäänud intuiitiivsele tasemele. Selle kategooria semantilise olemuse eksplitseerimise otsese vajadusega puutusime kokku aga neljandas peatükis,

kus parameeternaadade iseloom, tufu, mael jt. ja isiku kategooria vahekorra selgitamisel oli vaja eksplitsiitselt eristada informatsiooni predikatiivset ja mittepredikatiivset sisu toomist, predikatiivseid struktuure (lauseid) ja identifitseerivaid struktuure (NP-struktuure).

Nimetatud küsimuste lahendamatus on ühelt poolt tingitud sellest, et lause ja nimisõnafraasi kategooriad (S ja NP) on otseselt süntaksist üle võetud, kuid vajalikku semantilist tõlgendust nendele kategooriatele pole antud. Üldisemal kujul avaldub selles aga tõik, et praegune generatiivse grammatika semantikateooria vaatleb keelt liiga abstraktsel tasemel. Faktiliselt ignoreeritakse keele kommunikatiivset funktsiooni ning eriti asjaolu, et just lause on keeles minimaalseks kommunikatiivseks ühuseks. "Abstraktses alusstruktuurides", mis lausetele vastavusse seotatakse, ei kajastu kuidagi see, et need laused peaksid olema kommunikatsiooni vahendiks, peaksid "tõendam midagi uut millegi kohta" - et nende tulemusena peaks midagi muutuma kuulaja teadmistes.

Iga lause semantiline kirjeldus peab eksplitsiitselt võrka esile tooma, missuguseid "informatsiooni töötlemise protsesse" - missuguseid suunatud varasemates teadmistes - antud lause esitab. Vastavalt peab semantikateooria suutma iga lause semantilise representatsiooni esitamisel vastata lisaks senistele veel järgmistele küsimustele:

(2) Mis on need objektid, mille kohta antud lauses midagi tõendatakse? Formaalselt: missugused NP-argumendid antud lause semantilises representatsioonis on need, mille kirjesse antud lause lisab mingit uut informatsiooni?

(2) Kida konkreetselt teatatakse iga sellise objekti (resp. NP) kohta antud lauses?

(3) Missugune informatsioon vastavate objektide kohta on varem teada ja kuidas see peab olema esitatud?

(4) Kuidas kõrvutada antud konkreetse objekti (NP) kohta varem teada olevat informatsiooni ja uut informatsiooni, mis antud lausega selle kohta teatatakse, ja kuidas tuuakse see uus informatsioon NP-sse?

Põhiline, mis niisuguse käsitlemise puhul esile tuleb, on see, et lause pole semantilises mõttes mingi järe struktuur, vaid lause tähendus on mõistatav muutusena, mille see lause toime paneb kuulaja teadmistes. Semantilises mõttes esindab lause üleminekut ühtede semantiliste kirjetega NP-delt teistsuguste semantiliste kirjetega NP-dele, ühtede NP-de tõstlemist teistsugusteks NP-deks. Sellises tõstlemises ongi predikatsiooni semantiline olemus.

On seega vaja formaalseid vahendeid, mis teostaksid vastavad teisendused. Lause semantilisse representatsiooni on vaja lülitada kindlad operatorid; iga operator määrab kindla (kindlat tüüpi) transformatsiooni ning viimased teostavadki vastavad ümberkorraldused. Üht poolt peavad sellised operatorid sõltuma konkreetsest lausest, mis vastavas lauses on predikaadiks. Iga predikaadiga peavad olema seotud õmad kindlad operatorid; vastavate operatorite väljasalgitamine kuulub ühe põhilise ülesandena iga predikaadi semantilise analüüsi juurde. Teiselt poolt on aga vaja ka operatorid, mis seostuvad vahetult lausega ja mis mõjutavad kindlal viisil kogu vastavale lauseväljale alluva struktuuri tõstlemist; need on nn. performatiivsed operatorid,

mis vastavad keele kasutamise põhilistele tüüpidele: väitmine, küsimine, käskimine, samuti ohvardamine, hoiatamine jne. Konkreetseteks eeskujudeks, kus selliseid operantoreid on kasutatud, on mitmesugused rakendualingvistilised semantilised süsteemid.

Eestikeelises lõpuosas käsitlemine (kirjeldatud põhimõtete valgusel) üldistavalt parameetersõnade ja isiku mõiste vahetõlke ja ning osutavate emotsioonisõnade ja eriti eemalolekuse mõistega seotud sõnade analüüsis kokkuvõtlikult leitud struktuuride funktsionaalsele rollile keeles.

KIRJANDUS

Austin, J.L., How to Do Things with Words. Oxford, 1962.

Bach, E., Nouns and Noun Phrases. - E. Bach, R.T. Harms (eds.)? Universals in Linguistic Theory. New York, 1968, lk. 90-122.

Baker, A.J., Presupposing and the Types of Clause. - Mind, 1956, vol. 65, lk. 368-378.

Becker, R., Prepositions as Predicates. Käsikiri, 1968.

Bellert, I., On the Use of Linguistic Quantifying Operators in the Logico-Semantic Structure Representation of Utterances. - International Conference on Computational Linguistics, Sanga-Säby, sept. 1969, Preprint No. 28.

Binnick, I.R., An Application of the Extended Generative Semantic Model of Language to Man-Machine Interaction. - International Conference on Computational Linguistics, Sanga-Säby, sept. 1969, Preprint No. 18.

Chomsky, N., Syntactic Structures, The Hague, 1957.

Chomsky, N., Current Issues in Linguistic Theory. - J.A. Fodor, J.J. Katz (eds.), The Structure of Language. Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1964, lk. 50-118.

Chomsky, N., Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, Mass., 1965.

Elliott, K.E., The Syntax of the Verb "happen". - Working Papers in Linguistics 3. Columbus, Ohio, 1969, lk. 1-21.

- Fillmore, C.J., The Case for Case. - A. Bach, R.T. Harms (eds.),
Universals in Linguistic Theory. New York, 1968,
lk. 1-99.
- Fillmore, C.J., The Grammar of hitting and breaking. - Working
Papers in Linguistics 1. Columbus, Ohio, lk.
- Fillmore, C.J., Lexical Entries for Verbs. - Foundations
of Language, 1968, vol. 4., No. 4, lk. 373-393.
- Fillmore, C.J., Types of Lexical Informations - Working Pa-
pers in Linguistics 2. Columbus, Ohio, 1968, lk. 65-103.
- Franssen (van), B.C., Presupposition, Implication, and Self-
Reference. - Journal of Philosophy, 1968, vol. 65,
No. 5, lk. 136-152.
- Goodman, M., "About". - Mind, 1961, vol. 70, No. ²⁷⁷2, lk. 1-24.
- Hintikka, J., Knowledge and Belief. An Inquiry into Epis-
temic Logic. Stanford, 1963.
- Karttunen, L., The Identity of Noun Phrases. RAND Corp.
Report No. P-3756, 1967.
- Karttunen, L., What do Reference Indices Refer ^{to} to? RAND
Corp. Report No. P-3854, 1968.
- Karttunen, L., Discourse Referents. International Confe-
rence on Computational Linguistics, Sanga-Säby,
sept. 1969, Preprint No. 70.
- Katz, J.J., The Philosophy of language. New York, 1966.
- Katz, J.J., Fodor, J.A., The Structure of a Semantic Theo-
ry. - Language, 1963, vol. 39, No. 2, lk. 170-210.
- Katz, J.J., Postal, P.M., An Integrated Theory of Linguis-
tic Descriptions. Cambridge, Mass., 1964.
- Klima, E., Negation in English. - J.A. Fodor, J.J. Katz (eds.),
The Structure of language. Englewood Cliffs, 1964,
lk. 246-323.

- Lakoff, G., On the Nature of Syntactic Irregularity.- Harvard Computational Laboratory, Report No. HSP-16, 1965.
- Lakoff, G., Precuclical and Postcuclical Transformational Rules.- Linguistic Society of America. 42. Annual Meeting. Meeting Handbook, Chicago, 1967, lk. 42.
- Lakoff, G., Presuppositions and Relative Grammaticality.- Linguistic Society of America. 43. Annual Meeting. Meeting Handbook, New York, 1968, lk. 13-14.
- Langendoen, T.D., Selection, Projection, Meaning, and Semantic Content.- Working Papers in Linguistics 1. Columbus, Ohio, 1967, lk. 100-109.
- Lee, P.G., Do from Occur. - Working Papers in Linguistics 3. Columbus, Ohio, 1969, lk. 36-113.
- Lewis, C.J., The Modes of Meaning.- Philosophy and Phenomenological Research, 1943-1944, vol. 4, lk. 236-250.
- Lyons, J., On the 'notional' Theory of the 'parts of speech'. - Journal of Linguistics, 1966, vol. 1, No. 2, lk. 209-236.
- Marshall, G.D., On Being Affected.- Mind, 1968, vol. 77, No. 306, lk. 243-259.
- McCawley, J.D., The Respective Downfalls of Deep Structure and Autonomous Syntax. Misikiri, 1967.
- McCawley, J.D., The Role of Semantics in a Grammar.- E. Bach, R.T. Harms (eds.), Universals in Linguistic Theory. New York, 1968, lk. 124 - 169.
- McCawley, J.D., Lexical Insertion in a Transformational Grammar without Deep Structure.- Papers of the 1968 Regional Meeting, Chicago Linguistic Society. Chicago, 1968, lk. 71-80.

- McCawley, J.D., Where do Noun Phrases Come from? Käsikiri (ilmsub raamatute Readings in the Theory of Transformational Grammar).
- McCawley, J.D., Tense and Time Reference in English. Käsikiri, 1969.
- Montgomery, G.A., Linguistics and Automated Language Processing. International Conference on Computational Linguistics, Sanga-Säby, sept. 1969, Preprint No. 41.
- Mohrlich, G., Presupposition and Entailment. - American Philosophical Quarterly, 1966, vol. 2, No. 1, lk. 33-42.
- Mohrlich, G., Presupposition and Classical Logical Relations. - Analysis, 1967, vol. 27, No. 3, lk. 104-106.
- Postal, P.M., Underlying and Superficial Linguistic Structures. - Harvard Educational Review, 1964, vol. 34, No. 3, lk. 246-266.
- Putnam, H., Formalization of the Concept "about". - Philosophy of Science, 1958, No. 2, lk. 125-130.
- Rajandi, R., Nihettest lingvistika probleemiasetuses. - Keel ja Kirjandus, 1965, nr. 11, lk. 659-668 ja nr. 12, lk. 741-750.
- Rajandi, R., Eesti impersonaali ja passivi olemise. Vähikiri filoloogikandidaadi kraadi taotlemiseks. Tallinn, Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut, 1969.
- Rosen, J.R., Auxiliaries as Main Verbs. Käsikiri, 1967.
- Ryle, G., "About". - Analysis, 1933, No. 1, lk. 10-11.
- Schwartz, R.M., Towards a Computational Formalization of Natural Language Semantics. International Conference on Computational Linguistics, Sanga-Säby, sept. 1969, Preprint No. 29.

Sellars, W., Presupposing.- Philosophical Review, 1954,
vol.63, No.2, lk. 194-215.

Shank, R.S., Tealer, L., A Conceptual Dependency Parser for
Natural Language. International Conference on Com-
putational Linguistics, Samsø-Silby, sept. 1969,
Preprint No. 2.

Staal, J.F., Some Semantic Relations between Sentoids.-
Foundations of Language, 1967, vol.3, No.4, lk.66-88.

Strawson, P.F., On Referring.- Mind, 1950, vol.59, lk.320-344.

Strawson, P.F., Introduction to Logical Theory. London, 1952.

Weinreich, U., Explorations in Semantic Theory.- T.A. Se-
beok (ed.), Current Trends in Linguistics III.
Theoretical Foundations. The Hague, 1966, lk.395-477.

Woods, W., Semantics for a Question - Answering System.-
Computer Laboratory of Harvard University, Report
No. NRP-19, 1967.

Апресян, Ю.Д., Толкование лексических значений как проблема
теоретической семантики.- Известия Академии Наук
СССР, Серия литературы и языка, т.XXV/111, 1968,
вып. 1, 11-23.

Апресян, Ю.Д., Об экспериментальном толковом словаре русского
языка.- Вопросы языкознания, 1968, 5, 34-49.

Войтвилло, Е.К., Понятие. Москва, 1967.

Жолковский, А.К., Мельчук, И.А., О возможном методе и инструмен-
тах семантического синтеза. - Научно-техническая ин-
формация, 1965, 6, 23-28.

Жолковский, А.К., Мельчук, И.А., О системе семантического
синтеза 1.- Научно-техническая информация, 1966, 11
17-27.

Толковский, А.Н., Мельчук, И.А., О системе семантического синтеза 11. - Научно-техническая информация, 1967, 2, 48-55.

Толковский, А.Н., Мельчук, И.А., О семантическом синтезе. - Проблемы кибернетики, вып. 19, 1967, 1к. 177-238.

Ильин, Т.М., Лейкина, Б.М., Никитина, Т.М., Откупщикова, М.И.,

Ситилов, С.Н., Модель семантики текста и система "запрос - ответ" (и постановке вопроса). - Научно-техническая информация, Сер.2, 1969, 1, 1к. 10-14.

Палучева, Е.В., Международная конференция по семиотике в Полбше. - Научно-техническая информация, 1967, 2, 1к. 35-44.

Шрейдер, Ю.А., Об одной модели семантической теории информации. - Проблемы кибернетики, вып. 13, 1965, 1к. 233-240

Шрейдер, Ю.А., О семантических аспектах теории информации. - Кибернетика и информация. Москва, 1967, 1к. 15-47.

Вим, Х.Н., О лексических категориях в глубинной структуре. - Keelenmodellieringse probleme III, 2. TRU Teinetti-
sed, 228. vihik, 1969, 1к. 197-207.

SISUKORD

Eessõna	2
I peatükk	4
II peatükk. Emotsioonisõnad	80
III peatükk. Eesmärgivärasuse mõistega seotud sõnad	129
IV peatükk. Parameetersõnad	176
V peatükk. Arutlusi ja üldistusi	212
Kokkuvõtte	
Kirjandus	